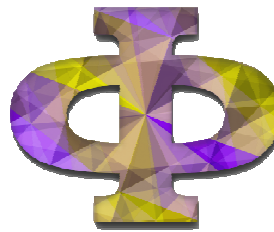

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΕΘΝΙΚΟΝ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟΝ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ ΑΘΗΝΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ»

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ: ΜΑΡΙΑ ΧΑΣΙΩΤΗ

• ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ •

για την απόκτηση Διπλώματος Μεταπτυχιακών Σπουδών
στην ειδίκευση: ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΕΞΟΥΣΙΑ ΚΑΙ ΑΛΗΘΕΙΑ ΚΑΤΑ ΤΟΝ
ΜΙΣΕΛ ΦΟΥΚΩ

Επιβλέπων: ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ ΚΑΚΟΛΥΡΗΣ, ΑΝΑΠΛΗΡΩΤΗΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΕΚΠΑ,
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Μέλη τριμελούς επιτροπής:
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΑΡΑΜΠΑΤΖΗΣ, ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΕΚΠΑ, ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΗΡΟΔΟΤΟΥ, ΕΝΕΤΑΛΜΕΝΟΣ ΔΙΔΑΣΚΩΝ ΤΜΗΜΑΤΟΣ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΕΚΠΑ

ΑΘΗΝΑ, 2023

**ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΕΘΝΙΚΟΝ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟΝ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ ΑΘΗΝΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ**

**ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ
ΣΠΟΥΔΩΝ «ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ»
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ:
ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΚΑΙ
ΤΩΝ ΙΔΕΩΝ**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΕΞΟΥΣΙΑ ΚΑΙ ΑΛΗΘΕΙΑ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΜΙΣΕΛ ΦΟΥΚΩ

ΜΑΡΙΑ ΧΑΣΙΩΤΗ

219061

**ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ: ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ ΚΑΚΟΛΥΡΗΣ
ΑΝΑΠΛΗΡΩΤΗΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΕΚΠΑ**

ΑΘΗΝΑ, ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 2022

Εθνικόν και Καποδιστριακόν Πανεπιστήμιον Αθηνών, Σχολή Φιλοσοφική, Τμήμα Φιλοσοφίας Μαρία Χασιώτη
© 2022 – Με την επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Ευχαριστίες

Η παρούσα διπλωματική εργασία σηματοδοτεί την ολοκλήρωση των μεταπτυχιακών μου σπουδών και της παρουσίας μου για δεύτερη φορά στα έδρανα της Φιλοσοφικής Σχολής Αθηνών. Θα ήθελα από καρδιάς να ευχαριστήσω τον επόπτη μου, αναπλ. καθηγητή κ. Γεράσιμο Κακολύρη για τις εποικοδομητικές επισημάνσεις του, την έμπρακτη βοήθειά του και την άμεση ανταπόκρισή του, όσες φορές κι αν τον χρειάστηκα. Τα μέλη της τριμελούς επιτροπής, κ. Γεώργιο Αραμπατζή και κ. Κωνσταντίνο Ηροδότου, για την παρουσία και τον χρόνο τους. Τους διδάσκοντες και διδάσκουσες στο πρόγραμμα Ιστορίας της Φιλοσοφίας, που μου έδειξαν τον δρόμο για τον φιλοσοφικό στοχασμό. Τους αγαπημένους μου φίλους και συναδέλφους Σεραφείμ Μπακολουκά και Ευαγγελία Νιάρχου, που με παρότρυναν, με ενέπνευσαν και με συντρόφευσαν σε αυτήν τη διαδρομή. Τα παιδιά μου, Μαρίνα και Βασίλη, που κατανόησαν την ανάγκη μου να ξαναγίνω φοιτήτρια. Κυρίως όμως ευχαριστώ τον σύζυγό μου, Παναγιώτη Μανιακούρα, που με στηρίζει πάντα στα πάντα.

Περιεχόμενα

Περίληψη	5
Λέξεις κλειδιά	5
Abstract	5
Keywords	5
Εισαγωγή	6
1. Η αρχαιολογία του Φουκώ	7
1.1 Η ιστορία της τρέλας	7
1.2 Οι λέξεις και τα πράγματα	9
1.3 Ιστορική ενδεχομενικότητα	11
1.4 Ιστορικότητα και υποκείμενο	12
2. Η γενεαλογία του Φουκώ	13
2.1 Η γενεαλογία από τον Νίτσε στον Φουκώ.....	13
2.2 Η γενεαλογία των πρακτικών	14
2.3 Το σώμα στη γενεαλογία	16
2.4 Η υποκειμενοποίηση στη γενεαλογία	16
2.5 Η εξουσία στη γενεαλογία	17
2.6 Από αρχαιολόγος, γενεαλόγος	18
3. Επιτήρηση και τιμωρία	19
3.1 Η γέννηση της φυλακής.....	20
3.2 Η μεθοδολογία της πειθάρχησης	22
3.3 Πανοπτισμός	24
3.4 Η σχέση της εξουσίας-γνώσης με την πειθαρχία	26
3.5 Υπάκουα σώματα και κανονικοποίηση	28
4. Η ιστορία της σεξουαλικότητας	30
4.1 Η υπόθεση της καταστολής	30
4.2 Σεξ και ομολογία.....	31
4.3 Σεξ και Εξουσία	33

4.4 Από την εξουσία ζωής και θανάτου στη διαχείριση της ζωής.....	37
5. Η Εξουσία.....	40
5.1 Χαρακτηριστικά της εξουσίας.....	41
5.2 Άτομο και εξουσία.....	42
5.3 Εξουσία και στρατηγική.....	43
5.4 Γνώση και εξουσία.....	44
5.5 Κράτος και Εξουσία.....	46
6. Η Αντίσταση.....	49
7. Αλήθεια και καθεστώς αλήθειας.....	52
7.1 Αρχές εκδήλωσης της αλήθειας και άσκησης της εξουσίας.....	52
7.2 Καθεστώς αλήθειας.....	54
7.3 Αλήθεια και ειδικός διανοούμενος.....	56
7.4 Υποκείμενο και αλήθεια.....	57
8. Η Φουκωική Ανάγνωση του Οιδίποδα Τυράννου	
ένα παράδειγμα της σχέσης γνώσης - αλήθειας - εξουσίας.....	60
8.1 Αλήθεια και αληθουργία.....	60
8.2 Οι πολλαπλές αλήθειες του «Οιδίποδα».....	61
8.3 Από την αλήθεια των θεών στην αλήθεια των δούλων.....	62
8.4 Οιδιπόδεια γνώση.....	64
8.5 Η εξουσία του Οιδίποδα.....	66
8.6 Εκδήλωση της αλήθειας υπό τη μορφή της υποκειμενικότητας και άσκηση εξουσίας.....	68
Συμπεράσματα.....	70
Βιβλιογραφία.....	72
Πρωτογενής Βιβλιογραφία.....	72
Δευτερογενής Βιβλιογραφία.....	73

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι η εξέταση της επενέργειας της αλήθειας στη διαμόρφωση των σχέσεων εξουσίας, σύμφωνα με τη φουκωική θεωρία εξουσίας-γνώσης. Η μελέτη του θέματος κατά βάση στηρίζεται στα έργα της γενεαλογικής περιόδου του Μισέλ Φουκώ (*Επιτήρηση και τιμωρία*, πρώτος τόμος της *Ιστορίας της σεξουαλικότητας*). Η εξουσία για τον Φουκώ δεν έχει κατασταλτικό χαρακτήρα, αλλά θετικό, με την έννοια ότι παράγει γνώση και ταυτόχρονα είναι αποτέλεσμα γνώσης. Προϋπόθεση για να λειτουργήσει η εξουσία είναι η κατασκευή μιας αλήθειας που να την υποστηρίζει, η οποία διέπεται από ιστορική ενδεχομενικότητα. Κάθε κοινωνία έχει τα δικά της «καθεστώτα αλήθειας». Στο τελευταίο μέρος της εργασίας εξετάζεται πώς ο Φουκώ «διαβάζει» τη σχέση των τριών εννοιών γνώση-αλήθεια-εξουσία στην κατεξοχήν τραγωδία της αλήθειας, στον *Οιδίποδα Τύραννο* του Σοφοκλή.

Λέξεις κλειδιά

Αλήθεια, Αντίσταση, Γνώση, Εξουσία, Καθεστώς αλήθειας, Φουκώ

ABSTRACT

The aim of the present work is to examine the effect of truth in the formation of power relations, according to Michel Foucault's "power-knowledge" theory. My study is mostly based on the works of Michel Foucault's genealogical period (*Surveillance and Punishment*, first volume of the *History of Sexuality*). According to Foucault, power is rather positive and not repressive, in the sense that it produces knowledge, while at the same time, it is the result of the latter. An essential condition for the power to be functional is the construction of its truth; that truth is governed by historical contingency. Each society has its own "regimes of truth". In the last part of the present work, one may find an investigation on Foucault's considerations concerning the correlation among the three concepts knowledge-truth-power, in the preeminent ancient tragedy of truth, Sophocles' *Oedipus the Tyrant*.

Keywords

Truth, Resistance, Knowledge, Power, Regimes of truth, Foucault

Για τον Μισέλ Φουκώ το ερώτημα «ποιοι είμαστε;» δεν έχει καμιά μεταφυσική διάσταση. Ο Γάλλος φιλόσοφος δεν αναζητά μια οντολογική απάντηση σε αυτό. Το σημαντικό είναι ποιοι είμαστε τη δεδομένη στιγμή, όπως έχουμε διαμορφωθεί από την ιστορία.¹ Για τον Φουκώ είμαστε προϊόντα μιας ενδεχομενικής ιστορίας. Δεν υπάρχει τίποτα προδιαγεγραμμένο και νομοτελειακό στην εξέλιξή μας. Η ιστορία μάς έχει κάνει αυτό που είμαστε σήμερα, όχι επειδή έπρεπε, αλλά επειδή απλώς συνέβη· επειδή σε ορισμένες περιστάσεις η ιστορία ακολούθησε έναν συγκεκριμένο δρόμο, λόγω επίδρασης τοπικών συμβάντων, και όχι κάποιον διαφορετικό.²

Αυτό που καθορίζει το ποιοι είμαστε είναι μια σειρά πρακτικών που ρυθμίζουν τον τρόπο ζωής των ανθρώπων. Οι περιορισμοί δεν επιβάλλονται άνωθεν, αλλά από κανόνες οι οποίοι είναι συγκεκριμένοι σε κάθε ιστορική περίοδο και μέσω των οποίων σκεφτόμαστε και ενεργούμε.³ Οι πρακτικοί αυτοί κανόνες, οι οποίοι δεν οφείλονται απαραίτητα σε συνειδητές επιλογές των κυβερνώντων, μπορεί να φαίνονται ασύνδετοι μεταξύ τους, όμως διαπλέκονται με ποικίλους τρόπους, επιβάλλοντάς μας τρόπους σκέψης και συμπεριφορές.⁴

Όμως ποια σχέση μπορεί να έχει το πειθαρχικό σύστημα και οι αντιλήψεις γύρω από το σεξ με την άσκηση εξουσίας; Για τον Φουκώ είναι δύο πεδία συγκρότησης μηχανισμών ελέγχου. Το σύστημα των ποινών διαπερνά όλες τις πτυχές της κοινωνικής ζωής, όπως την εκπαίδευση ή την εργασία, ενώ ο έλεγχος της σεξουαλικής ζωής των ατόμων εξυπηρετεί τελικά κοινωνικοοικονομικούς στόχους. Μια σειρά επιστημονικών λόγων έρχεται να αιτιολογήσει τις παρεμβάσεις αυτές με όρους αλήθειας.

Τα βιβλία του Φουκώ βρίθουν ιστορικών γεγονότων. Ο Φουκώ πίστευε μόνο στην αλήθεια των γεγονότων αυτών, απορρίπτοντας την υπερβατική αλήθεια και αυτή των γενικών ιδεών.⁵ Αυτή του η στάση όμως δεν τον καθιστά μηδενιστή. Ο άνθρωπος είναι πάντα ελεύθερος να αντισταθεί.⁶

Η αλήθεια είναι για τον Φουκώ το έσχατο διακύβευμα στην ανθρώπινη ιστορία. Ξεπερνά την εξουσία ή την οικονομία, αφού και αυτές οφείλουν να αποδεικνύουν τη σχέση τους με

¹ Todd May, *Εισαγωγή στον Μισέλ Φουκώ*, μτφρ. Αλέξανδρος Ματσάγγος (Αθήνα: Oposito, 2019), 37.

² Στο ίδιο, 43.

³ Στο ίδιο, 48.

⁴ Στο ίδιο, 49.

⁵ Πωλ Βεν, *Φουκώ Η σκέψη του, η προσωπικότητά του*, μτφρ. Γιώργος Καράμπελας (Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 2011), 11.

⁶ Στο ίδιο, 12.

την αλήθεια. Κανένα οικονομικό σύστημα δεν θα τολμούσε να παραδεχτεί ότι δεν βασίζεται στην αλήθεια. Η ιστορική γνώση, επομένως, δεν αρκεί να κάνει αναφορές στην κοινωνία ή στη νοοτροπία κάθε εποχής. Πρέπει να εντοπίζει τις γενικές αλήθειες στις οποίες είναι εγκλωβισμένα -χωρίς να το συνειδητοποιούν- τα πνεύματα στη δεδομένη ιστορική στιγμή.⁷

1. Η ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΦΟΥΚΩ

Δεν είμαι επαγγελματίας ιστορικός· κανείς δεν είναι τέλειος

Τα δημοσιευμένα έργα του Φουκώ ταξινομούνται σε τρεις περιόδους: Αρχαιολογία, Γενεαλογία και Ηθική. Η περίοδος της Αρχαιολογίας περιλαμβάνει τα έργα από την *Ιστορία της Τρέλας στην κλασική εποχή* μέχρι και την *Αρχαιολογία της γνώσης*. Άλλα σημαντικά βιβλία αυτής της φάσης είναι η *Γέννηση της κλινικής* και οι *Λέξεις και τα πράγματα*. Η δεύτερη περίοδος σηματοδοτείται από δύο μεγάλα έργα του, το *Επιτήρηση και τιμωρία* και τον πρώτο τόμο της *Ιστορίας της σεξουαλικότητας*. Στην τελευταία περίοδο ταξινομούνται ο δεύτερος και τρίτος τόμος της *Ιστορίας της σεξουαλικότητας*. Κοινό σημείο των τριών περιόδων είναι το ενδιαφέρον για να δοθεί απάντηση στο ερώτημα «ποιοι είμαστε».⁸

1.1 Η ιστορία της τρέλας

Η αρχαιολογική μέθοδος διέπεται από την ιδέα ότι τα συστήματα σκέψης και γνώσης (επιστήμες ή αλλιώς σχηματισμοί λόγου, σύμφωνα με τον Φουκώ) ρυθμίζονται από κανόνες, πέρα από αυτούς της γραμματικής και της λογικής, που καθορίζουν κάθε φορά τα όρια της σκέψης σε έναν συγκεκριμένο τόπο και χρόνο. Έτσι, για παράδειγμα, η *Ιστορία της τρέλας* (1961), το πρώτο μεγάλο αρχαιολογικό έργο του, θα έπρεπε, υποστήριξε ο Φουκώ, να διαβαστεί ως μια «διανοητική ανασκαφή» των διαφορετικών σχηματισμών λόγου που κυριαρχούσαν στη συζήτηση και τη σκέψη σχετικά με την τρέλα από τον 17ο έως τον 19ο αιώνα.⁹ Σε αυτό το έργο η έρευνα, απορρίπτοντας τη φαινομενολογία, παύει να αφορά το

⁷ Στο ίδιο, 13-14.

⁸ May, *Εισαγωγή στον Μισέλ Φουκώ*, 59-61.

⁹ Gary Gutting & Johanna Oksala, "Michel Foucault", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2021 Edition), Edward N. Zalta (ed.), διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <https://plato.stanford.edu/archives/sum2021/entries/foucault/> (Πρόσβαση 25/4/22).

ατομικό βίωμα και στρέφεται στις ιστορικές συνθήκες του βιώματος. Το ερευνητικό ενδιαφέρον μετατοπίζεται από το εσωτερικό του ατόμου στο εξωτερικό.¹⁰

Η τρέλα αποκτά διακριτό χαρακτήρα προς τέλος του Μεσαίωνα. Ο τρελός αντικαθιστά τον μεσαιωνικό λεπρό και τη θέση των λεπροκομείων παίρνουν τα τρελοκομεία. Όπως κάποτε περιθωριοποιήθηκαν οι λεπροί, τώρα οι τρελοί οδηγούνται στον αποκλεισμό και στον εγκλεισμό. Ο Φουκώ με την εμβληματική εικόνα του Πλοίου των Τρελών δείχνει ότι η παρουσία των τρελών συνιστούσε απειλή. Κάθε πόλη λέγεται ότι επιβίβαζε τους τρελούς της σε πλοία και τους έστελνε σε ταξίδι με άγνωστο προορισμό, απαλλασσόμενη έτσι από αυτούς.¹¹

Η απόρριψη της τρέλας από τον Καρτέσιο στους *Στοχασμούς* του αντανακλά μια μεγάλη αλλαγή στον τρόπο θεώρησής της. Προκειμένου να φτάσει στο αληθινό, ο Καρτέσιος αμφισβητεί την αξία των αισθήσεων, οι οποίες μπορεί να είναι απατηλές όπως και τα όνειρα. Λαμβάνει υπόψη μέχρι και το ενδεχόμενο ύπαρξης ενός «πονηρού δαίμονα» που τον εξαπατά. Η τρέλα έτσι, ως τον 17^ο αιώνα έπαψε να είναι μια εκδοχή του σκότους, όπως θεωρούταν κατά τον μεσαίωνα και έγινε απλός παραλογισμός.¹² Μια άλλη αλλαγή για τον Φουκώ είναι η ίδρυση του Γενικού Νοσοκομείου στο Παρίσι το 1656, ενός ιδρύματος που είχε ως αποστολή να «περιορίσει» τους ζητιάνους και τους φτωχούς ψυχοπαθείς. Ασφαλώς στη Γαλλία θα υπήρχαν και άλλα μεγάλα ιδρύματα εγκλεισμού. Εξάλλου, τα εγκαταλελειμμένα λεπροκομεία παρέμεναν διαθέσιμα.¹³

Ο Φουκώ κάνει μια ενδιαφέρουσα σύνδεση της αντιμετώπισης της τρέλας σε σχέση με την εργασία τη συγκεκριμένη εποχή. Όσοι μπορούν να εργαστούν είναι ηθικά αξιόλογοι, οι άλλοι πρέπει να αποκλειστούν. Ο άνθρωπος της λογικής εργάζεται για λόγους οικονομικούς και, κυρίως, ηθικούς. Το να αρνείσαι να εργαστείς σε καθιστά πλάσμα του παραλόγου και καλεί στην κοινωνία να σε αποκλείσει. Η αντιμετώπιση της τρέλας την εποχή αυτή δεν είναι θέμα ιατρικό αλλά ούτε και σωφρονιστικό. Μόνο η πειθάρχηση και η άσκηση βίας μπορούσαν να τιθασεύσουν την αγάλινωτη ζωικότητα που χαρακτήριζε τους τρελούς.¹⁴

Στο δεύτερο μισό του 18ου αιώνα η τρέλα αρχίζει να συνδέεται περισσότερο με την οκνηρία παρά με την φτώχεια. Ο Φουκώ επιχειρεί να εξηγήσει την κατάλυση του δεσμού της φτώχειας με το παράλογο: σε αντίθεση με τον μερκαντιλισμό, η βιομηχανία χρειάζεται

¹⁰ May, *Εισαγωγή στον Μισέλ Φουκώ*, 62.

¹¹ Στο ίδιο, 68.

¹² Στο ίδιο, 65.

¹³ Στο ίδιο, 68.

¹⁴ Στο ίδιο, 69-72.

εργατικά χέρια. Ο εγκλεισμός στο όνομα του παράλογου όσων μπορούν να παράσχουν ανειδίκευτη εργασία έρχεται σε σύγκρουση με τις νέες οικονομικές ανάγκες.¹⁵ Αρχίζει, έτσι, η απελευθέρωση των τρελών και η προσπάθεια θεραπείας τους. Οι τρελοί έπρεπε να απελευθερωθούν από τα φυσικά δεσμά, για να υπομείνουν τα εξίσου σκληρά ηθικά δεσμά στα τέλη του 18ου αιώνα.¹⁶ Ο Tuke και ο Pinel, που με τη μέθοδό τους θεωρούνται οι απελευθερωτές των τρελών, ενδιαφέρονται κυρίως για τον ηθικό περιορισμό τους. Η μέθοδος αυτή περιλαμβάνει τη νηπιοποίηση των τρελών, την πρόκληση ενός θρησκευτικού χαρακτήρα ενοχικού συναισθήματος και τον διαρκή έλεγχο της συμπεριφοράς τους, παράλληλα με το αδιαμφισβήτητο κύρος του γιατρού.¹⁷

Στο πλαίσιο της διερεύνησης του ποιοι είμαστε, η *Ιστορία της τρέλας* αφήνει να εννοηθεί ότι η λογική δεν είναι μια ουδέτερη ανθρώπινη ιδιότητα. Πέρα από το ουσιαστικό γνώρισμα του ανθρώπου, η λογική δεν είναι ένα ιστορικά σταθερό και αμετάβλητο χαρακτηριστικό. Υπάρχουν συγκεκριμένες κανονικότητες που υπαγορεύουν τι είναι έγκυρο και τι όχι σε κάθε περίοδο, τι δηλαδή θεωρείται λογικό. Το υποκείμενο υπόκειται σε περιορισμούς ως προς το τι μπορεί να σκεφτεί και να πει σε μία δεδομένη στιγμή. Οι κανονικότητες αυτές λειτουργούν ως ένα είδος κανόνων που καθορίζουν το τι μπορεί να ειπωθεί και τι όχι. Αν τα λεγόμενα κάποιου δεν συμβαδίζουν με αυτούς τους κανόνες, δεν υπάρχει κάποιος νομικός περιορισμός στο να διατυπωθούν, αλλά δεν αναγνωρίζονται.¹⁸

1.2 Οι λέξεις και τα πράγματα

Η ιδέα του Φουκώ για μια αρχαιολογία της σκέψης συνδέεται με την αντίληψη ότι η γλώσσα αποτελεί πηγή σκέψης και όχι μόνο μέσο έκφρασης των ιδεών των χρηστών.¹⁹ Υπάρχουν πάντα περιορισμοί ως προς τον τρόπο παραγωγής της σκέψης. Βεβαίως, οι κανόνες της γραμματικής και της λογικής πάντα αποκλείουν κάποιες διατυπώσεις ως ασυνάρτητες ή παραλογές. Κάθε τρόπος σκέψης ενέχει υπολανθάνοντες κανόνες, οι οποίοι λειτουργούν περιοριστικά. Εντοπίζοντας αυτούς τους κανόνες θα μπορούμε να δούμε πώς ένας φαινομενικά αυστηρός περιορισμός έχει λόγο ύπαρξης μέσα στο συγκεκριμένο κανονιστικό πλαίσιο. Ό,τι συμβαίνει σε συνειδητό επίπεδο στη σκέψη των στοχαστών έχει μικρότερη

¹⁵ Στο ίδιο, 73.

¹⁶ Στο ίδιο, 111.

¹⁷ Στο ίδιο, 78.

¹⁸ Στο ίδιο, 83.

¹⁹ Μισέλ Φουκώ, *Οι λέξεις και τα πράγματα. Μια αρχαιολογία των επιστημών του ανθρώπου*, μτφρ. Κωστής Παπαγιώργης (Αθήνα: Γνώση, 1986), 179.

σημασία από τις λανθάνουσες δομές που απαρτίζουν το πλαίσιο της.²⁰ Έτσι, στο *Οι λέξεις και τα πράγματα* (1966) ο φιλόσοφος παρουσιάζει μια ιστορία της σκέψης, σύμφωνα με την οποία οι λόγοι των φιλοσόφων και των επιστημόνων ακολουθούν, χωρίς οι ίδιοι να το συνειδητοποιούν, λανθάνοντα δίκτυα κανόνων. Ο ισχυρισμός αυτός μπορεί να παραλληλιστεί με τον φροϋδικό ισχυρισμό για την ύπαρξη ασυνείδητων δυνάμεων που διαμορφώνουν τις ανθρώπινες συμπεριφορές. Και στις δύο περιπτώσεις το υποκείμενο υπόκειται σε δυνάμεις που υπερβαίνουν τη συνειδητή του εμπειρία. Και οι δύο στοχαστές επιδιώκουν να αποκαλύψουν και να περιγράψουν αυτές τις δυνάμεις. Ο Φουκώ περιγράφει την αρχαιολογική μέθοδο ως «προσπάθεια αποκάλυψης ενός θετικού ασυνείδητου της γνώσης», που υπάγεται στην επιστημονικό λόγο, έστω και αν δεν γίνεται συνειδητό από τον επιστήμονα. Αυτό το λανθάνον σύστημα κανόνων το ονόμασε «επιστήμη» (*épistémè*) και την επιστήμη της ανάκτησής του «αρχαιολογία», ενώ ο Φρόντ αντίστοιχα ονόμασε τις λανθάνουσες παραστάσεις, γνώσεις και επιθυμίες «συνειδητό» και την επιστήμη της ανάκτησης «ψυχανάλυση».²¹

Στο *Οι λέξεις και τα πράγματα* ενισχύεται η εντύπωση, που εμφανίστηκε στο βιβλίο για την τρέλα, πως ό,τι ισχύει για τη λογική, το ότι δηλαδή δεν είναι πάντοτε η ίδια σε έναν ορισμένο πολιτισμό μια ορισμένη περίοδο, ισχύει και για τις άλλες πλευρές της ύπαρξής μας. Ο Φουκώ αναφέρεται σε δομήσεις που σε μια δεδομένη ιστορική στιγμή καλλιεργούν το έδαφος στον οποίο εμφανίζεται η γνώση, έχουν δηλαδή θετικό χαρακτήρα. Άρα, δεν πρέπει να εξετάσουμε τη γνώση μας αποτιμώντας την πρόοδο της. Το σημαντικό δεν είναι τόσο αυτό που λέγεται, αλλά ο βαθμός στον οποίο το λεγόμενο προκύπτει από αυτό που μπορεί να θεωρηθεί έγκυρο σε έναν δεδομένο χώρο και χρόνο.²²

Κατά τον 17ο και 18ο η ιδέα της σταθερότητας της γλώσσας έχει ήδη αντικατασταθεί από αυτήν της αναπαράστασης. Υπάρχουν σημασιόμενα από τη μια (έννοιες) και σημαίνοντα από την άλλη (λέξεις), που αναπαριστούν τα πρώτα, χωρίς εσωτερικό δεσμό μεταξύ τους, όπως πιστευόταν στην Αναγέννηση.²³ Στις αρχές του 19ου αιώνα εισάγονται γενικότερα επιστημονικές αλλαγές που επηρεάζουν τη δυτική γνώση. Η φυσική ιστορία γίνεται βιολογία, οι θεωρίες του χρήματος οικονομία, η γραμματική γλωσσολογία. Η αλλαγή αυτή δίνει μια νέα

²⁰ Gary Gutting, *Φουκώ. Όλα όσα πρέπει να γνωρίζετε*, μτφρ. Νίκος Ταγκούλης (Αθήνα: Το Βήμα/Ελληνικά Γράμματα, 2006), 40-41.

²¹ Γεράσιμος Κακολύρης, «Michel Foucault: Υποκείμενο, γνώση, εξουσία», στο *Φιλοσοφία στην Ευρώπη. Κείμενα νεότερης και σύγχρονης φιλοσοφίας*, επιμ. Βύρων Καλδής (Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, 2008), 213.

²² May, *Εισαγωγή στον Μισέλ Φουκώ*, 92-93.

²³ Στο ίδιο, 98-99.

διάσταση στη γνώση.²⁴ Όπως σημειώνει ο Φουκώ: «τα νέα πεδία καθορίστηκαν γιατί μπήκε λίγο περισσότερη αντικειμενικότητα στη γνώση, ακρίβεια στην παρατήρηση, αυστηρότητα στο συλλογισμό, οργάνωση στην ερευνά και την επιστημονική πληροφόρηση».²⁵

Ο Φουκώ θεωρεί ότι η άποψη για το ποιοι είμαστε, η οποία συνάγεται από τις επιστήμες του ανθρώπου (εννοώντας κυρίως τη γλωσσολογία, τη βιολογία και την οικονομία), είναι συνδεδεμένη με την συγκεκριμένη ιστορική στιγμή. Οι επιστήμες του ανθρώπου δεν δίνουν απόλυτη απάντηση στο ποιοι είμαστε. Είναι περισσότερο έρευνες που επηρεάζονται από τον ιδιαίτερο προσανατολισμό της κάθε επιστήμης. Αυτό, βέβαια, δεν αποκλείει το ότι είμαστε αυτό που ισχυρίζονται οι επιστήμες του ανθρώπου, αλλά περισσότερο πως δεν είμαστε υποχρεωμένοι να αποδεχτούμε τον τρόπο με τον οποίο αυτές παρουσιάζουν τον εαυτό μας. *Οι λέξεις και τα πράγματα* επομένως αναδεικνύουν τον ιστορικό χαρακτήρα αυτού που θεωρούμε ότι είμαστε.²⁶

1.3 Ιστορική ενδεχομενικότητα

Η αρχαιολογική έρευνα ασχολείται με το πλαίσιο των κανόνων που ορίζει με ακρίβεια τις εκάστοτε μορφές γνώσης για τον άνθρωπο σε μια συγκεκριμένη ιστορική περίοδο και το πώς γνώσεις και θεωρίες καθίστανται δυνατές. Ακόμα, βάσει ποιου ιστορικού *a priori* και ποιων θετικοτήτων εμφανίζονται ιδέες και επιστήμες και πώς οι εμπειρίες γίνονται αντικείμενο φιλοσοφικού στοχασμού σχηματίζοντας ορθολογικότητες.²⁷ Ο Φουκώ χρησιμοποιεί καντιανούς όρους, λέγοντας πως αναζητά τις «συνθήκες δυνατότητας» για τη σκέψη σε μια δεδομένη στιγμή. Για τον Φουκώ τέτοιες κατηγορίες είναι χαρακτηριστικές της ιστορικής κατάστασης και μεταβάλλονται κατά περιόδους και κατά τομείς της γνώσης, σε αντίθεση με τον καθολικά εφαρμόσιμο χαρακτήρα τους για τον Καντ. Η αρχαιολογία του Φουκώ απορρίπτει την ιδέα των αμετάβλητων ειδών και τις απόλυτες καντιανές αλήθειες και αποδέχεται μόνο τα σχετικά ιστορικά *a priori*. Ο Φουκώ χρησιμοποιεί την καντιανή ορολογία, αλλά απορρίπτει τις υπερβατολογικές αλήθειες, αποδεχόμενος αυτές που εξυπηρετούν τις εμπειρικές μεθόδους της ιστοριογραφίας.²⁸

Η αρχαιολογική μέθοδος φανερώνει έτσι την ιστορική ενδεχομενικότητα αυτού που είμαστε. Αποδεχόμενος τις ιστορικές ασυνέχειες, ο Φουκώ απορρίπτει την άποψη ότι κάθε

²⁴ Στο ίδιο, 103.

²⁵ Φουκώ, *Οι λέξεις και τα πράγματα*, 307.

²⁶ May, *Εισαγωγή στον Μισέλ Φουκώ*, 109.

²⁷ Κακολύρης, «Michel Foucault», 214.

²⁸ Gutting, *Φουκώ*, 47.

επιστήμη συνιστά οπωσδήποτε θετική εξέλιξη της προηγούμενης. Λόγω της ιστορικής ενδεχομενικότητας, εφόσον δεν είναι αναγκαστικό τα μεταγενέστερα πλαίσια να είναι αποτελέσματα των προηγούμενων, τίποτα δεν είναι προκαθορισμένο. Αν και θεωρεί πιθανό προηγούμενα συμβάντα να προκαλέσουν τα επόμενα, όμως δεν αναγνωρίζει κάποιο καθοριστικό πρότυπο της ιστορικής αλλαγής, η οποία είναι τελικά ενδεχομενική.²⁹

1.4 Ιστορικότητα και υποκείμενο

Η έννοια του «ανθρώπου» βρίσκεται στο επίκεντρο της επιστήμης, ως υποκειμένου και ταυτόχρονα αντικειμένου της γνώσης.³⁰ Ο Φουκώ δεν δέχεται την ύπαρξη ενός ενοποιημένου υποκειμένου που προηγείται του λόγου. Οι σχηματισμοί του λόγου κάθε εποχής ή κάθε επιστήμης διαμορφώνουν «θέσεις υποκειμένου», τις οποίες καταλαμβάνουν τα άτομα. Η κατηγορία του υποκειμένου αμφισβητείται επίσης από τον Φουκώ, καθώς με την ανάδειξη της ιστορικότητας της ιδέας του ανθρώπου αναδεικνύεται και ο πεπερασμένος χαρακτήρας της. Η φαινομενικά αμετάβλητη έννοια του «ανθρώπου» είναι στην πραγματικότητα μια σχετικά πρόσφατη επινόηση. Όμως, αν η έννοια του ανθρώπου δεν είναι το παλιότερο αντικείμενο της διανόησης, αλλά το πλέον πρόσφατο, έπεται ότι η σύγχρονη σκέψη μπορεί τώρα να ασχολείται με αυτήν, αργότερα όμως να την εγκαταλείψει.³¹ Λέει emphatically: «Ο άνθρωπος είναι μία επινόηση, της οποίας η όψιμη ημερομηνία, καταδεικνύει ίσως και το προσεχές της τέλος».³² Έτσι ο Φουκώ μπορεί να μιλάει για τον θάνατο του υποκειμένου ή το τέλος του ανθρώπου.³³

Η αρχαιολογία μάς αποκαλύπτει λοιπόν αδύνατους τρόπους σκέψης, που όμως ήταν δυνατοί για τους πνευματικούς μας προγόνους. Πιστεύουμε, για παράδειγμα, πως δεν μπορούμε να αντιμετωπίσουμε την τρέλα παρά ως διανοητική ασθένεια, αλλά η φουκωική αρχαιολογία αποδεικνύει ότι πριν διακόσια χρόνια οι άνθρωποι την έβλεπαν διαφορετικά. Μια τέτοια παρουσίαση αποσταθεροποιεί το πλαίσιο στο οποίο βασίζονται οι πεποιθήσεις μας. Έτσι, η αρχαιολογία δεν είναι μία ουδέτερη περιγραφή γλωσσικών αφηρημένων εννοιών.³⁴

²⁹ May, *Εισαγωγή στον Μισέλ Φουκώ*, 111.

³⁰ Στο ίδιο, 107.

³¹ Κακολύρης, «Michel Foucault», 215.

³² Φουκώ, *Οι λέξεις και τα πράγματα*, 528

³³ Κακολύρης, «Michel Foucault», 215.

³⁴ Gutting, *Φουκώ*, 52.

2. Η ΓΕΝΕΑΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΦΟΥΚΩ

Γράφω για να αλλάξω τον εαυτό μου και να μη σκέφτομαι ό,τι σκεφτόμουν.

2.1 Η γενεαλογία από τον Νίτσε στον Φουκώ

Ο Μισέλ Φουκώ χρησιμοποιεί για πρώτη φορά συστηματικά και εκτεταμένα τη γενεαλογική μέθοδο στο *Επιτήρηση και τιμωρία* (1976). Τον όρο «γενεαλογία» τον δανείζεται από τον Νίτσε ο οποίος στη *Γενεαλογία της ηθικής* (1887) είχε προτάξει την ανάγκη για μια γενεαλογία σχετικά με την ιστορία των ηθικών αξιών.³⁵ Ο Νίτσε επιχείρησε να ερευνήσει γενεαλογικά έννοιες και αξίες που μας παρουσιάζονται ως προφανείς (όπως τα αντιθετικά ζεύγη του καλού και του κακού, του δίκαιου και του άδικου, του αληθούς και του ψευδούς).³⁶

Ως «γενεαλογία» ο Νίτσε περιγράφει τον τρόπο με τον οποίο εμφανίζονται οι «σχέσεις δύναμης». Χωρίζει τις δυνάμεις σε ενεργές και αντενεργές. Οι πρώτες, είτε δημιουργικές είτε καταστροφικές, εκφράζονται καλλιτεχνικά, πολεμικά, αθλητικά κλπ. Οι αντενεργές δυνάμεις αντιδρούν στις ενεργές, εκφραζόμενες παρασιτικά πάνω τους. Η γενεαλογία είναι η διαδικασία ανίχνευσης της ιστορικής πορείας ενός θεσμού ή μιας πρακτικής και εξέτασης του είδους δύναμης που ελέγχει αυτόν τον θεσμό ή την πρακτική.³⁷

Τόσο ο Νίτσε όσο και ο Φουκώ ενδιαφέρονται για την ιστορική πορεία των ιδεών. Η κοινωνία ορίζει κάθε φορά το περιεχόμενο του αληθούς και του ψευδώς λέγειν. Έτσι, το έργο του Φουκώ είναι συνέχεια της νιτσεϊκής γενεαλογίας της ηθικής. Προσπαθεί να δείξει ότι δεν υπάρχουν αιώνιες συλλήψεις, αλλά όλες είναι στην πραγματικότητα αποτελέσματα εξέλιξης.³⁸ Για να ανακαλυφθεί ο χαρακτήρας μιας πρακτικής πρέπει να ανιχνευθούν οι σχέσεις της με άλλες πρακτικές, και τα νοήματα που της αποδίδονται κατά την εξελικτική της πορεία. Ο Φουκώ, όμως, δεν προσπαθεί να ερμηνεύσει την εξέλιξη αυτή με όρους ενεργών και αντενεργών δυνάμεων και αρνείται την ύπαρξη δυνάμεων που διαμορφώνουν ένα ερμηνευτικό πλαίσιο. Αν και θεωρεί τα έργα του περισσότερο περιγραφές παρά προτάσεις,

³⁵ Κακολύρης, «Michel Foucault», 216.

³⁶ Alain Renaut, *Η φιλοσοφία*, μτφρ. Τάσος Μπέτζελος, επιμέλεια Άρης Στυλιανού (Αθήνα: Πόλις, 2005), 612.

³⁷ May, *Εισαγωγή στον Μισέλ Φουκώ*, 123-124.

³⁸ Βεν, *Φουκώ Η σκέψη του, η προσωπικότητά του*, 208-209.

τηρεί κριτική στάση απέναντι στην προσπάθεια, για παράδειγμα, της ποινικής αναμόρφωσης όπως και απέναντι στην προσπάθεια ερμηνείας της σεξουαλικότητάς μας.³⁹

Μολονότι οι γενεαλογίες και των δύο φιλοσόφων είναι κανονιστικά φορτισμένες, η καθεμιά συνδέεται με ένα πολύ διαφορετικό σύνολο κανόνων. Η νιτσεϊκή οπτική είναι αριστοκρατικού χαρακτήρα. Για αυτήν έχουν αξία οι ισχυροί και οι δημιουργικοί. Ο Φουκώ, αντίθετα, μιλάει στο πλευρό -όχι στο όνομα- των καταπιεσμένων. Τον ενδιαφέρουν όσοι βρίσκονται σε θέση αδυναμίας: οι τρελοί, οι φυλακισμένοι, οι ομοφυλόφιλοι κ.ά.⁴⁰

2.2 Η γενεαλογία των πρακτικών

Η γενεαλογία είναι ανίχνευση, δηλαδή αναζήτηση προς τα πίσω. Όπως οι ρίζες μιας οικογενειακής γενεαλογίας διακλαδίζονται περισσότερο όσο αναμοχλεύουμε το παρελθόν, και οι γενεαλογίες του Φουκώ δεν εκκινούν από κάποιο προνομιακό σημείο. Δεν υπάρχει αρχικό σημείο ή σημείο δημιουργίας.⁴¹ Η γενεαλογία είναι μια «μέθοδος ανάλυσης της προέλευσης ή της “εμφάνισης” μιας συγκεκριμένης πρακτικής». Ο Φουκώ θεωρεί την έρευνα για την καταγωγή ένα «μεταφυσικό εγχείρημα», που επιδιώκει την ουσία του πράγματος. Η δική του γενεαλογία όμως αναλύει ένα πλέγμα σύνθετων και πολυμορφικών σχέσεων εξουσίας και γνώσης, από τις οποίες εκκινεί μια πρακτική.⁴² Στην προσπάθειά της να ανιχνεύσει την εξέλιξη πρακτικών δεν επιδιώκει μία και μοναδική απάντηση στο ερώτημα «ποιος είναι κάποιος». Ο καθένας μας εμπλέκεται σε πολλές διαφορετικές πρακτικές και, μολονότι κάποιες είναι πιο καθοριστικές για την ταυτότητά μας, καμιά μεμονωμένη ομάδα πρακτικών δεν έχει προνομιακή θέση. Επιπλέον, οι γενεαλογίες του Φουκώ συνδέονται με την πολιτική της αλήθειας. Ενδιαφέρονται για την πολιτική και την επιστημολογία των πρακτικών αυτών και κυρίως για τον δεσμό μεταξύ πολιτικής και επιστημολογίας.⁴³

Ο σκοπός μιας γενεαλογικής ανάλυσης είναι να δείξει ότι ένα δεδομένο σύστημα σκέψης ήταν το αποτέλεσμα ενδεχόμενων ιστορικών αλλαγών και όχι το αποτέλεσμα ορθολογικά αναπόφευκτων τάσεων.⁴⁴ Συμπέρασμά της είναι ότι κάποιες πτυχές του εαυτού μας, που θεωρούσαμε φυσικές και δεδομένες, είναι στην πραγματικότητα ιστορικές και μάλιστα ενδεχομενικές: δεν ήταν απαραίτητο να εξελιχθούμε σε αυτό που είμαστε· θα

³⁹ May, *Εισαγωγή στον Μισέλ Φουκώ*, 125.

⁴⁰ Στο ίδιο, 125-126.

⁴¹ Στο ίδιο, 122.

⁴² Κακολύρης, «Michel Foucault», 217.

⁴³ May, *Εισαγωγή στον Μισέλ Φουκώ*, 122-123.

⁴⁴ *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, "Michel Foucault".

μπορούσαμε να γίνουμε κάτι διαφορετικό. Μας επιτρέπει, επίσης, να δούμε κάποια αποτελέσματα του ποιοι είμαστε τώρα, αποτελέσματα στα οποία πιθανόν να μη θέλουμε να συμμετέχουμε.⁴⁵ Και στα γενεαλογικά έργα η ιστορική ενδεχομενικότητα παρουσιάζεται τόσο ισχυρή όσο και στα αρχαιολογικά, αλλά για διαφορετικό λόγο. Στα αρχαιολογικά, οι ρήξεις και οι ασυνέχειες φανερώνουν πόσο εύθραυστη είναι η ιστορία. Στα γενεαλογικά έργα αυτό που έχει μεγαλύτερη σημασία είναι ο μεταβαλλόμενος χαρακτήρας των πρακτικών καθώς και των αλληλεπιδράσεών τους.⁴⁶

Κάθε γενεαλογικό βιβλίο εξετάζει μια πλευρά του του τρόπου με τον οποίο γίναμε αυτό που είμαστε τώρα. Μπορεί να είμαστε πειθαρχημένα και σεξουαλικά όντα και να υπάρχει σχέση μεταξύ των δύο ιδιοτήτων, αλλά δεν μπορούν αυτές οι ιδιότητες να αναχθούν η μία στην άλλη ή σε μια τρίτη που να τις περιλαμβάνει και τις δύο. Τα γενεαλογικά έργα του Φουκώ, περισσότερο από τα αρχαιολογικά, αποστασιοποιούνται από την προσπάθεια της παραδοσιακής φιλοσοφίας να ανακαλύψει τη βαθύτερη ουσία αυτού που είμαστε και να δει όλα τα άλλα ως απλές εκδηλώσεις της. Δεν πρέπει να θεωρούμε κάποιες πλευρές αυτού που είμαστε τώρα σημαντικότερες από άλλες. Η προσέγγιση του Φουκώ θεωρεί όλες τις πλευρές της κληρονομιάς μας εξίσου σημαντικές.⁴⁷

Ο γενεαλόγος Φουκώ αρνείται την ύπαρξη αμετάβλητων ουσιών ή κρυμμένων νοημάτων στα πράγματα. Καταγράφοντας τις ιστορικές ασυνέχειες, εκφράζει την αμφισβήτηση της προτεραιότητας των αμετάβλητων αληθειών. Παρόλα αυτά, η αρχαιολογική θεωρία δεν απορρίπτεται, απλώς ο Φουκώ προβληματίζεται για τον τρόπο αξιοποίησης των επιστημονικών λόγων και για τον ρόλο τους στην κοινωνία.⁴⁸ Το έργο του συμβολίζει με τον καλύτερο τρόπο τη διάλυση του καθολικού. Σε κάθε εποχή αντιστοιχεί αυτό που ονομάζει *épistémè*: ένα σύστημα γνώσης, ένας ιστορικά καθορισμένος τρόπος πρόσληψης του πραγματικού και οι προϋποθέσεις της γνώσης αυτού του πραγματικού. Κατά συνέπεια, δεν υπάρχουν κατηγορίες της σκέψης που να υπερβαίνουν την ιστορία.⁴⁹ Οι αλλαγές σε αυτήν δεν είναι δικά της αποτελέσματα. Μικρές αιτίες, ανεξάρτητες η μία από την άλλη, οδηγούν σε μεταβολές, χωρίς να υπάρχει ξεκάθαρη στόχευση για τη συνολική έκβαση. Για παράδειγμα, στο *Επιτήρηση και τιμωρία* αποδεικνύεται πώς, μεταξύ άλλων, οι αποδοτικότεροι τρόποι οργάνωσης των νοσοκομείων και οι μεταρρυθμίσεις στον τρόπο διδασκαλίας της γραφής από

⁴⁵ May, *Εισαγωγή στον Μισέλ Φουκώ*, 128.

⁴⁶ Στο ίδιο, 171.

⁴⁷ Στο ίδιο, 174-175.

⁴⁸ Κυράννα Ζαραλή, «Εξουσία και υποκείμενο στις θεωρίες λόγου του Michel Foucault και του Ernesto Laclau», (Μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 2009), 26.

⁴⁹ Renaut, *Η φιλοσοφία*, 612-613.

την παιδική ηλικία συνέβαλαν ασυναίσθητα στη διαμόρφωση μιας νέας μορφής κοινωνικού ελέγχου.⁵⁰

2.3 Το σώμα στη γενεαλογία

Μια άλλη ανακάλυψη του Φουκώ είναι ότι αντικείμενα αυτών των ιδιαίτερων μικρών αιτιών είναι τα ανθρώπινα σώματα. Το σώμα αναδεικνύεται σε «σημαντικό θέμα της γενεαλογίας», γιατί σε αυτό επενεργούν ουσιαστικά οι δυνάμεις της εξουσίας και όχι στις σκέψεις μας. Έτσι, τον 18ο αιώνα η τιμωρία συνίσταται ουσιαστικά σε βίαιες επιθέσεις πάνω στο σώμα, ενώ τον επόμενο αιώνα αποκτά την πιο εξευγενισμένη μορφή της φυλάκισης και της καταναγκαστικής εργασίας. Οι φυλακισμένοι υποβάλλονται σε μια αυστηρά συγκροτημένη διαδικασία, προορισμένη να παράγει υπάκουα σώματα.⁵¹ Το σώμα, ως αντικείμενο της πειθαρχικής εξουσίας, παίρνει ταυτόχρονα θέση αντικειμένου του επιστημονικού και φιλοσοφικού ενδιαφέροντος. Το σώμα είναι για τον Φουκώ ο «πρωταρχικός τύπος της σχέσης εξουσίας-γνώσης». Η εξουσία στοχεύει μεν στην άυλη ψυχή, αλλά, προκειμένου να την χειραγωγήσει, εφαρμόζει τεχνικές ελέγχου «διαμέσου του “υλικού” σώματος». Ενώ η προνεωτερική τιμωρία βιαιοπραγούσε στο σώμα του εγκληματία και «κατέφευγε σε αντίποινα μέσω του πόνου», η νεωτερική επιδιώκει να αναμορφωθεί ο εγκληματίας και να επανενταχθεί στην κοινωνία. Αυτό επιτυγχάνεται με την εφαρμογή περισσότερο εκλεπτυσμένων μεθόδων ψυχολογικού ελέγχου.⁵² Ιστοριοποιώντας το σώμα, οι γενεαλογίες του Φουκώ αμφισβητούν το φυσιοκρατικό επεξηγηματικό πλαίσιο που κατανοεί την ανθρώπινη φύση ως βάση για σύνθετους τομείς της συμπεριφοράς όπως η σεξουαλικότητα, η τρέλα ή η εγκληματικότητα.⁵³ Υπό αυτή την έννοια, η γενεαλογία του Φουκώ αποτελεί μια ιστορική, υλική, και σωματική ερμηνεία των αιτιών.⁵⁴

2.4 Η υποκειμενοποίηση στη γενεαλογία

Η αρχαιολογία του Φουκώ υποστήριζε μια ιστοριογραφία που δεν στηριζόταν στην υπεροχή της συνείδησης των μεμονωμένων υποκειμένων. Ωστόσο, η κρίσιμη δύναμή της περιοριζόταν στη σύγκριση λογικών σχηματισμών σε διαφορετικές περιόδους. Τέτοιες συγκρίσεις θα

⁵⁰ Gutting, *Φουκώ*, 56-57.

⁵¹ Στο ίδιο, 57-58.

⁵² Κακολύρης, «Michel Foucault», 218-219.

⁵³ *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, "Michel Foucault".

⁵⁴ Gutting, *Φουκώ*, 57-58.

μπορούσαν να υποδηλώνουν την απουσία συγκεκριμένου τρόπου σκέψης, δείχνοντας ότι οι άνθρωποι στο παρελθόν είχαν σκεφτεί με πολύ διαφορετικούς τρόπους. Αλλά η αρχαιολογική ανάλυση δεν μπορούσε να εξηγήσει τις αιτίες μετάβασης από τον έναν τρόπο σκέψης στον άλλο. Η γενεαλογία επιχειρεί να θεραπεύσει αυτήν την έλλειψη.⁵⁵

Ο Φουκώ κάνει συχνά λόγο για την έννοια της υποκειμενοποίησης (subjectification), για το πώς δηλαδή δημιουργούνται συγκεκριμένες μορφές υποκειμενικότητας με την υπαγωγή του ατόμου σε διάφορες πρακτικές της εξουσίας-γνώσης. Τα δύο γενεαλογικά βιβλία του αναφέρονται από διαφορετικές μεν, συγκλίνουσες όμως οπτικές γωνίες στη δημιουργία της σύγχρονης υποκειμενικότητας. Αποτιμούν από κοινού δυο από τα σημαντικότερα σημεία διαμόρφωσης των ιστορικά ενδεχομενικών πηγών αυτού που είμαστε τώρα, την πειθαρχία και τη σεξουαλικότητα.⁵⁶ Το υποκείμενο δεν είναι μια συγκροτημένη οντότητα την οποία η άσκηση εξουσίας καταπιέζει, αλλά το προϊόν της πειθαρχικής εξουσίας, η οποία καθορίζει τους σύγχρονους λόγους σχετικά με την τρέλα, την ποινή ή τη σεξουαλικότητα. Οι σχέσεις εξουσίας εξατομικεύουν τα σώματα προμηθευοντάς τα με χειρονομίες και επιθυμίες. Με αυτή την έννοια, η εξουσία παράγει το ανθρώπινο υποκείμενο.⁵⁷

2.5 Η εξουσία στη γενεαλογία

Για τον Φουκώ η έννοια της εξουσίας είναι αδιαχώριστη από αυτήν της γνώσης. Αυτό δεν σημαίνει ότι οι δύο έννοιες ταυτίζονται, αλλά, όπως ο ίδιος λέει: «ότι δεν υπάρχει σχέση εξουσίας χωρίς τη συνακόλουθη συγκρότηση γνώσης», αλλά και η γνώση με τη σειρά της προϋποθέτει και διαμορφώνει σχέσεις εξουσίας. Επομένως, τα διάφορα γνωστικά αντικείμενα πρέπει να θεωρούνται αποτελέσματα της άρρηκτης σχέσης εξουσίας-γνώσης. Το άτομο εμπλέκεται σε αυτήν τη σχέση εξουσίας-γνώσης τόσο ως αντικείμενο όσο και ως υποκείμενο. Στο *Επιτήρηση και τιμωρία* έχουμε την εμπλοκή του ατόμου ως αντικειμένου της σχέσης εξουσίας-γνώσης. Στο βιβλίο αυτό ο Φουκώ καταδεικνύει τον τρόπο με τον οποίο ο σύγχρονος σωφρονιστικός τρόπος αναδεικνύει όχι μόνο το θέμα της ατομικότητας, αλλά και της ανάπτυξης των ανθρωπιστικών επιστημών. Δεν θεωρεί πάντως τις ανθρωπιστικές επιστήμες άμεσο αποτέλεσμα της φυλακής. Στον πρώτο τόμο της *Ιστορίας της σεξουαλικότητας* η γενεαλογική προσέγγιση μεταβαίνει στο θέμα της σεξουαλικότητας, θέμα

⁵⁵ *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, "Michel Foucault".

⁵⁶ May, *Εισαγωγή στον Μισέλ Φουκώ*, 169.

⁵⁷ Κακολύρης, «Michel Foucault», 218.

ιδιαίτερης σημασίας, αφού η σεξουαλικότητα γίνεται συχνά αντιληπτή ως ο τόπος της κρυμμένης αλήθειας του ατόμου. Τα άτομα, ως υποκείμενα της γνώσης, αναζητούν αυτήν την αλήθεια και για να την βρουν επιδίδονται σε μια ενδοσκοπική διαδικασία.⁵⁸

Η θέση πως υπάρχει στενή σύνδεση μεταξύ γνώσης και εξουσίας ενισχύει τη βασική άποψη του Φουκώ ότι οι μεταβολές της σκέψης δεν οφείλονται στην ίδια τη σκέψη, αλλά σε κοινωνικές δυνάμεις που ελέγχουν τη συμπεριφορά των ατόμων. Ειδικά, σύμφωνα με την αρχαιολογική άποψη περί γνώσης, η εξουσία μετασχηματίζει τις θεμελιώδεις επιστήμες ή τις λεκτικές πρακτικές που υποστηρίζουν τη γνώση μας. Ο Φουκώ εδώ τοποθετείται μεταξύ δύο ακραίων απόψεων: αφενός, της υποβάθμισης της γνώσης προς όφελος της εξουσίας και, αφετέρου, της αξίωσης για ουσιαστική ανεξαρτητοποίηση της γνώσης από την εξουσία. Το να γνωρίζεις δεν σημαίνει απλώς ότι επηρεάζεσαι από την εξουσία. Το ερώτημα για τη σχέση γνώσης και εξουσίας αποδεικνύει πως ο Φουκώ δεν τις ταυτίζει. Από την άλλη, η γνώση δεν σημαίνει οριστική αποδέσμευση από τις εξουσιαστικές σχέσεις.⁵⁹

Δεν θα μπορούσαμε να δεχτούμε ότι η εξουσία δεν παράγει ποτέ γνώση. Αν, αναρωτιέται, όλες οι πεποιθήσεις μας είναι καθορισμένες από τις εξουσιαστικές κοινωνικές δομές, πώς θα μπορούσαν κάποιες από αυτές να έχουν εγκυρότητα πέρα από τα πρότυπα της συγκεκριμένης κοινωνίας; Και, παρόλο που ο Φουκώ επαινείται για το γεγονός ότι απήλλαξε τη σκέψη από τις απαρχαιωμένες και καταπιεστικές έννοιες της αντικειμενικής αλήθειας, φαίνεται να υπάρχουν περισσότερα σημεία κριτικής, καθώς μια τέτοια τοποθέτηση δείχνει αυτοαναιρούμενη. Αν όλες οι πεποιθήσεις είναι έγκυρες μόνο σε σχέση με το σύστημα εξουσίας από το οποίο προέρχονται, τότε και οι σχετικές απόψεις του Φουκώ διαθέτουν περιορισμένη εγκυρότητα.⁶⁰ Η γενεαλογία όμως δεν χρειάζεται να αντιμετωπίσει αυτό το ερώτημα. Μπορεί να θεωρηθεί μία από τις πολλές και διαφορετικές πρακτικές στις οποίες εμπλεκόμαστε. Η γενεαλογία διέπεται από τους δικούς της κανόνες, χωρίς αυτό να μειώνει τους ιστορικούς της ισχυρισμούς.⁶¹

2.6 Από αρχαιολόγος, γενεαλόγος

Η μετατόπιση του Φουκώ από την αρχαιολογία στη γενεαλογία είναι βαθιά και ουσιαστική. Η αρχαιολογική μέθοδος μελετά την τρέλα, την ιατρική, τις ανθρωπιστικές επιστήμες, ενώ η

⁵⁸ Κακολύρης, «Michel Foucault», 218-221.

⁵⁹ Gutting, *Φουκώ*, 62.

⁶⁰ Στο ίδιο, 64.

⁶¹ May, *Εισαγωγή στον Μισέλ Φουκώ*, 175.

γενεαλογική την τιμωρία και τη διαμόρφωση της σεξουαλικής υποκειμενικότητας. Ο λόγος στην πρώτη είναι ένα αυτόνομο σύστημα κανόνων συγκρότησης αντικειμένων, υποκειμένων, και εννοιών, ενώ στη δεύτερη είναι το αποτέλεσμα εξουσιαστικών σχέσεων και δυνάμεων που επενεργούν στην κοινωνία.⁶² Αν ο Φουκώ δεν υπήρξε υπόδειγμα φιλοσοφικής σταθερότητας, ίσως πρέπει να αντιμετωπίσουμε τα έργα του όπως τα αντιμετώπιζε και ο ίδιος: ως έρευνες για το ποιοι είμαστε και για το πώς φτάσαμε στο σημείο όπου είμαστε. Αν μια συγκεκριμένη έρευνα δεν τον ικανοποιούσε, προχωρούσε σε κάτι άλλο. Εξάλλου, το διακύβευμα αφορά το ποιοι είμαστε και ποιοι θα μπορούσαμε να γίνουμε. Αυτή είναι η ουσία του εγχειρήματός του.⁶³

3. ΕΠΙΤΗΡΗΣΗ ΚΑΙ ΤΙΜΩΡΙΑ

Η πειθαρχία κατασκευάζει άτομα

Το *Επιτήρηση και τιμωρία* (1975) είναι το πρώτο βιβλίο του Φουκώ στο οποίο εφαρμόζεται εκτενώς η γενεαλογική του μέθοδος. Σε αυτό παρουσιάζεται η ιστορική πορεία που οδήγησε στο να διαδοθεί και να παγιωθεί η φυλακή ως μέσο τιμωρίας. Επίσης ερευνάται και ο τρόπος διαμόρφωσης του σύγχρονου πειθαρχικού υποκειμένου.⁶⁴ Πρόκειται για μια μελέτη της αντικατάστασης των βασανιστηρίων και των εκτελέσεων από την πιο «εξευγενισμένη» φυλάκιση των εγκληματιών. Αν και η εξέλιξη είναι θετική, ο Φουκώ αναγνωρίζει σε αυτήν τη μεταρρύθμιση μια αποτελεσματικότερη άσκηση ελέγχου. Η νέα θεώρηση της πειθαρχίας, σύμφωνα με τον συγγραφέα, υπερβαίνει το πλαίσιο απονομής της δικαιοσύνης και γίνεται μοντέλο ελέγχου ολόκληρης της κοινωνίας, βασίζοντας εργοστάσια, νοσοκομεία και σχολεία στο πρότυπο της φυλακής. Οι τεχνικές και οι θεσμοί που αναπτύχθηκαν γύρω από το νέο τιμωρητικό μοντέλο οδήγησαν στη δημιουργία του σύγχρονου συστήματος πειθαρχικής εξουσίας.⁶⁵

⁶² Ζααράλη, «Εξουσία και υποκείμενο», 26.

⁶³ May, *Εισαγωγή στον Μισέλ Φουκώ*, 117-118.

⁶⁴ Θάνος Κιοσόγλου, «Μισέλ Φουκώ: Η συγκρότηση του σύγχρονου πειθαρχικού υποκειμένου», *Conatus* 1 (Φεβρουάριος 2016): 41.

⁶⁵ *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, "Michel Foucault".

3.1 Η γέννηση της φυλακής

Όπως και στην *Ιστορία της τρέλας* αλλά και στο επόμενο *Ιστορία της σεξουαλικότητας I. Η βούληση για γνώση*, στο *Επιτήρηση και τιμωρία* αντιστρέφεται μια κοινά αποδεκτή άποψη. Στην *Ιστορία της τρέλας* η αντιστροφή αναφέρεται στο έργο των Tuke και Pinel. Ο Φουκώ υποστηρίζει ότι τα σωματικά δεσμά των τρελών αντικαταστάθηκαν από ηθικά δεσμά, εξίσου ή και περισσότερο ισχυρά σε σχέση με τα προηγούμενα. Στην *Ιστορία της σεξουαλικότητας I. Η βούληση για γνώση*, αργότερα, αμφισβητεί την υπόθεση της καταστολής. Η αντιστροφή που επιχειρούν οι φουκωϊκές μελέτες επιδιώκει να δείξει ότι αυτό που θεωρείται ως ιστορική πρόοδος έχει και αρνητικά αποτελέσματα.⁶⁶

Αυτό που αντιστρέφει ο Φουκώ στο *Επιτήρηση και τιμωρία* είναι η ιστορία της ποινικής προόδου από την ανταπόδοση της εκδίκησης στην αναμόρφωση. Ο παραβάτης για το παλιό ποινικό σύστημα ήταν πρόσωπο ανάξιο ενδιαφέροντος. Υπόκειται σε οποιαδήποτε μορφή τιμωρίας προκρίνει το κοινωνικό σώμα ώστε να απονεμηθεί δικαιοσύνη και να αποκατασταθεί η τάξη. Η προνεωτερική τιμωρία αποδέχεται ως θεμιτά μέσα τιμωρίας τα βασανιστήρια, τη σωματική και ψυχολογική κακοποίηση, τον δημόσιο εξευτελισμό.⁶⁷ Η λαϊκή παρουσία κατά την επιβολή της ποινής εγγυόταν τη μέγιστη δυνατή απαξίωση του κατάδικου προς όφελος της εξουσίας. Αυτό γιατί η παράβαση δεν θεωρούταν μόνο ένδειξη περιφρόνησης του νόμου, αλλά και της βασιλικής εξουσίας. Με το βίαιο τιμωρητικό τελετουργικό ο βασιλιάς αποκαθιστούσε την ισχύ του έναντι του παραβάτη-αντιπάλου.⁶⁸

Από τα τέλη του όμως του 18ου αιώνα, παρατηρείται μια σταδιακή μεταβολή των τιμωρητικών πρακτικών. Τα βασανιστήρια αντικαθίστανται από την πιο πολιτισμένη αναμόρφωση και η δημόσια τιμωρία από τον σωφρονισμό. Επιδίωξη είναι τώρα η βελτίωση των εγκληματιών και η επανένταξή τους στην κοινωνία. Σύμφωνα με αυτή την οπτική, το έγκλημα είναι κάτι περισσότερο από μια πράξη που απαιτεί αντεκδίκηση· είναι μια συμπεριφορά που χρήζει κρατικής παρέμβασης προκειμένου ο εγκληματίας να επανενταχθεί με διαφορετικό πια τρόπο στην κοινωνία. Αν και κάποια τιμωρία εξακολουθεί να υφίσταται, η αντιμετώπιση των εγκληματιών γίνεται μια διαδικασία βελτίωσης, που αποσκοπεί στον εσωτερικό μετασχηματισμό τους, σε μια νέα μορφή ζωής. Αυτή είναι η θεώρηση της ποινικής ιστορίας ως προόδου.⁶⁹

⁶⁶ May, *Εισαγωγή στον Μισέλ Φουκώ*, 130.

⁶⁷ Στο ίδιο, 131.

⁶⁸ Κιοσόγλου, «Μισέλ Φουκώ: Η συγκρότηση του σύγχρονου πειθαρχικού υποκειμένου», 42.

⁶⁹ May, *Εισαγωγή στον Μισέλ Φουκώ*, 131- 132.

Στις πρώτες σελίδες του βιβλίου εξυπηρετείται αυτή η αφήγηση. Αρχικά ο Φουκώ παρουσιάζει το δημόσιο βασανιστήριο του Damiens, ενός επίδοξου βασιλοκτόνου, το 1757. Την αναφορά αυτή διαδέχεται η περιγραφή ενός προγράμματος φυλακής ογδόντα χρόνια αργότερα. Περιγράφεται η ρουτίνα που όφειλαν να ακολουθούν οι έγκλειστοι νεαροί παραβάτες της φυλακής, κάνοντας λεπτομερή αναφορά του τι αναμένεται από αυτούς κάθε στιγμή της ημέρας. Εύκολα διαπιστώνεται εδώ η διαφορά ανάμεσα στις δύο τιμωρητικές πρακτικές. Ο Φουκώ όμως θεωρεί φαινομενική την επιτελεσθείσα πρόοδο του ποινικού συστήματος. Το πρώτο σκέλος της άποψης που είναι κοινά αποδεκτή δεν αμφισβητείται: εγκληματίες βασανίζονται και εξευτελίζονται πριν από τις μεταρρυθμίσεις των τελών του 18ου και αρχών του 19ου αιώνα. Βασανιστήρια τελούνται κατά τη διάρκεια της ανάκρισης, προκειμένου να αποσπαστούν ομολογίες, και κατά την τιμωρία. Το σώμα του εγκληματία γίνεται δημόσιο. Στη Γαλλία η διαδικασία ονομάζεται *supplice* (βασανιστήριο). Δεν πρόκειται για απλή βαρβαρότητα, χαοτική και αυθαίρετη βία, αλλά για μια καλά μελετημένη απάντηση στο έγκλημα, η οποία χαρακτηρίζεται από την υποβολή ενός καθορισμένου βαθμού πόνου, τη ρύθμιση αυτού του πόνου, και το τελετουργικό της εφαρμογής των τεχνικών παραγωγής πόνου. Το *supplice* είναι μια οργανωμένη δημόσια τελετή αγωνίας, που συνδέεται με τη φύση της ίδιας της εγκληματικότητας, ως προσβολής του κοινωνικού σώματος.⁷⁰ Φορέας στοιχείων του κοινωνικού σώματος πριν τη γαλλική επανάσταση ήταν ο βασιλιάς, μετεπαναστατικά ο λαός. Οι εγκληματίες πρέπει να νιώσουν με την τιμωρία τη δύναμη του κυρίαρχου στο ίδιο σημείο που επιχείρησαν να τον πλήξουν, στο σώμα τους. Το βασανιστήριο, λέει ο Φουκώ, επιτελεί επομένως νομοκοινοτική λειτουργία. Πρόκειται για μια τελετουργία ανασυγκρότησης και αποκατάστασης της ανώτατης αρχής, που έχει προσβληθεί.⁷¹ Η τιμωρία πρέπει να υποδηλώνει τη δύναμη του κυρίαρχου, αλλά και την υπομονή του. Άρα, πρέπει να είναι ελεγχόμενη. Το ανεξέλεγκτο χτύπημα θα ήταν δηλωτικό αδυναμίας και όχι δύναμης.⁷²

Υπάρχουν όμως δύο δυσκολίες. Υπολανθάνει ο κίνδυνος αυτή η επίδειξη δύναμης να έχει αντίθετο αποτέλεσμα, ειδικά αν το κοινό ταυτιστεί με τον τιμωρούμενο και αγανακτήσει με τον κυρίαρχο, λόγω των υπέρμετρων βασανιστηρίων ή της ενδεχόμενης αξιοπρέπειας του εγκληματία κατά το μαρτύριο. Επιπρόσθετα, η εγκληματικότητα στο σύνολο της είναι μια μορφή εξέγερσης, που θα έβρισκε θετική ανταπόκριση σε μέρος του κοινού, το οποίο υποφέρει από κοινωνικοοικονομικές ανισότητες. Για να αποφευχθεί ο κίνδυνος, θα έπρεπε η

⁷⁰ Στο ίδιο, 132-134.

⁷¹ Foucault, *Επιτήρηση και τιμωρία. Η γέννηση της φυλακής*, μτφρ. Τάσος Μπέτζελος (Αθήνα: Πλέθρον, 2011), 59.

⁷² May, *Εισαγωγή στον Μισέλ Φουκώ*, 135.

ποινή να φανεί περισσότερο ως εκδήλωση δικαιοσύνης παρά δύναμης. Δεύτερη δυσκολία είναι ότι συχνά οι εγκληματίες δεν συλλαμβάνονται. Όσο ενισχύεται ο θεσμός της ιδιωτικής ιδιοκτησίας, η ανάγκη μιας τιμωρίας πιο καθολικής γίνεται έκδηλη. Η ιδιοκτησία πρέπει να προστατευτεί και, αφού ιδιοκτησία πλέον έχουν πολλοί, πρέπει όλοι να προστατευθούν από την εγκληματικότητα.⁷³ Η λαϊκή παρανομία, που έδινε μια ψευδαίσθηση ελευθερίας, παύει να είναι ανεκτή. Το ποινικό σύστημα έχει πια το καθήκον να αντιμετωπίσει γενικευμένα και αποτελεσματικά ένα μεγάλο πεδίο παραβάσεων και μικροαδικημάτων. Τα βασανιστήρια χάνουν την αξία τους, αφού οι συνθήκες στις οποίες ανταποκρίνονταν στο παρελθόν έχουν πια εκλείψει.⁷⁴ Αυτό που χρειάζεται τώρα είναι μια ποινική δομή προστασίας από μικροαδικήματα, η οποία, ταυτόχρονα, θα είναι γενικά αποδεκτή. Αν η ζημιά που θα προκληθεί από την ποινή υπερβαίνει το κέρδος που προκύπτει από το έγκλημα και αν κάποιος είναι βέβαιος ότι θα τιμωρηθεί, αυτό θα λειτουργήσει αποτρεπτικά. Επιπλέον, ο λαός δεν θα αντιδράσει αρνητικά, αφού η τιμωρία δεν θα είναι εκδήλωση της οργής πάνω στο σώμα, αλλά θα λειτουργεί αποτρεπτικά και σωφρονιστικά.⁷⁵

3.2 Η μεθοδολογία της πειθάρχησης

Μέχρι αυτό το σημείο η αφήγηση του Φουκώ θα χαρακτηριζόταν γραμμική. Αυτό όμως δεν θα ήταν μια ανάγνωση της ιστορίας είτε ως προόδου είτε ως οπισθοδρόμησης και όχι γενεαλογία: είτε υπάρχει βελτίωση της τιμωρίας σε σχέση με το παρελθόν, είτε επιδείνωση. Το νέο πειθαρχικό σύστημα όμως που περιγράφεται από τον Φουκώ δεν είναι απλή εξέλιξη της τιμωρίας. Στην ουσία, η ανάδειξη της φυλακής αντιτίθεται στην ιδέα της ποινικής μεταρρύθμισης: προτείνει μία και μόνο τιμωρία, κοινή για όλα τα εγκλήματα, τη φυλάκιση, χωρίς να δημιουργεί αντιστοιχία μεταξύ εγκλήματος και ποινής.⁷⁶

Η πειθαρχία, κατά τον Φουκώ, είναι κάτι πέρα από τον απλό έλεγχο της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Πρόκειται για ένα εγχείρημα βελτιστοποίησης του σώματος. Οι κινήσεις του σώματος διαιρούνται στα βασικά τους στοιχεία, μελετώνται και επιχειρείται επανασύστασή τους σε ένα αποτελεσματικότερο σύνολο, όπως συμβαίνει με τις λεπτομερώς υπολογισμένες κινήσεις που διδάσκονται στον στρατό. Το εγχείρημα αναφέρεται και στις σχέσεις των ατόμων. Δεν εφαρμόζεται μόνο στα σώματα, αλλά και στις αλληλεπιδράσεις τους.⁷⁷ Η

⁷³ Στο ίδιο, 135-137.

⁷⁴ Κιοσόγλου, «Μισέλ Φουκώ: Η συγκρότηση του σύγχρονου πειθαρχικού υποκειμένου»: 44

⁷⁵ May, *Εισαγωγή στον Μισέλ Φουκώ*, 137.

⁷⁶ Στο ίδιο, 138.

⁷⁷ Στο ίδιο, 139.

πειθαρχία αυτής της μορφής βρίσκει εφαρμογή στην εκπαίδευση για δουλειά στο εργοστάσιο αλλά και τον τρόπο λειτουργίας των σχολείων. Ο Φουκώ διακρίνει τρία βασικά στοιχεία αυτής της εκπαίδευσης: την ιεραρχική επιτήρηση την κανονικοποιητική κύρωση και την εξέταση.⁷⁸

Κατά την ιεραρχική επιτήρηση ο επιτηρητής εποπτεύει τους επιτηρούμενους από ιεραρχική απόσταση, ώστε ο ίδιος να μην γίνεται αντιληπτός, ενώ οι επιτηρούμενοι παρακολουθούνται χωρίς όμως να είναι σε θέση να παρακολουθούν. Έτσι, αυτός που παρατηρεί, εποπτεύει τις ενέργειες των επιτηρούμενων, ενώ οι δεύτεροι, εφόσον παρακολουθούνται διαρκώς, πρέπει να είναι σε αδιάλειπτη λειτουργία.⁷⁹

Η κανονικοποιητική κύρωση προορίζεται να διορθώνει τις αποκλίνουσες συμπεριφορές. Από τη στιγμή που η ζωή των υποκειμένων ελέγχεται και υπάγεται σε κανονισμούς, αν οι ρυθμιστικοί κανόνες δεν τηρούνται απαιτείται η άμεση παρέμβαση για να διορθωθεί η εκτροπή.⁸⁰ Η συμμόρφωση και η εξατομίκευση είναι οι δύο παράμετροι λειτουργίας της κανονικοποιητικής κύρωσης. Η πρώτη αφορά τον ίδιο τον κανόνα, το επιδιωκόμενο πρότυπο. Η δεύτερη προϋποθέτει μια σειρά παρεμβάσεων σε συγκεκριμένα άτομα προκειμένου να κατακτήσουν τον κανόνα. Οι δύο αυτές παρεμβάσεις εστιάζουν σε συγκεκριμένα στοιχεία της συμπεριφοράς κάποιου, χρησιμοποιώντας ανταμοιβές, τιμωρίες και άλλα κίνητρα. Οι πειθαρχικοί μηχανισμοί απαιτούν μια ορισμένη απόδοση των ατόμων μέσα στο χρόνο και απαγορεύουν οποιαδήποτε απόκλιση από την κανονικότητα. Η κανονικοποίηση συνιστά επανάσταση όχι μόνο στην ποινική μεταρρύθμιση αλλά και στο πώς αντιλαμβανόμαστε τον εαυτό μας. Στις προηγούμενες μορφές τιμωρίας δεν ανησυχούσε κανείς για τη σχέση του με τον κανόνα ή το κανονικό. Άλλες πράξεις ήταν απαγορευμένες και άλλες επιτρεπτές. Για τις πρώτες προβλέπονταν ποινές, για τις δεύτερες δεν απαιτούνταν παρέμβαση. Με την άνοδο όμως της κανονικοποίησης τίθεται η ανάγκη για εξέλιξη ψυχολογίας, η οποία είναι η επιστήμη του κανονικού και η πρακτική που μετατρέπει σε κανονικό το μη κανονικό. Η ψυχολογία, ως μελέτη της ανθρώπινης συμπεριφοράς και πρακτική παρέμβασης, στηρίζεται στις διαδικασίες της συμμόρφωσης και της εξατομίκευσης, συστατικών στοιχείων της κανονικοποιητικής κύρωσης.⁸¹

Το τρίτο πειθαρχικό στοιχείο είναι η εξέταση, έννοια που παραπέμπει στο σχολείο, στην επαγγελματική εκπαίδευση, στην ιατρική εξέταση. Η εξέταση επιτρέπει την

⁷⁸ Στο ίδιο, 140.

⁷⁹ Στο ίδιο.

⁸⁰ Κιοσόγλου, «Μισέλ Φουκώ: Η συγκρότηση του σύγχρονου πειθαρχικού υποκειμένου»: 44.

⁸¹ May, *Εισαγωγή στον Μισέλ Φουκώ*, 140-142.

ανατροφοδότηση της πειθαρχίας, προσδιορίζοντας τη θέση του καθενός σε σχέση με το πρότυπο, τον κανόνα, και τη διαπίστωση του βαθμού εσωτερίκευσης αυτού του κανόνα.⁸² Η εξέταση συνδυάζει την ιεραρχική παρατήρηση με την κανονικοποιητική κύρωση. Είναι ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτού που ο Φουκώ ονομάζει εξουσία-γνώση, συνδυάζοντας την ανάπτυξη της δύναμης με την ανεύρεση της αλήθειας.⁸³ Ελέγχει το πειθαρχούμενο υποκείμενο ως προς την επίδοσή του και, στη συνέχεια, το αξιολογεί με γνώμονα θεσμοθετημένους κανόνες.⁸⁴ Η εξέταση αποσπά την αλήθεια από τον εξεταζόμενο (εγκληματία, ασθενή, μαθητή κ.ά.), αποκαλύπτοντας το είδος της «παρέκκλισής» του, και στη συνέχεια τον «κανονικοποιεί» επιβάλλοντας κανόνες, σωφρονίζοντάς τον. Τα αποτελέσματα της εξέτασης καταγράφονται σε πίνακες που μπορούν να ελεγχθούν. Με βάση αυτά τα δημιουργούμενα αρχεία, εκείνοι που κάθε φορά έχουν την αρμοδιότητα να τα ελέγξουν (γιατροί, εκπαιδευτικοί κλπ.) αποκτούν τη δυνατότητα να προβαίνουν σε ταξινομικές κατηγοριοποιήσεις, που με τη σειρά τους αποτελούν βάση για γνώση. Η εξέταση, με αυτές τις καταγραφικές μεθόδους, καθιστά το άτομο «περίπτωση», ως επιστημονικό παράδειγμα και ως αντικείμενο φροντίδας, δίνοντας μια επιπλέον ευκαιρία στην εξουσία να το ελέγξει. Η τεχνική της εξέτασης αντικειμενοποιεί τον εξεταζόμενο, είτε είναι μαθητής, είτε τρελός ή ασθενής.⁸⁵

Έτσι, το παρόν πειθαρχικό σύστημα, συνδυάζοντας νομικές και επιστημονικές πρακτικές κατηγοριοποιεί τους κρατούμενους ως παραβατικά υποκείμενα, αποδίδοντάς τους εγκληματική φύση. Ο Φουκώ υποστήριξε ότι η παρουσία της ποινικής ψυχιατρικής στον τομέα του δικαίου από τις αρχές του 19ου αιώνα είναι το στοιχείο που σηματοδοτεί τη μετατόπιση της ποινικής πρακτικής από το έγκλημα στον εγκληματία. Βέβαια, αυτή η μετατόπιση είχε ως αποτέλεσμα την εμφάνιση νέων μορφών κυριαρχίας και βίας.⁸⁶

3.3 Πανοπτισμός

Μια από τις σημαντικότερες θέσεις που διατυπώνονται στο *Επιτήρηση και τιμωρία* είναι ότι η εξατομίκευση και η κανονικοποίηση, οι οποίες αρχικά προορίζονταν για εγκληματίες, εφαρμόζονται τελικά ως τεχνικές επιτήρησης ολόκληρης της κοινωνίας, καθώς μπορούν να εφαρμοστούν σε όλες τις λειτουργίες της, την εκπαιδευτική, την παραγωγική, τη θεραπευτική

⁸² Στο ίδιο, 144.

⁸³ *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, "Michel Foucault".

⁸⁴ Κιοσόγλου, «Μισέλ Φουκώ: Η συγκρότηση του σύγχρονου πειθαρχικού υποκειμένου»: 47.

⁸⁵ Foucault, *Επιτήρηση και τιμωρία*, 217-218.

⁸⁶ *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, "Michel Foucault".

κλπ.⁸⁷ Σε μεγάλο βαθμό, προκειμένου να ελεγχθούν οι άνθρωποι, αρκεί και μόνο η παρατήρησή τους. Ένα τέλειο σύστημα παρατήρησης θα επέτρεπε σε έναν «φύλακα» να βλέπει τα πάντα. Επειδή όμως συνήθως αυτό δεν είναι εφικτό, χρειάζονται ιεραρχικά διατεταγμένοι «αναμεταδότες», μέσω των οποίων τα παρατηρούμενα δεδομένα μεταφέρονται από τα χαμηλότερα σε υψηλότερα επίπεδα.⁸⁸

Το Panopticon του Jeremy Bentham, ένας τύπος κτηρίου φυλακής που σχεδιάστηκε το 1775, είναι το σύμβολο της ή το μεταφορικό ανάλογο της πειθαρχικής κοινωνίας. Η φυλακή οργανώνεται σε ένα πενταγωνικό κτήριο, στο κέντρο του οποίου βρίσκονται οι φύλακες και στην περιφέρεια τα κελιά των κρατούμενων. Με τον τρόπο αυτό οι επιτηρητές μπορούν να ελέγχουν κάθε στιγμή τι κάνει ο κρατούμενος.⁸⁹ Οι ελεγχόμενοι απομονωμένοι στα κελιά τους, δεν έχουν καμιά δυνατότητα για μεταξύ τους επικοινωνία, ενώ το βλέμμα της εξουσίας έχει πλήρη ορατότητα. Κάθε κρατούμενος είναι αόρατος στους άλλους κρατούμενους αλλά πάντα ορατός σε μια οθόνη -στην πιο σύγχρονη εκδοχή του μοντέλου- που βρίσκεται στον κεντρικό πύργο. Στην πραγματικότητα, τα μόνιτορ δεν προβάλλουν διαρκώς τι κάνει ο κάθε κρατούμενος, αλλά θα μπορούσαν ανά πάσα στιγμή. Μη γνωρίζοντας οι κρατούμενοι πότε τους παρακολουθούν, συμπεριφέρονται διαρκώς σαν να είναι παρατηρούμενοι, διαμορφώνοντας ανάλογα τη συμπεριφορά τους. Έτσι, ο έλεγχος επιτυγχάνεται περισσότερο με τη δυνατότητα εσωτερικής παρακολούθησης, παρά με πραγματική επίβλεψη ή με φυσικούς περιορισμούς.⁹⁰ Πρόκειται για μια ποιοτική αναβάθμιση των πειθαρχικών μηχανισμών, που στηρίζονται σε ψυχολογικές παρατηρήσεις και όχι στην άσκηση βίας. Το υποκείμενο που παρακολουθείται προσαρμόζει αυτομάτως τη συμπεριφορά του στα προστάγματα της εξουσίας, και έτσι η συνεχής παρουσία αυτής της εξουσίας καθίσταται σχεδόν περιττή.⁹¹

Η αρχή του Πανοπτισμού μπορεί να βρει εφαρμογή σε οποιοδήποτε σύστημα πειθαρχικής εξουσίας, στο εργοστάσιο, στο νοσοκομείο, στο σχολείο κ.λπ. Αν και το μοντέλο δεν υλοποιήθηκε ποτέ, η αρχή του διαπερνά πολλές πτυχές της σύγχρονης κοινωνίας. Η αρχή αυτή εξηγεί πώς η προνεωτερική κυριαρχία αντικαταστάθηκε από τη σύγχρονη πειθαρχία.⁹² Ο Πανοπτισμός είναι για τον Φουκώ η κορύφωση των τεχνολογιών εξουσίας που

⁸⁷ Foucault, *Επιτήρηση και τιμωρία*, 235.

⁸⁸ *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, "Michel Foucault".

⁸⁹ Ντιντιέ Εριμπόν, «Το τοπικό και το παγκόσμιο: Μορφές εξουσίας και αντίστασης», μτφρ. Κώστας Σπαθαράκης, *Νέα Εστία* 1843 (Απρίλιος 2011): 620.

⁹⁰ *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, "Michel Foucault".

⁹¹ Κιοσόγλου, «Μισέλ Φουκώ: Η συγκρότηση του σύγχρονου πειθαρχικού υποκειμένου»: 46.

⁹² *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, "Michel Foucault".

αντιστοιχούν στο μοντέλο της πανούκλας, συνενώνοντάς το με αυτό της λέπρας.⁹³ Οι κρατούμενοι απομονώνονται από την κοινωνία και περιορίζονται, σύμφωνα με το μοντέλο της λέπρας, ενώ ταυτόχρονα επιτηρούνται διαρκώς σύμφωνα με αυτό της πανούκλας. Το *Επιτήρηση και τιμωρία* δεν ιστορεί τη μετάβαση από τον έναν εξουσιαστικό τύπο στον άλλο, αλλά τον τρόπο συγχώνευσης των δύο μοντέλων, ώστε να λειτουργήσουν ως μια τεχνολογία αποκλεισμού και εγκλεισμού.⁹⁴

3.4 Η σχέση της εξουσίας-γνώσης με την πειθαρχία

Αυτό που απασχολεί τον Φουκώ είναι γιατί η φυλακή διατηρείται, αν και τα σωφρονιστικά της αποτελέσματα αμφισβητούνται. Προφανώς, εξακολουθεί να επιτελεί κάποια λειτουργία. Από τη μια, η φυλακή γίνεται ένας χώρος όπου εγκληματίες, των οποίων δεν επιτυγχάνεται η αναμόρφωση, μπορούν τουλάχιστον να περιοριστούν και να επιβλέπονται. Πιο σημαντικά όμως είναι τα αποτελέσματα της φυλακής στην ευρύτερη κοινωνία: Το «σωφρονιστικό αρχιπέλαγος» από κοινωνικούς λειτουργούς, ψυχολόγους, ψυχιάτρους, δικαστές, κλπ., το οποίο συγκροτείται γύρω από τη φυλακή, στηρίζει τον πειθαρχικό χαρακτήρα της κοινωνίας, έστω κι αν τελικά δεν επιτυγχάνει την αναμόρφωση των εγκληματιών.⁹⁵

Βλέπουμε εδώ μια από τις σημαντικότερες έννοιες του έργου του Φουκώ: την εξουσία-γνώση. Σύμφωνα με τον Φουκώ, η σχέση των δύο εννοιών είναι πολύ στενή και, ως προς τη μελέτη των ανθρώπινων όντων, οι στόχοι της εξουσίας και της γνώσης είναι αδιαχώριστοι.⁹⁶ Σύμφωνα με αυτό το σκεπτικό αποκλείεται ο παραμερισμός όλων των σχέσεων εξουσίας στις οποίες εμπλέκονται οι άνθρωποι προκειμένου να επιτευχθεί μια γνώση που δεν δέχεται πολιτικές επιρροές. Αυτό, ωστόσο, δεν σημαίνει ότι η γνώση είναι απλώς ένα προσωπείο της εξουσίας. Απεναντίας, να μεν ενσωματώνεται και είναι αδιαχώριστη από τις σχέσεις εξουσίας, εξακολουθεί όμως να είναι μια μορφή γνώσης. Έτσι, για παράδειγμα, η ψυχολογική γνώση είναι καθαρή γνώση, αφού ερμηνεύει το ευρύτερο σύνολο της πειθαρχίας, στο οποίο εντάσσεται, αλλά ταυτόχρονα έχει της εξουσία να δημιουργεί πειθαρχικά

⁹³ Σύμφωνα με τον Φουκώ, δύο μοντέλα λειτουργίας της εξουσίας διαδέχθηκαν ιστορικά το ένα το άλλο. Το πρώτο αντιστοιχεί στον μεσαιωνικό έλεγχο της λέπρας και προέβλεπε τον αποκλεισμό των λεπρών και την αποκοπή τους από το κοινωνικό σύνολο. Από τα τέλη του 17ου και αρχές του 18ου αιώνα εμφανίζεται το μοντέλο ελέγχου της πανούκλας. Τα άτομα δεν απομακρύνονται πλέον από την κοινωνία, αλλά η πόλη ελέγχεται εξονυχιστικά και όποιος δεν μπορεί να βγει στο παράθυρό του δηλώνεται άρρωστος. Προκρίνεται ο εγκλεισμός του ατόμου, μέσω της εξονυχιστικής επιτήρησης κάθε χώρου, κάθε στιγμή (Εριμπόν, «Το τοπικό και το παγκόσμιο: μορφές εξουσίας και αντίστασης», 617-618).

⁹⁴ Εριμπόν, «Το τοπικό και το παγκόσμιο: μορφές εξουσίας και αντίστασης», 621.

⁹⁵ May, *Εισαγωγή στον Μισέλ Φουκώ*, 147-148.

⁹⁶ *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, "Michel Foucault".

αντικείμενα. Η ανάδυση της γνώσης μπορεί να συμβαίνει παράλληλα με αυτήν του αντικειμένου της.⁹⁷

Ο Φουκώ, λοιπόν, εξετάζει πώς από αυτήν τη σχέση εξουσίας-γνώσης προέκυψαν οι ανθρωπιστικές επιστήμες (ψυχολογία, εγκληματολογία, ψυχιατρική κ.λπ.). Αυτό βέβαια δεν σημαίνει πως οι ανθρωπιστικές επιστήμες είναι αποτέλεσμα της φυλακής, αλλά ότι η συγκρότησή τους οφείλεται στο ότι προέκυψαν από μια νέα μορφή εξουσίας και από μια νέα πολιτική απέναντι στο σώμα. Η πολιτική αυτή χρειαζόταν μια τεχνική με την οποία θα επιτύγχανε την καθυπόταξη, μέσω νέων διεργασιών εξατομίκευσης. Όπως σημειώνει ο Φουκώ: «Το όλο δίκτυο του συστήματος της φυλάκισης αποτελεί ένα από τα πλαίσια αυτής της εξουσίας-γνώσης που κατέστησε ιστορικά δυνατή τη δημιουργία των επιστημών του ανθρώπου».⁹⁸ Στο *Επιτήρηση και τιμωρία* η ψυχιατρική οπτική παράγει τους μη κανονικούς. Κάτι ανάλογο συμβαίνει και με τους κανόνες που ορίζουν τι θεωρείται κάθε φορά κανονικό και αποδεκτό στη σεξουαλική ζωή στην *Ιστορία της σεξουαλικότητας*. Η εξουσία λειτουργεί συμπεριληπτικά και όχι αποκλείοντας. Παράγει αξιοποιώντας τη γνώση, και δη την ψυχιατρική γνώση.⁹⁹ Έτσι, και ως προς το πειθαρχικό σύστημα των φυλακών, ο Φουκώ παρατηρεί ότι υπεύθυνοι για τον καθορισμό του είδους και της διάρκειας της ποινής δεν είναι πλέον οι δικαστές, οι οποίοι αποφασίζουν για τις τιμωρίες με γνώμονα τον νόμο, αλλά οι ειδικοί (ψυχίατροι, επιτροπές αρμόδιες για τις αποφυλακίσεις και για τις χορηγήσεις αδειών των φυλακισμένων κ.ά.). Αυτοί αποφασίζουν για πώς θα εφαρμοστούν οι δικαστικές αποφάσεις.¹⁰⁰

Ο Φουκώ αποδίδει μεγαλύτερη σημασία για τη λειτουργία της εξουσίας σε αυτό που δημιουργεί, παρά σε αυτό που καταστέλλει. Η παραδοσιακή θέση είναι ότι η εξουσία λειτουργεί κυρίως αποτρεπτικά. Μια τέτοια άποψη αναγνωρίζει στο κράτος κεντρική θέση και στην εξουσία κατασταλτικό ρόλο. Εξετάζοντας όμως πιο προσεκτικά τις καθημερινές πρακτικές και αναζητώντας, αντί για το ποιος ασκεί την εξουσία, το πώς και πού αυτή εμφανίζεται, ο χαρακτήρας της εξουσίας αλλάζει. Αυτό δεν σημαίνει ότι ο Φουκώ αρνείται την ύπαρξη κατασταλτικής εξουσίας ή το ρόλο του κράτους σε αυτή, αλλά ότι συνήθως οι αποτελεσματικότερες μορφές εξουσίας έρχονται από τις καθημερινές πρακτικές και όχι από το κράτος, δηλαδή περισσότερο από κάτω παρά από πάνω.¹⁰¹

⁹⁷ May, *Εισαγωγή στον Μισέλ Φουκώ*, 143.

⁹⁸ Foucault, *Επιτήρηση και τιμωρία*, 350.

⁹⁹ Ερμπόν, «Το τοπικό και το παγκόσμιο: μορφές εξουσίας και αντίστασης»: 621-622.

¹⁰⁰ Foucault, *Επιτήρηση και τιμωρία*, 280.

¹⁰¹ May, *Εισαγωγή στον Μισέλ Φουκώ*, 152-153.

Βέβαια, ο Φουκώ αντιπαραβάλλει την εξουσία στη βία. Η εξουσία ασκεί το σώμα κυρίως με την επιρροή και όχι με τη βία. Ο ρόλος της δεν είναι να περιορίζει, αλλά να παρακινεί. Γι' αυτό, η εξουσία μπορεί ουσιαστικά να ασκηθεί σε ελεύθερα μόνο υποκείμενα και, μάλιστα, ανάλογα με το επίπεδο ελευθερίας τους. Η κανονικοποίηση δεν λειτουργεί ασκώντας βία στο σώμα, αλλά παρατηρώντας το, εξετάζοντάς το και κάνοντάς το αποτελεσματικότερο.¹⁰²

3.5 Υπάκουα σώματα και κανονικοποίηση

Η γενεαλογία του Φουκώ εξετάζει τις ιστορικές πρακτικές μέσω των οποίων το σώμα γίνεται αντικείμενο της εξουσίας. Ένα σημαντικό θέμα που εξηγεί στο *Επιτήρηση και τιμωρία* είναι πώς οι πειθαρχικές τεχνικές παράγουν «υπάκουα σώματα». Σώματα κρατουμένων, στρατιωτών, εργαζομένων και μαθητών υποβάλλονται στην πειθαρχική εξουσία προκειμένου να γίνουν πιο χρήσιμα και ελέγξιμα. Το ανθρώπινο σώμα αντιμετωπίζεται ως μηχανή, της οποίας η λειτουργία μπορεί να υπολογιστεί και να βελτιστοποιηθεί.¹⁰³

Η μεταρρύθμιση του ποινικού συστήματος δεν στοχεύει στο σώμα αλλά στην ψυχή. Η μετατόπιση αυτή δεν οφείλεται σε έναν επιφανειακό ανθρωπισμό ούτε στην φροντίδα για την αξιοπρέπεια του υποκειμένου, αλλά στην ανάγκη προσαρμογής των πρακτικών τιμωρίας στις νέες ανάγκες της καπιταλιστικής κοινωνίας. Τα σώματα πλέον παράγουν και επιφέρουν κέρδος, επομένως δεν πρέπει πια να κατασπαταλούνται σε άωφελες τελετές. Έτσι, η αντίληψη για το σώμα αλλάζει αισθητά: Από πεδίο πόνου γίνεται πεδίο κανονικοποίησης και ψυχολογικής διαμόρφωσης. Ο Φουκώ ονομάζει τη μελέτη του για τις φυλακές «στοιχείο για μια γενεαλογία της νεότερης ψυχής». Η νεότερη ψυχή εντάσσεται σε μια λογική του κανονικού και του μη κανονικού.¹⁰⁴

Ο σύγχρονος πειθαρχικός έλεγχος ενδιαφέρεται ιδιαίτερα για την δυσκολία των υποκειμένων να ανταποκριθούν στα απαιτούμενα πρότυπα. Η διόρθωση της αποκλίνουσας συμπεριφοράς γίνεται πρωταρχική λειτουργία του πειθαρχικού συστήματος. Δεν αποσκοπεί πια την εκδίκηση, αλλά στην προσαρμογή στα πρότυπα και στους κανόνες της κοινωνίας. Το παλαιότερο τιμωρητικό σύστημα αξιολογούσε κάθε ενέργεια με κριτήριο τον νόμο, αλλά δεν χαρακτήριζε τους κρινόμενους ως «κανονικούς» ή μη. Η σύγχρονη ιδέα της κανονικοποίησης όμως παίρνει μορφή εθνικών εκπαιδευτικών προγραμμάτων, ιατρικών πρακτικών,

¹⁰² Στο ίδιο, 155.

¹⁰³ *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, "Michel Foucault".

¹⁰⁴ May, *Εισαγωγή στον Μισέλ Φουκώ*, 146.

βιομηχανικών διεργασιών κλπ. Ο δάσκαλος, ο γιατρός, ο παιδαγωγός καλούνται να επιβάλουν το κανονικό συγκρίνοντας το σώμα, τις κινήσεις, τη συμπεριφορά, τα ταλέντα, τις επιδόσεις των εξεταζόμενων ατόμων με το θεωρούμενο ως κανονικό. Μέσω αυτής της σχέσης εξουσίας-γνώσης τα άτομα καθίστανται αντικείμενά των ανθρωπιστικών επιστημών.¹⁰⁵

Το υποκείμενο δεν είναι μια οντότητα προσυγκροτημένη, καταπιεσμένη από την εξουσία, αλλά δημιούργημα μιας ορισμένης μορφής εξουσίας, η οποία καθορίζει τους μοντέρνους λόγους σχετικά με την τρέλα, την τιμωρία, τη σεξουαλικότητα κ.λπ. Έτσι, η εξουσία παράγει το ανθρώπινο υποκείμενο. Στη γενεαλογία του Φουκώ το άτομο είναι τόσο αντικείμενο όσο και υποκείμενο της σχέσης εξουσίας-γνώσης. Το σώμα γίνεται αυτό που πρέπει η εξουσία να γνωρίσει καλά και τελικά να καθυποτάξει. Η αλλαγή στον τρόπο με τον οποίο γίνεται κατανοητό το σώμα οφείλεται στο ότι αυτό ανάγεται σε αναγκαίο όρο για τη συγκρότηση του πειθαρχικού υποκειμένου. Η εξουσία επιβάλλει στο σώμα ένα πλήθος από καθήκοντα, ασκήσεις και διαδικασίες, ώστε να παραχθούν συγκεκριμένα αποτελέσματα εντός συγκεκριμένου χρονικού πλαισίου. Έτσι, η μεταρρύθμιση των πειθαρχικών πρακτικών κατασκευάζει, μέσω ενός υπάκουου σώματος, σταδιακά το ίδιο το υποκείμενο. Το πειθήνιο υποκείμενο δεν είναι απαραίτητα ένοχο ή υπόλογο για κάποια πράξη. Μπορεί να εντοπιστεί σε φαινομενικά αθώους χώρους όπως είναι το σχολείο, ο χώρος εργασίας ή ο στρατός.¹⁰⁶

Το *Επιτήρηση και τιμωρία* είναι μια γενεαλογική μελέτη του Φουκώ για την τωρινή μας κατάσταση.¹⁰⁷ Αμφισβητεί τον προοδευτικό χαρακτήρα της ιστορίας, χωρίς όμως να της αποδίδει οπισθοδρόμηση. Επιπλέον, αμφισβητεί την καθιερωμένη άποψη για το σώμα ως φυλακή της ψυχής. Υποβάλλει τις θεωρητικά αμετάβλητες πτυχές του εαυτού μας σε μια ιστορική ενδεχομενικότητα, εντάσσοντας τη γνώση στο πλαίσιο της πολιτικής. Αυτές οι αλλαγές είναι αλληλένδετες. Αν υπάρχουν μεταβλητές πλευρές του ποιοι είμαστε που προκύπτουν από την ιστορική αλλαγή και αν αυτή η αλλαγή συμβαίνει τυχαία, τότε η ιστορία δεν μπορεί να είναι είτε πρόοδος ή οπισθοδρόμηση. Ή πάλι, αν η γνώση συνδέεται με την πολιτική, τότε η παραδοσιακή υπεροχή της ψυχής έναντι του σώματος μπορεί να αμφισβητηθεί τόσο επιστημολογικά όσο και πολιτικά.¹⁰⁸

¹⁰⁵ *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, "Michel Foucault".

¹⁰⁶ Κιοσόγλου, «Μισέλ Φουκώ: Η συγκρότηση του σύγχρονου πειθαρχικού υποκειμένου»: 44-47.

¹⁰⁷ May, *Εισαγωγή στον Μισέλ Φουκώ*, 148.

¹⁰⁸ Στο ίδιο, 151.

4. Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΣΕΞΟΥΑΛΙΚΟΤΗΤΑΣ

Το σεξ είναι η αλήθεια μας

Στην *Ιστορία της σεξουαλικότητας I. Η βούληση για γνώση* η γενεαλογική προσέγγιση της πειθαρχίας και της τιμωρίας που είδαμε στο *Επιτήρηση και τιμωρία* επεκτείνεται στο θέμα της σεξουαλικότητας, εισάγοντας ένα ριζικό αναπροσανατολισμό του τρόπου με τον οποίο σκεφτόμαστε για το σεξ.¹⁰⁹ Η ιδέα του Φουκώ είναι ότι τα διάφορα πεδία γνώσης γύρω από την σεξουαλικότητα, συμπεριλαμβανομένης και της ψυχανάλυσης, σχετίζονται στενά με τις εξουσιαστικές δομές της σύγχρονης κοινωνίας.¹¹⁰

Ο σύγχρονος έλεγχος της σεξουαλικότητας παραλληλίζεται από τον Φουκώ με τον αντίστοιχο της εγκληματικότητας, καθιστώντας το σεξ αντικείμενο επιστημονικών κλάδων που κατηγοριοποιούν τις σεξουαλικές δυσλειτουργίες, παρέχοντας ταυτόχρονα γνώση αλλά και κυριαρχία στα αντικείμενά τους. Όμως, ο έλεγχος δεν ασκείται μόνο από τρίτους, όπως γιατρούς για παράδειγμα. Υπάρχει και έλεγχος μέσω της γνώσης των ατόμων για τον εαυτό τους. Τα άτομα εσωτερικεύουν τους καθορισμένους από τις επιστήμες κανόνες και παρακολουθούν τον εαυτό τους, ώστε να συμμορφωθούν με τους κανόνες αυτούς. Έτσι, δεν είναι μόνο αντικείμενα πειθαρχίας αλλά και αυτοδιαμορφούμενα υποκείμενα.¹¹¹

4.1 Η υπόθεση της καταστολής

Ο πρώτος τόμος του έργου *Ιστορία της σεξουαλικότητας I. Η βούληση για γνώση* (1976), ξεκινά με την αποκήρυξη της «υπόθεσης της καταστολής», της ιδέας ότι η σεξουαλικότητα στη βικτωριανή εποχή καταπιέστηκε και ο λόγος γύρω από αυτήν αποσιωπήθηκε.¹¹² Υπάρχει η γνώμη ότι, σύμφωνα με το βικτωριανό μοντέλο της σεξουαλικότητας, το σεξ περιβάλλεται από σιωπή και το νόμιμο τεκνογονικό ζευγάρι ορίζει τον κανόνα του φυσιολογικού και αποδεκτού. Οι αθέμιτες μορφές σεξουαλικότητας απορρίπτονται και περιθωριοποιούνται, βρίσκοντας τη θέση τους μόνο στο πορνείο ή στο ψυχιατρείο.¹¹³ Ο Φουκώ αρχικά συσχετίζει την θεωρούμενη καταστολή του σεξ της βικτωριανής περιόδου με την εμφάνιση του καπιταλισμού και την ανάπτυξη της αστικής τάξης. Η σεξουαλική καταπίεση συνδέεται με τη

¹⁰⁹ Στο ίδιο, 160.

¹¹⁰ *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, "Michel Foucault".

¹¹¹ Στο ίδιο.

¹¹² Στο ίδιο.

¹¹³ Michel Foucault, *Ιστορία της σεξουαλικότητας I. Η βούληση για γνώση*, μτφρ. Τάσος Μπέτζελος (Αθήνα: Πλέθρον, 2011), 11-13.

διατήρηση της αστικής κοινωνίας.¹¹⁴ Αν το σεξ καταστέλλεται, είναι λόγω της ασυμβατότητας του με την υποχρέωση στην εργασία. Η εργασιακή δύναμη δεν θα ήταν αποδεκτό να διασπαθίζεται σε ηδονές, πέραν αυτών που επιτρέπουν την αναπαραγωγή. Σε αυτές τις συνθήκες, το γεγονός και μόνο ότι κάποιος μιλά για το σεξ προσλαμβάνει μια χροιά ηθελημένης παρεκτροπής.¹¹⁵

Ο Φουκώ όμως διατείνεται ότι η σύγχρονη κοινωνία δεν τήρησε πραγματικά κατασταλτική στάση απέναντι στο σεξ. Αντίθετα, η σεξουαλικότητα έγινε σταδιακά αντικείμενο νέων ειδών λόγου, ιατρικών, νομικών και ψυχολογικών. Πρόκειται για μια «έκρηξη λόγων», από την οποία ουσιαστικά δημιουργείται η σεξουαλικότητα και, μαζί με αυτή, νέες δυνατότητες που επιτρέπουν την αποτελεσματικότερη κατανόηση και τον αποτελεσματικότερο έλεγχο των ανθρώπων.¹¹⁶

Η σεξουαλικότητα συνδέθηκε άρρηκτα με την αλήθεια: οι νέοι λόγοι μπόρεσαν να διατυπώσουν την επιστημονική αλήθεια για εμάς μέσω της σεξουαλικότητάς μας.¹¹⁷ Η σεξουαλική συμπεριφορά των παιδιών κέντρισε το επιστημονικό ενδιαφέρον. Το ίδιο και η ηδονή των ομοφυλόφιλων, «κάθε ονειροπόληση, ιδεοληψία, μικρομανία ή μεγάλη παράφορα».¹¹⁸ Βέβαια, και μόνο το γεγονός ότι διατυπώθηκε ένας επιστημονικός λόγος για το σεξ, που όμως αναφερόταν κυρίως στις εκτροπές του, αποκαλύπτει μια επιστήμη που υπεκφεύγει του να μιλήσει ανοιχτά για το σεξ. Πρόκειται για μια επιστήμη υποταγμένη σε ηθικούς κανόνες, η οποία αναπαράγει τους ηθικούς διαχωρισμούς με μορφή, αυτή τη φορά, ιατρικού κανόνα. Στο όνομα της αλήθειας η επιστήμη τρομοκρατεί την κοινωνία.¹¹⁹ Το σεξ έπαψε να είναι μόνο ζήτημα που άπτεται των αισθήσεων και της ηδονής, του νόμου και της απαγόρευσης και εντάχθηκε στο δίπολο του αληθούς και εσφαλμένου. Το σεξ συγκροτήθηκε ως διακύβευμα αλήθειας.¹²⁰

4.2 Σεξ και ομολογία

Ο λόγος γύρω από το σεξ στο παρελθόν ήταν διακριτικός αλλά και διεισδυτικός. Τη ρίζα της ενασχόλησης με αυτό, σύμφωνα με τη φουκωική γενεαλογία, μπορούμε να την εντοπίσουμε στο μυστήριο της εξομολόγησης. Ενώ η εξομολόγηση αρχικά αφορούσε απαγορευμένες

¹¹⁴ May, *Εισαγωγή στον Μισέλ Φουκώ*, 161.

¹¹⁵ Foucault, *Ιστορία της σεξουαλικότητας Ι. Η βούληση για γνώση*, 14-16.

¹¹⁶ Στο ίδιο, 27.

¹¹⁷ *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, "Michel Foucault".

¹¹⁸ Foucault, *Ιστορία της σεξουαλικότητας Ι. Η βούληση για γνώση*, 53.

¹¹⁹ Στο ίδιο, 67-68.

¹²⁰ Στο ίδιο, 71.

πράξεις, με τη μεταρρύθμιση επιβάλλει στον εξομολογούμενο να ομολογεί και τις επιθυμίες του. Δεν αρκεί να εξομολογηθεί κανείς αυτό που κάνει, αλλά και αυτό που σκέφτεται και επιθυμεί, ιδιαίτερα αν αυτό σχετίζεται με το σεξ.¹²¹

Ο Φουκώ διακρίνει ιστορικά δύο μεγάλες διαδικασίες παραγωγής της σεξουαλικής αλήθειας. Η πρώτη ήταν η *ars erotica* που απαντά κυρίως σε ανατολικούς πολιτισμούς. Η γνώση σχετικά με την ερωτική τέχνη έπρεπε να παραμείνει κρυφή, όχι επειδή υπήρχε κάποιο ενδεχόμενο ατίμωσης που θα στιγματίζε το αντικείμενο της, αλλά επειδή, σύμφωνα με την παράδοση, η διάδοσή της θα είχε ως αποτέλεσμα την απώλεια της αποτελεσματικότητας και της αρετής της. Άρα, η σχέση με τον κάτοχο των μυστικών είναι θεμελιώδους σημασίας. Ο πολιτισμός μας, από την άλλη, εφαρμόζει μια *scientia sexualis*. Ανέπτυξε διαδικασίες που τείνουν σε μια μορφή εξουσίας-γνώσης αντίθετη από την τέχνη των μυσήσεων: πρόκειται για την ομολογία. Η ομολογία από τον Μεσαίωνα περιλαμβάνεται στα σημαντικότερα τελετουργικά παραγωγής της αλήθειας, με κεντρικό ρόλο στην πολιτική και θρησκευτική εξουσία.¹²²

Το κύρος της ομολογίας στη Δύση ήταν τέτοιο ώστε η κοινωνία έγινε κατεξοχήν ομολογητή. Την απαιτούν διάφοροι θεσμοί: η δικαιοσύνη, η ιατρική, η παιδαγωγική, οι οικογενειακές και ερωτικές σχέσεις. Όταν η ομολογία δεν είναι αυθόρμητη ή όταν δεν επιβάλλεται από κάποια εσωτερική προσταγή, αποσπάται με βασανιστήρια.¹²³ Πρόκειται για ένα τελετουργικό που λαμβάνει χώρα στο πλαίσιο μιας σχέσης εξουσίας, αφού ο αποδέκτης δεν είναι ένας απλός συνομιλητής που απαιτεί την ομολογία, αλλά κάποιος που έχει τη δύναμη να την αποτιμά και την εξουσία να τιμωρεί ή να συγχωρεί. Η ομολογία από μόνη της προκαλεί εσωτερικές μεταβολές στον εξομολογούμενο: τον εξαγνίζει, τον απαλλάσσει από τα σφάλματά του, τον απελευθερώνει, τον σώζει. Ο εξομολογητικός λόγος δεν έρχεται από τον κάτοχο της εξουσίας και της γνώσης, όπως στην περίπτωση της *ars erotica*, αλλά από τον ίδιο τον εξομολογούμενο. Είναι λόγος που απαιτείται να διατυπωθεί από τον εξομολογούμενο. Την εξουσία δεν την έχει αυτός –καθώς εξαναγκάζεται να εξομολογηθεί– αλλά εκείνος που ακούει σιωπηλά. Ο λόγος της αλήθειας, αντίθετα, δεν επενεργεί στον αποδέκτη του, αλλά σε εκείνον από τον οποίο αποσπάται.¹²⁴

Για τον Φουκώ, η σεξουαλικότητα γίνεται ουσιαστικό κριτήριο για τον καθορισμό όχι μόνο της ηθικής αξίας, αλλά και της υγείας, της επιθυμίας και της ίδιας της ταυτότητας. Τα

¹²¹ May, *Εισαγωγή στον Μισέλ Φουκώ*, 162-163.

¹²² Foucault, *Ιστορία της σεξουαλικότητας I. Η βούληση για γνώση*, 72-73.

¹²³ Στο ίδιο, 74.

¹²⁴ Foucault, *Ιστορία της Σεξουαλικότητας I. Η βούληση για γνώση*, 77-78.

υποκείμενα δεσμεύονται να πουν την αλήθεια για τον εαυτό τους εξομολογούμενα τις λεπτομέρειες της σεξουαλικότητάς τους. Η σύγχρονη σεξουαλικότητα χαρακτηρίζεται από την εκκοσμίκευση των θρησκευτικών τεχνικών εξομολόγησης: αποδέκτης της ομολογίας δεν είναι πια ο ιερέας, αλλά ο γιατρός, ο ψυχολόγος ή ο ψυχίατρος.¹²⁵ Έτσι, το τελετουργικό της ομολογίας αντικαταστάθηκε από την επιστημονική μεθοδολογία: Η ομιλία κωδικοποιήθηκε κλινικά. Η εξέταση και η αφήγηση δίνουν τη δυνατότητα επανεγγραφής της διαδικασίας της ομολογίας σε ένα πεδίο επιστημονικά αποδεκτών παρατηρήσεων. Επιπλέον, το καθήκον να ομολογούνται τα πάντα και η δυνατότητα να ερωτώνται τα πάντα βασίζεται στον αιτιακό ρόλο που αποδίδεται στο σεξ. Κάθε γεγονός στο πλαίσιο της σεξουαλικής ζωής θεωρείται ότι επιφέρει συνέπειες σε κάθε πτυχή της ζωής του ατόμου. Ακόμα, η ομολογία δεν αποσπάται πια επειδή αυτός που την ακούει έχει τη δύναμη της συγχώρεσης ή της παρηγοριάς, αλλά επειδή μπορεί να επικυρώνει επιστημονικά την παραγόμενη αλήθεια. Αυτός που δεξιώνεται την ομολογία καλείται να αποκρυπτογραφήσει και να ερμηνεύσει το περιεχόμενό της. Τέλος, τα αποτελέσματα της ομολογίας ιατρικοποιούνται. Το σεξ δεν συνδέεται πια μόνο με το αμάρτημα ή την παράβαση, αλλά εμπίπτει στο καθεστώς του κανονικού και παθολογικού.¹²⁶

Οι νεότερες κοινωνίες δεν καταδικάζουν το σεξ στην αφάνεια, αλλά οι ίδιες οφείλουν να μιλούν διαρκώς για αυτό, ακριβώς επειδή το αναδεικνύουν ως κάτι μυστικό.¹²⁷ Με αυτή την έννοια, η σεξουαλική απελευθέρωση της εποχής του Φουκώ δεν σημαίνει ρήξη με το παρελθόν, αλλά είναι συνέχιση της ενασχόλησης με το σεξ, που έτσι κι αλλιώς απασχολεί τις δυτικές κοινωνίες εδώ και αιώνες. Επιπλέον, η ψυχανάλυση είναι μια σύγχρονη μορφή εξομολόγησης, επιτελούμενη με διαφορετικά μέσα.¹²⁸

4.3 Σεξ και εξουσία

Σε μια παράδοσή του στο κολέγιο της Γαλλίας με τίτλο *Securité, teritoirre, population*, ο Φουκώ προτείνει να σκεφτούμε την εξουσία σύμφωνα με το μοντέλο διαχείρισης της ευλογιάς, η οποία αντιμετωπίστηκε με τον εμβολιασμό και με τη μελέτη στατιστικών δεδομένων σχετικά με την ασθένεια και υγεία, τις γεννήσεις και τους θανάτους. Οι πρακτικές που εφαρμόζονται για τον εμβολιασμό λειτουργούν ως πρότυπο για έναν τρίτο τύπο λειτουργίας της εξουσίας, πέραν εκείνων που αντιστοιχούν στη λέπρα και την πανούκλα. Η

¹²⁵ *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, "Michel Foucault".

¹²⁶ Foucault, *Ιστορία της Σεξουαλικότητας, I. Βούληση για γνώση*, 81- 83.

¹²⁷ Στο ίδιο, 48.

¹²⁸ May, *Εισαγωγή στον Μισέλ Φουκώ*, 164.

ασφάλεια γίνεται η αρχή διαχείρισης του ελέγχου των πληθυσμών και συνεπώς η βάση της βιοπολιτικής.¹²⁹

Για να αμφισβητήσει την κυρίαρχη άποψη της σχέσης μεταξύ σεξουαλικότητας και κατασταλτικής εξουσίας, ο Φουκώ έπρεπε να επανεξετάσει τη φύση της εξουσίας. Ο κύριος ισχυρισμός του είναι ότι η εξουσία δεν είναι ουσιαστικά κατασταλτική αλλά παραγωγική, δηλαδή διαμορφώνει, μέσω κανονιστικών πρακτικών και επιστημονικών λόγων, τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε τη σεξουαλικότητά μας. Οι αντιλήψεις δηλαδή και οι εμπειρίες μας για τη σεξουαλικότητα είναι αποτέλεσμα συγκεκριμένων πολιτισμικών συμβάσεων και μηχανισμών εξουσίας. Το να απελευθερώσει κανείς τη σεξουαλικότητά του από ένα σύνολο κανόνων σήμαινε απλώς την αντικατάσταση των κανόνων αυτών από νέους, αποδεκτούς από την κοινωνία.¹³⁰ Οι σχέσεις εξουσίας-γνώσης συγκροτούν, λοιπόν, έναν μηχανισμό παραγωγής αλήθειας σχετικά με το σεξ. Τα άτομα ελέγχουν τον εαυτό τους και προσπαθούν να συμμορφωθούν με αυτήν την αλήθεια. Έτσι, πέρα από αντικείμενα των πειθαρχικών συστημάτων, καθίστανται και υποκείμενα της γνώσης για τον εαυτό τους.¹³¹

Ο Φουκώ ενδιαφέρεται να ορίσει τις σταθερές σχέσεις δύναμης, που έχουν σημαντικό ρόλο στον τομέα άσκησης τους.¹³² Παρατηρεί ότι, παρά τις όποιες διαφοροποιήσεις, «το κεφάλι του βασιλιά δεν κόπηκε ακόμα στο πλαίσιο της πολιτικής σκέψης και ανάλυσης», η αναπαράσταση της εξουσίας εξακολουθεί να υιοθετεί τα μοναρχικά σχήματα. Γι' αυτό, και η θεωρία της εξουσίας εξακολουθεί να ενδιαφέρεται για το πρόβλημα του δικαίου, της βίας, του νόμου και της ελευθερίας και, περισσότερο, για το ζήτημα του κράτους και της ανώτατης αρχής.¹³³

Ο Φουκώ κωδικοποιεί τέσσερις κανόνες ενεργοποίησης των σχέσεων εξουσίας σχετικούς με τους τύπους λόγου για το σεξ και με τον τρόπο με τον οποίο αποσπάται τη αλήθεια, όπως εκδηλώνονται σε συγκεκριμένους τόπους και σε μια δεδομένη ιστορική στιγμή.¹³⁴ Σύμφωνα με τον «κανόνα της εμμένειας» η επιστημονική γνώση δεν ενδιαφέρεται για κάποια συγκεκριμένη πτυχή της σεξουαλικότητας, αλλά για οιαδήποτε οι οικονομικές ή ιδεολογικές απαιτήσεις της εξουσίας εφάρμοσαν κάθε φορά μηχανισμούς απαγόρευσης. Η σεξουαλικότητα συγκροτήθηκε ως γνωστικός τομέας σύμφωνα με εξουσιαστικές σχέσεις που της έδωσαν ρόλο γνωστικού αντικειμένου. Δεν υπάρχει εξωτερικότητα μεταξύ τεχνικών

¹²⁹ Εριμπόν, «Το τοπικό και το παγκόσμιο: μορφές εξουσίας και αντίστασης»: 622.

¹³⁰ *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, "Michel Foucault".

¹³¹ Κακολύρης, «Michel Foucault», 221-222.

¹³² Foucault, *Ιστορία της σεξουαλικότητας I. Η βούληση για γνώση*, 109.

¹³³ Στο ίδιο, 106.

¹³⁴ Στο ίδιο, 114-115.

γνώσης και στρατηγικών εξουσίας. Σε τοπικές εστίες εξουσίας-γνώσης οι λειτουργίες του λόγου (αυτοεξέταση, ομολογία, ανακρίσεις κλπ.) παρέχουν μορφές καθυπόταξης και γνωστικά σχήματα. Μια χαρακτηριστική τοπική εστία εξουσίας-γνώσης είναι το σώμα του επιτηρουμένου παιδιού, που ελέγχεται αδιαλείπτως από γονείς, τροφούς, γιατρούς, οι οποίοι παρατηρούν οποιαδήποτε εκδήλωση της σεξουαλικότητάς του.

Επόμενος, ο «κανόνας των συνεχών μεταβολών». Στην τάξη της σεξουαλικότητας υπάρχουν οι ασκούντες την εξουσία (άνδρες, ενήλικοι, γονείς, γιατροί) και άλλοι που τη στερούνται (γυναίκες, έφηβοι, παιδιά, ασθενείς). Επίσης, άλλοι έχουν δικαίωμα στη γνώση και άλλοι όχι. Αυτές οι σχέσεις εξουσίας-γνώσης δεν είναι σταθερές και αμετάβλητες, αλλά «μήτρες μετασχηματισμού». Έτσι, το σύνολο όσων μεριμνούν για την σεξουαλικότητα του παιδιού, επιδέχεται συνεχείς τροποποιήσεις και μετατοπίσεις. Ενώ αρχικά η σεξουαλικότητά του παιδιού έγινε αντικείμενο οδηγίων, συμβουλών ή και απειλών από τους γιατρούς προς τους γονείς, τελικά η σεξουαλικότητά των ενηλίκων έγινε αντικείμενο διερεύνησης στο πλαίσιο της σχέσης του ψυχιάτρου με το παιδί.¹³⁵

Ο «κανόνας της διπλής οροθέτησης» ορίζει ότι κάθε τοπική εστία και κάθε σχήμα μετασχηματισμού μπορεί να λειτουργήσει μόνο ως τμήμα μιας συνολικής στρατηγικής. Αλλά και κάθε στρατηγική διασφαλίζει αποτελέσματα μόνο όταν στηρίζεται σε ακριβείς σχέσεις. Η οικογένεια δεν μιμείται την κοινωνία και η κοινωνία δεν αντικατοπτρίζει την οικογένεια, αλλά το οικογενειακό σύστημα στηρίζει τους μεγάλους κοινωνικούς χειρισμούς ως προς τον έλεγχο του αριθμού γεννήσεων, τις παραινέσεις για αύξηση του πληθυσμού ή ως προς την ιατρικοποίηση της ερωτικής ζωής.¹³⁶

Τέλος, ο «κανόνας της τακτικής πολυσθένειας των λόγων». Ο λόγος, μέσα στον οποίο η εξουσία και η γνώση συναρθρώνονται μπορεί να είναι ταυτόχρονα μέσο που χρησιμοποιεί η εξουσία και αποτέλεσμά της, αλλά παράλληλα και σημείο αντίστασης. Ο λόγος, ενώ από τη μια παράγει εξουσία, από την άλλη την υπονομεύει, καθιστώντας την ευπαθή. Ανάλογα, η σιωπή και η μυστικότητα προστατεύουν την εξουσία εδραιώνοντας τις απαγορεύσεις, αλλά και διαμορφώνουν σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό σκοτεινές ζώνες ανοχής. Η διακριτικότητα για παράδειγμα των κειμένων για τη σοδομία επέτρεψε για καιρό αφενός μια εξαιρετική αυστηρότητα (ρίψη στην πυρά έως και τον 18ο αιώνα) και αφετέρου μια ευρεία

¹³⁵ Στο ίδιο, 115-117.

¹³⁶ Στο ίδιο, 117-118.

ανοχή, όπως προκύπτει από τις σπάνιες δικαστικές καταδίκες ή από μαρτυρίες για επαφές ανδρών στο στρατό ή στις βασιλικές αυλές.¹³⁷

Ο Φουκώ λέει ότι το σεξ είναι η αλήθεια μας. Στη σύγχρονη κοινωνία το σεξ είναι μια σημαντική παράμετρος στον προσδιορισμό της ταυτότητάς μας, και εφόσον η εξουσία είναι αδιαχώριστη από τη γνώση, η έρευνα για το σεξ είναι θέμα πολιτικό και επιστημονικό ταυτόχρονα. Οι πρακτικές γύρω από το σεξ δημιουργούν διαφορετικά είδη όντων που προσδιορίζονται και αυτοπροσδιορίζονται μέσω της σχέσης τους με αυτό.¹³⁸ Η σεξουαλικότητα, εξάλλου, στο πλαίσιο των σχέσεων εξουσίας, μπορεί να χρησιμεύσει ως σημείο στήριξης διαφορετικών στρατηγικών. Τέσσερα είναι για τον Φουκώ τα στρατηγικά σύνολα σχετικά με το σεξ. Αυτά απέκτησαν συνοχή από τον 18^ο αιώνα εξασφαλίζοντας αποτελεσματικότητα στην τάξη της εξουσίας και παραγωγικότητα στην τάξη της γνώσης: είναι «η υστερικοποίηση του γυναικείου σώματος, η παιδαγωγικοποίηση της παιδικής σεξουαλικότητας, η κοινωνικοποίηση των αγωγών τεκνοποίησης και η ψυχιατρικοποίηση των διεστραμμένων ηδονών».¹³⁹

Η υστερική γυναίκα έχει τις ρίζες της σε παλιότερες αντιλήψεις για το σεξ. Στην πορεία του 19ου αιώνα επιχειρείται η σύνδεση της γυναίκας και της νευρικής της κατάστασης με τη σεξουαλικότητα. Το αυνανιζόμενο παιδί προκύπτει από της ανακάλυψη της σεξουαλικότητας των παιδιών. Ενώ το παιδί που κάποτε θεωρούταν προσεξουαλικό ον, τώρα υπάρχει φόβος πως διαθέτει σεξουαλικότητα από μικρή ηλικία. Υπάρχει πληθώρα κειμένων στα μέσα του 18ου αιώνα σχετικά με τους κινδύνους του παιδικού αυνανισμού. Ειδικά στις αστικές οικογένειες εκδηλώνεται ανησυχία για το ενδεχόμενο σεξουαλικής κακοποίησης των παιδιών από τους ανθρώπους που αναλαμβάνουν τη φροντίδα τους. Έτσι, δίνεται προτεραιότητα στην πυρηνική οικογένεια, ως προϋπόθεση για την ανάπτυξη υγιούς παιδικής σεξουαλικότητας, και στην υπευθυνότητα των γονιών για τη σεξουαλική ανατροφή των παιδιών τους. Ως διεστραμμένος ενήλικος εννοείται ασφαλώς ο ομοφυλόφιλος. Η σεξουαλική επιθυμία του διεστραμμένου ενήλικου είναι στρεβλή, γεγονός που οδηγεί αναπόφευκτα στην παρέμβαση ψυχολογικών και κοινωνικών υπηρεσιών. Από τη στιγμή που αυτή η στρέβλωση θίγει την σεξουαλική επιθυμία, είναι πιθανό να εμφανιστεί στον καθένα. Δεν πρέπει, επομένως, να προστατευτούμε μόνο από τους διεστραμμένους ενήλικες, αλλά και από τον

¹³⁷ Στο ίδιο, 118-119.

¹³⁸ May, *Εισαγωγή στον Μισέλ Φουκώ*, 164-165.

¹³⁹ Foucault, *Ιστορία της σεξουαλικότητας I. Η βούληση για γνώση*, 121-122.

δυστραμμένο ενήλικα που ελλοχεύει μέσα μας.¹⁴⁰ Τέλος, υπάρχει το μαλθουσιανό ζευγάρι, το οποίο ανταποκρίνεται ιδανικά στις κοινωνικές και οικονομικές ανάγκες της κοινωνίας. Το ζευγάρι αυτό θα λέγαμε ότι ενσαρκώνει το σημείο αναφοράς των υπαρχουσών οικογενειών. Αφού όμως η τέλεια κανονικότητα είναι δύσκολο να επιτευχθεί, αιτιολογείται η παρέμβαση στη σεξουαλική ζωή των ζευγαριών.¹⁴¹

4.4 Από την εξουσία ζωής και θανάτου στη διαχείριση της ζωής.

Το δικαίωμα ζωής και θανάτου υπήρξε ανέκαθεν προνόμιο της ανώτατης εξουσίας. Το δικαίωμα όμως αυτό στην πορεία των χρόνων μετριάστηκε και σταμάτησε η απόλυτη και αυθαίρετη άσκησή του από τον ανώτατο άρχοντα προς τους υπηκόους του, αλλά ασκούταν μόνο όταν διακυβευόνταν η ύπαρξή του και η εξουσία του. Ο ανώτατος άρχοντας δικαιούται να κηρύξει πόλεμο απαιτώντας από τους υπηκόους του να διακινδυνεύσουν τη ζωή τους σε περίπτωση που απειλείται ο ίδιος από εξωτερικούς εχθρούς. Αν όμως κάποιος ξεσηκωθεί εναντίον του παραβαίνοντας τους νόμους του, μπορεί να κάνει χρήση της εξουσίας επί της ζωής του και να τον θανατώσει.¹⁴²

Ωστόσο, η εξουσία στη Δύση γνώρισε μια ουσιαστική αλλαγή. Οι πόλεμοι έπαψαν να γίνονται για την προστασία του ανώτατου άρχοντα, αλλά άρχισαν να διεξάγονται στο όνομά της ύπαρξης του κοινωνικού συνόλου. Καθώς η ανάπτυξη της πολεμικής τεχνολογίας προκαλεί τον θάνατο τόσων ανθρώπων, τα καθεστώτα εμφανιζόμενα ως διαχειριστές της ζωής και της επιβίωσης όχι πια του ανώτατου άρχοντα, αλλά του κοινωνικού συνόλου. Όσο οι πόλεμοι γίνονται καταστροφικότεροι, τόσο η απόφαση για την κήρυξή και τη λήξη τους συνδέεται με την επιβίωση της κοινότητας. Η ικανότητα ενός λαού να σκοτώνει έγινε στρατηγική προϋπόθεση της επιβίωσής του.¹⁴³

Με την αλλαγή των κοινωνικοοικονομικών δομών, η βίαιη κυριαρχική εξουσία σταδιακά συμπληρώνεται και εν μέρει αντικαθίσταται από τη «βιοεξουσία», μια μορφή εξουσίας που ασκεί θετική επίδραση στη ζωή, προσπαθώντας να τη διαχειριστεί, να τη βελτιστοποιήσει και να την πολλαπλασιάσει, υποβάλλοντάς την σε ακριβείς ελέγχους και κανονισμούς.¹⁴⁴ Καθώς η διατήρηση της ζωής μπαίνει στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος, το παλιό δικαίωμά της επιβολής του θανάτου αντικαταστάθηκε από μια εξουσία που εστιάζει

¹⁴⁰ May, *Εισαγωγή στον Μισέλ Φουκώ*, 165-167.

¹⁴¹ May, *Εισαγωγή στον Μισέλ Φουκώ*, 165-167.

¹⁴² Foucault, *Ιστορία της σεξουαλικότητας I. Η βούληση για γνώση*, 157.

¹⁴³ Στο ίδιο, 159-160.

¹⁴⁴ The Stanford Encyclopedia of Philosophy, "Michel Foucault".

στη ζωή. Μέσα υπόταξης που χρησιμοποιεί η εξουσία γίνονται η ενίσχυση, η προτροπή, η επιτήρηση και η οργάνωση των δυνάμεων. Η εξουσία προορίζεται πλέον να παράγει και να αυξάνει δυνάμεις και όχι να τις παρεμποδίζει ή να τις καταστρέφει. Έτσι, για παράδειγμα, η μεμπτή στο παρελθόν αυτοκτονία έγινε κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα ένα από τα πρώτα αντικείμενα κοινωνιολογικής μελέτης, αφού η διατήρηση της ζωής είναι πλέον ο βασικός στόχος της εξουσίας.¹⁴⁵ Η άσκηση εξουσίας πάνω στα έμβια όντα δεν φέρει πλέον την απειλή του θανάτου, αλλά αντιθέτως αναλαμβάνει να διαχειριστεί τη ζωή τους.¹⁴⁶

Η εξουσία επί της ζωής, που αρχίζει να αναπτύσσεται από τον 17ο αιώνα κ.ε., στηρίχτηκε σε δύο πόλους ανάπτυξης. Από τη μια είδε το σώμα ως μηχανή: η εκγύμναση και η αύξηση των ικανοτήτων του διασφαλίστηκε από πειθαρχικές διαδικασίες της εξουσίας και από διάφορους επιστημονικούς κλάδους. Ο δεύτερος πόλος επικεντρώθηκε στο σώμα ως υπόβαθρο βιολογικών διαδικασιών που εξυπηρετούν τη ρύθμιση του πληθυσμού: τις γεννήσεις, τη θνητότητα, το επίπεδο υγείας, τη μακροζωία. Όλα αυτά υπόκεινται σε μια σειρά παρεμβάσεων και ρυθμιστικών ελέγχων, που οργανώνουν μια βιοπολιτική του πληθυσμού.¹⁴⁷ Με την έννοια αυτή ο Φουκώ επιστρέφει στο ζήτημα της πειθαρχίας, η οποία μαζί με τον πληθυσμό είναι τα δύο σημεία συγκρότησης της βιοεξουσίας: πειθαρχία και πληθυσμός. Αντικείμενα της βιοεξουσίας είναι το ατομικό σώμα και η συλλογική ομάδα, ενώ η σεξουαλικότητα είναι ο μεταξύ τους συνδετικός κρίκος.¹⁴⁸

Έτσι γίνεται η μετάβαση στην εποχή της βιοεξουσίας. Η πολιτική καλείται να διαχειριστεί πρακτικά ζητήματα γεννητικότητας, δημόσιας υγείας, κατοικίας, μετανάστευσης. Επιπλέον, αναπτύσσονται τεχνικές ώστε να επιτευχθεί η καθυπόταξη των σωμάτων και ο πληθυσμιακός έλεγχος. Ο στρατός και το σχολείο είναι θεσμοί που αποσκοπούν στην πειθαρχία, ενώ η δημογραφία, η καταγραφή του πλούτου, η εκτίμηση του προσδόκιμου ζωής, αποβλέπουν στις πληθυσμιακές ρυθμίσεις.¹⁴⁹

Ο ορθολογισμός της βιοεξουσίας διαφοροποιείται από αυτόν της κυρίαρχης εξουσίας ως προς τους στόχους και τα μέσα του. Ο Φουκώ ισχυρίζεται ότι η κυριαρχία της βιοεξουσίας σημαίνει ότι στην κοινωνία μας η ισχύς του νόμου έχει υποχωρήσει προς όφελος των ρυθμιστικών και διορθωτικών μηχανισμών, που εκκινούν από την επιστημονική γνώση. Η

¹⁴⁵ Foucault, *Ιστορία της Σεξουαλικότητας, I. Βούληση για γνώση*, 161.

¹⁴⁶ The Stanford Encyclopedia of Philosophy, "Michel Foucault".

¹⁴⁷ Foucault, *Ιστορία της Σεξουαλικότητας, I. Βούληση για γνώση*, 162.

¹⁴⁸ May, *Εισαγωγή στον Μισέλ Φουκώ*, 168.

¹⁴⁹ Foucault, *Ιστορία της σεξουαλικότητας I. Η βούληση για γνώση*, 163.

βιοεξουσία διεισδύει σε παραδοσιακές μορφές πολιτικής εξουσίας, αλλά ουσιαστικά πρόκειται για εξουσία των ειδικών και των διαχειριστών.¹⁵⁰

Ο Φουκώ θεωρεί τη βιοεξουσία δομικό στοιχείο του καπιταλισμού, αφού προϋπόθεση της ανάπτυξής του ήταν τα σώματα να ενταχθούν στις παραγωγικές διαδικασίες. Αλλά ο καπιταλισμός χρειάστηκε μεθόδους εξουσίας που θα αύξαναν τις δυνάμεις και τις δεξιότητες χωρίς, ωστόσο, να εμποδίσουν την καθυπόταξή τους.¹⁵¹ Ο Φουκώ παρατηρεί ότι για πρώτη φορά το μέλλον και η τύχη της κοινωνίας σχετίζονται με το πώς ο καθένας χρησιμοποιεί το σεξ του, αφού αυτό σχετίζεται με την πληθυσμιακή αύξηση. Το κράτος πρέπει να γνωρίζει πώς οι πολίτες του χρησιμοποιούν το σεξ, αλλά και οι ίδιοι οι πολίτες πρέπει να μπορούν να ελέγχουν τη χρήση που του κάνουν. Το ίδιο ισχύει και για το σεξ των παιδιών: οι διαρρυθμίσεις των κοιτώνων, οι πειθαρχικοί κανονισμοί καθώς και η εσωτερική οργάνωση των κολεγίων επιδιώκουν τον έλεγχο της σεξουαλικότητας των παιδιών¹⁵².

Είναι ίσως η πρώτη φορά που το βιολογικό στοιχείο αντανακλάται τόσο έντονα στο πολιτικό. Η ζωή δεν θεωρείται πλέον κάτι απρόσιτο αλλά γίνεται αντικείμενο επιστημονικής γνώσης και εξουσιαστικής παρέμβασης. Η βιοπολιτική που προκύπτει υπάγει τη ζωή σε υπολογισμούς και μετατρέπει την εξουσία-γνώση σε συνθήκη μετασηματισμού της ζωής. Ο ανθρώπινος βίος πλέον κατανέμεται σε ένα πεδίο αξίας και χρησιμότητας. Μια τέτοια εξουσία οφείλει να μετρά, να αποτιμά, να ιεραρχεί αντί να καταδικάζει σε θάνατο. Οι κατανομές που διενεργούνται έχουν ως επίκεντρο τον κανόνα. Η κανονικοποιητική κοινωνία απορρέει από μια τεχνολογία της εξουσίας που επικεντρώνεται στη ζωή.¹⁵³

Το σεξ έγινε συνεπώς πολιτικό ζήτημα. Εντασσόμενο συγχρόνως στα δύο επίπεδα, στις πειθαρχίες του σώματος και στη ρύθμιση των πληθυσμών, επιτρέπει επιτηρήσεις, ελέγχους, διαφόρων ειδών εξετάσεις, μια ολόκληρη μικροεξουσία πάνω στο σώμα, αλλά επιτρέπει ταυτόχρονα και τη λήψη μέτρων μαζικής κλίμακας. Το σεξ δίνει πρόσβαση τόσο στο ανθρώπινο σώμα όσο και στο ανθρώπινο είδος.¹⁵⁴

Έτσι, γίνεται κατανοητή και η σημασία των στρατηγικών συνόλων, γύρω από τα οποία προωθήθηκε η πολιτική του σεξ. Ως προς την πρώιμη παιδική σεξουαλικότητα και την υστερικοποίηση της γυναίκας επιδιώχθηκαν αποτέλεσμα σε επίπεδο πειθαρχίας. Η πρώτη παρουσιάστηκε στα τέλη του 19ου αιώνα ως επιδημική απειλή για την υγεία των μελλοντικών

¹⁵⁰ The Stanford Encyclopedia of Philosophy, "Michel Foucault".

¹⁵¹ Foucault, *Ιστορία της σεξουαλικότητας I. Η βούληση για γνώση*, 164.

¹⁵² Στο ίδιο, 38.

¹⁵³ Στο ίδιο, 166-168.

¹⁵⁴ Στο ίδιο, 169-170.

ενηλίκων, αλλά και για το γενικότερο μέλλον της κοινωνίας και του ανθρώπινου είδους. Η δεύτερη απαίτησε την ιατροκοποίηση του σώματος και του σεξ των γυναικών στο όνομα της ευθύνης που τους αποδόθηκε έναντι της υγείας των παιδιών, του θεσμού της οικογένειας και της κοινωνίας συνολικά. Η παρέμβαση στον έλεγχο των γεννήσεων και στην ψυχιατροποίηση των διαστροφών είχε περισσότερο ρυθμιστικό χαρακτήρα. Ως σημείο σύζευξης του «σώματος» και του «πληθυσμού», το σεξ τίθεται στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος μιας εξουσίας οργανωμένης γύρω από την διαχείριση της ζωής.¹⁵⁵

Συμπερασματικά, για τον Φουκώ οι αντιλήψεις και οι εμπειρίες σχετικά με τη σεξουαλικότητα είναι στην πραγματικότητα πάντα το αποτέλεσμα συγκεκριμένων πολιτισμικών συμβάσεων και μηχανισμών εξουσίας, ανεξάρτητα από τους οποίους δεν θα μπορούσαν να υπάρχουν. Η προσπάθεια απελευθέρωσης της καταπιεσμένης σεξουαλικότητας μας ήταν επομένως θεμελιωδώς λανθασμένη, επειδή δεν υπήρχε αυθεντική ή φυσική σεξουαλικότητα για απελευθέρωση. Το να απελευθερωθεί κανείς από ένα σύνολο κανόνων σήμαινε μόνο την υιοθέτηση διαφορετικών κανόνων προς αντικατάσταση των πρώτων. Η ειρωνεία, για τον Φουκώ, της ατελείωτης ενασχόλησής μας με τη σεξουαλικότητα ήταν ότι πιστεύαμε ότι σχετίζεται με την απελευθέρωσή μας.¹⁵⁶

5. Η ΕΞΟΥΣΙΑ

*Η εξουσία είναι παντού·
όχι επειδή συμπεριλαμβάνει τα πάντα, αλλά επειδή έρχεται από παντού*

Σύμφωνα με τον Φουκώ σχέσεις εξουσίας υπάρχουν σε κάθε κοινωνία και οι σχέσεις αυτές δεν είναι απαραίτητα κάτι κακό. Μετά από την απόρριψη την υπόθεση της καταστολής, εξετάζει τον παραγωγικό χαρακτήρα των εξουσιαστικών θεσμών.¹⁵⁷ Ως εξουσία δηλώνεται η «πολλαπλότητα των σχέσεων δύναμης, που είναι εμμενείς στον τομέα όπου ασκούνται, έχοντας συγκροτησιακό ρόλο στην οργάνωσή τους».¹⁵⁸

¹⁵⁵ Στο ίδιο, 170-171.

¹⁵⁶ *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, "Michel Foucault".

¹⁵⁷ Εριμπόν, «Το τοπικό και το παγκόσμιο»: 611.

¹⁵⁸ Foucault, *Ιστορία της σεξουαλικότητας I. Η βούληση για γνώση*, 109.

5.1 Χαρακτηριστικά της εξουσίας

Στο πρώτο από τα δύο «Δοκίμια για το υποκείμενο και την εξουσία» ο Φουκώ ξεκαθαρίζει ότι στόχος του έργου του δεν ήταν να αναλύσει τα φαινόμενα της εξουσίας αλλά επεδίωκε την παραγωγή μιας ιστορίας των διαφορετικών τρόπων υποκειμενοποίησης του ανθρώπινου όντος.¹⁵⁹

Στην *Ιστορία της σεξουαλικότητας I. Η βούληση για γνώση* ο Φουκώ συνοψίζει τις θέσεις του για την εξουσία. Σε αντίθεση με την παραδοσιακή οπτική, η εξουσία δεν είναι κάτι που κατέχεται· αντίθετα, μπορεί να λειτουργεί χωρίς να είναι κτήμα κάποιου. Οι Tuke και Pinel, λόγου χάριν, δεν έχουν εξουσία πάνω στους τρελούς, αλλά παρεμβαίνουν κανονικοποιητικά. Δεν επιβάλλουν την κανονικοποίηση, αλλά μάλλον συμμετέχουν και οι ίδιοι με έναν τρόπο σε αυτήν. Η εξουσία δεν αποκτάται, δεν αποσπάται, ούτε διαμοιράζεται. Ασκείται μέσα στο παιχνίδι ανισοτικών σχέσεων, έχοντας ως αφετηρία αναρίθμητα σημεία.¹⁶⁰

Επιπλέον, οι σχέσεις εξουσίας δεν είναι εξωτερικές ως προς άλλες μορφές σχέσεων (οικονομικών, γνωστικών ή σεξουαλικών), αλλά είναι εμμένεις σε αυτές, συνιστώντας τα άμεσα αποτελέσματα παραγόμενων σε αυτές διαχωρισμών και αποτελώντας ταυτόχρονα εσωτερικές προϋποθέσεις αυτών των διαφοροποιήσεων. Το ότι η εξουσία δεν είναι εξωτερική ως προς τις άλλες σχέσεις, σημαίνει ότι η γνώση δεν βρίσκεται σε σχέση εξωτερικότητας με την εξουσία.¹⁶¹

Η εξουσία έρχεται από κάτω, χωρίς να υπάρχει σχέση αντίθεσης ανάμεσα σε κυρίαρχους και κυριαρχούμενους. Αντίθετα, οι σχέσεις δύναμης που συγκροτούνται και λειτουργούν στις οικογένειες και στις μικρές ομάδες χρησιμεύουν ως στηρίγματα της εξουσίας, η οποία διαπερνά το σύνολο και κοινωνικού σώματος.¹⁶² Η εξουσία, όπως την προσέγγισε ο Φουκώ, δεν ανήκει στο κράτος, αλλά έγκειται στη διασπορά των καθημερινών πρακτικών στο πλέγμα σχέσεων που μπορεί να βιώνει κάθε άνθρωπος: στην ανατροφή των παιδιών, στην επαφή του εμπόρου με τους πελάτες, στην επιτήρηση των φυλακισμένων.¹⁶³

Οι σχέσεις εξουσίας είναι ταυτόχρονα «εμπρόθετες και μη υποκειμενικές». Η εξουσία ασκείται πάντα έχοντας βλέψεις και στοχεύσεις. Η αποβλεπτικότητα της εξουσίας δεν είναι αποτέλεσμα απόφασης ενός ατομικού υποκειμένου ή μιας κυβερνώσας ομάδας.¹⁶⁴ Οι σχέσεις

¹⁵⁹ Μισέλ Φουκώ, «Δύο δοκίμια για το υποκείμενο και την εξουσία», στον ίδιο, *Η μικροφυσική της εξουσίας*, μτφρ.-σχόλια Λίνα Τρουλινού (Αθήνα: ύψιλον, 1991), 75.

¹⁶⁰ Foucault, *Ιστορία της σεξουαλικότητας I. Η βούληση για γνώση*, 111.

¹⁶¹ May, *Εισαγωγή στον Μισέλ Φουκώ*, 156.

¹⁶² Foucault, *Ιστορία της σεξουαλικότητας I. Η βούληση για γνώση*, 111.

¹⁶³ May, *Εισαγωγή στον Μισέλ Φουκώ*, 157.

¹⁶⁴ Foucault, *Ιστορία της σεξουαλικότητας I. Η βούληση για γνώση*, 112.

εξουσίας θα μπορούσαν μάλλον να χαρακτηριστούν ως προσανατολισμένες προς συγκεκριμένες κατευθύνσεις. Κάποιες διασκορπισμένες πρακτικές συνενώθηκαν στο πέρασμα του χρόνου, ώστε να οδηγήσουν στην κανονικοποίηση των ατόμων. Ο προσανατολισμός των σχέσεων εξουσίας είναι αποτέλεσμα διαφόρων διασταυρώσεων σε ένα συγκεκριμένο ιστορικό πλαίσιο και με μια αναγνωρίσιμη σειρά αποτελεσμάτων.¹⁶⁵

Για τον Φουκώ όπου υπάρχει εξουσία, υπάρχει και αντίσταση· συνεπώς, ούτε η αντίσταση βρίσκεται ποτέ σε σχέση εξωτερικότητας με την εξουσία. Η θέση αυτή μπορεί να ερμηνευτεί με την έννοια ότι η εξουσία προϋποθέτει την αντίσταση. Αν η εξουσία είναι πράξεις που ασκούνται πάνω σε άλλες πράξεις, εφόσον δεν μεσολαβεί καταναγκασμός, θα μπορούσαν ενδεχομένως να υπάρχουν και σχέσεις εξουσίας που δεν οδηγούν σε αντίσταση. Όμως, θα μπορούσε αυτή η θέση να εκληφθεί και διαφορετικά: δεν προϋποθέτουν οι σχέσεις εξουσίας την αντίσταση, αλλά, αντίστροφα, υπάρχει πάντα αντίσταση, όπου υπάρχουν σχέσεις εξουσίας.¹⁶⁶ Όπως δεν μπορεί να υπάρχει εξουσία χωρίς σημεία που μένουν ανυπότακτα, έτσι και κάθε επέκταση των εξουσιαστικών σχέσεων με σκοπό την υποταγή των σημείων αυτών οδηγεί αναγκαστικά την άσκηση της εξουσίας στα άκρα. Ανάμεσα στη σχέση εξουσίας και στη στρατηγική αγώνα υπάρχει σχέση αμοιβαιότητας και ανατροπής.¹⁶⁷

5.2 Άτομο και εξουσία

Αν η εξουσία έχει αυτόν τον χαρακτήρα, δεν χρειάζεται να αναζητηθεί το κέντρο της στα άτομα, τους θεσμούς ή τις κοινωνικές ομάδες που κυβερνούν, αλλά θα πρέπει μάλλον να κατασκευαστεί μια «μικροφυσική της εξουσίας» που να εστιάζει στο πλήθος των διάχυτων στην κοινωνία τόπων εξουσίας. Οι σχέσεις εξουσίας πρέπει να αναλυθούν από κάτω προς τα πάνω και να μελετηθούν οι τρόποι συγκρότησης των υποκειμένων στα διαφορετικά αλλά διασταυρούμενα δίκτυα.¹⁶⁸ Το άτομο (individual) δεν είναι ένας στοιχειώδης πυρήνας, ένα πρωτόγονο άτομο (atom) στο οποίο στηρίζεται η εξουσία ή κατά του οποίου στρέφεται, καθυποτάσσοντας και συντρίβοντάς το. Το άτομο είναι, για τον Φουκώ, αποτέλεσμα της εξουσίας. Πέρα όμως από αποτέλεσμα εξουσίας είναι και βασικό στοιχείο της. Το άτομο συγκροτείται από την εξουσία, όντας ταυτόχρονα και φορέας της.¹⁶⁹

¹⁶⁵ May, *Εισαγωγή στον Μισέλ Φουκώ*, 157-158.

¹⁶⁶ Στο ίδιο, 158.

¹⁶⁷ Φουκώ, «Δύο δοκίμια για το υποκείμενο και την εξουσία»: 99.

¹⁶⁸ *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, "Michel Foucault".

¹⁶⁹ Μισέλ Φουκώ, «Πειθαρχική εξουσία και υποτέλεια», στο ίδιο, *Η μικροφυσική της εξουσίας*, μτφρ.-σχόλια Λίνα Τρουλινού (Αθήνα: ύψιλον, 1991), 107.

Το υποκείμενο δεν είναι υπόσταση, αλλά μορφή. Το άτομο δεν σχετίζεται με τον ίδιο τρόπο με τον εαυτό του όταν συγκροτείται ως πολιτικό υποκείμενο, που ασκεί το δικαίωμα της ψήφου, και όταν προσπαθεί να εκπληρώσει τη σεξουαλική του επιθυμία. Υπάρχουν ασφαλώς διασυνδέσεις ανάμεσα σε αυτά τα διαφορετικά είδη υποκειμενικότητας, αλλά δεν πρόκειται ασφαλώς για τον ίδιο τύπο υποκειμένου. Κάθε περίπτωση δείχνει έναν διαφορετικό τύπο σχέσης με τον εαυτό μας. Το ενδιαφέρον του Φουκώ προσανατολίζεται στο πώς συγκροτούνται ιστορικά οι διαφορετικές μορφές υποκειμένων σε σχέση με τα παιχνίδια αλήθειας, δηλαδή με την αλήθεια όπως αυτή ορίζεται από μια συγκεκριμένη γνώση. Η σχέση του υποκειμένου με την αλήθεια, ο τρόπος με τον οποίο εισέρχεται το υποκείμενο σε κάποιο παιχνίδι αλήθειας, έχει κεντρική θέση στον προβληματισμό του. Για ποιο λόγο, για παράδειγμα, η τρέλα αντιμετωπίζεται από μια στιγμή και έπειτα ως αρρώστια που άπτεται ορισμένης ιατρικής προσέγγισης; Πώς το τρελό υποκείμενο εντάχθηκε σε ένα παιχνίδι αλήθειας που ορίζεται από ένα ιατρικό μοντέλο; Ο Φουκώ δεν εξετάζει το θέμα από πλευράς ιδεολογίας αλλά από πλευράς πρακτικών, όπως αυτής του εγκλεισμού, ήδη ανεπτυγμένης από τον 17ο αιώνα. Έτσι, θέτει το θεμελιώδες για εκείνον πρόβλημα της γνώσης-εξουσίας ως ένα εργαλείο ανάλυσης του προβλήματος των σχέσεων που υπάρχουν ανάμεσα στο υποκείμενο και στα παιχνίδια αλήθειας.¹⁷⁰

Προϋπόθεση για να υπάρξει σχέση εξουσίας είναι η ελευθερία των υποκειμένων.¹⁷¹ Η άσκηση της εξουσίας τότε εμπεριέχει το στοιχείο της ελευθερίας, αφού είναι ένας τρόπος δράσης πάνω σε δράσεις άλλων. Η εξουσία μπορεί να ασκείται μόνο σε ελεύθερα υποκείμενα, τα οποία έχουν μπροστά τους ένα πεδίο δυνατοτήτων αντίδρασης και τρόπων συμπεριφοράς. Ο Φουκώ δε θεωρεί τη δουλεία σχέση εξουσίας, αλλά εξαναγκασμού. Η εξουσία και η ελευθερία δεν είναι έννοιες ασύμβατες.¹⁷²

5.3 Εξουσία και στρατηγική

Σε αντίθεση με την άποψη του Σαρτρ ότι η εξουσία είναι κάτι το κακό, για τον Φουκώ η εξουσία δεν είναι κακό, αλλά ένα παιχνίδι στρατηγικής.¹⁷³ Ως στρατηγική κατονομάζει την επιλογή των χρησιμοποιούμενων μέσων που θα καταστήσουν τον αγώνα του αντιπάλου αδύνατο. Στρατηγική είναι η ορθολογικότητα με την οποία προσπαθεί κανείς να επηρεάσει

¹⁷⁰ Μισέλ Φουκώ, «Η ηθική της επιμέλειας εαυτού ως πρακτική της ελευθερίας», στου ίδιου, *Το μάτι της εξουσίας*, μτφρ. Τάσος Μπέτζελος (Θεσσαλονίκη: Βάνιας/Περάσματα, 2008), 368-369.

¹⁷¹ Εριμπόν, «Το τοπικό και το παγκόσμιο»: 607.

¹⁷² Φουκώ, «Δύο δοκίμια για το υποκείμενο και την εξουσία», 93.

¹⁷³ Φουκώ, «Η ηθική της επιμέλειας εαυτού ως πρακτική της ελευθερίας», 384.

τον άλλον και να τον αναγκάσει να παραιτηθεί από έναν αγώνα και η επιλογή των λύσεων που αποβλέπουν στην κατάκτηση της νίκης.¹⁷⁴ Η εξουσία ενεργοποιεί σχέσεις μεταξύ ατόμων ή ομάδων. Είναι σχέσεις ανάμεσα σε «συμπαίκτες», χωρίς αυτό να υποδηλώνει ένα παιχνίδι, αλλά εκφράζοντας γενικά ένα σύνολο δράσεων, όπου η μια δράση είναι απάντηση σε κάποια άλλη.¹⁷⁵ Στρατηγική εξουσίας, συγκεκριμένα, είναι τα χρησιμοποιούμενα μέσα ώστε να λειτουργήσει ή να διατηρηθεί ένα σύστημα εξουσίας.¹⁷⁶

Στις σεξουαλικές σχέσεις η άσκηση εξουσίας του ενός πάνω στον άλλον, στο πλαίσιο ενός στρατηγικού παιχνιδιού όπου οι ρόλοι εναλλάσσονται, δεν είναι κάτι κακό, αλλά μέρος του ερωτικού παιχνιδιού και της ηδονής. Κάτι παρόμοιο ισχύει και στον παιδαγωγικό θεσμό. Ο Φουκώ δεν θεωρεί κακό αν, στο πλαίσιο ενός καθορισμένου παιχνιδιού αλήθειας, αυτός που γνωρίζει περισσότερα μεταδίδει τη γνώση του στον άλλο. Αυτό που πρέπει να αποφευχθεί είναι το ενδεχόμενο υποταγής ενός μαθητή ή ενός φοιτητή στην αυθαίρετη εξουσία της αυθεντίας.¹⁷⁷

5.4 Γνώση και εξουσία

Σε κάθε ιστορική περίοδο οι εξουσιαστικές σχέσεις μορφοποιούνται με κάποιον τρόπο σε πειθαρχικά συστήματα με συγκεκριμένες λειτουργίες, τα οποία αποβλέπουν σε συγκεκριμένους στόχους. Αυτό γίνεται μέσω της γνώσης που οργανώνεται γύρω από την εξουσιαστική σχέση. Κάθε πειθαρχικό σύστημα χρειάζεται ένα γνωστικό υπόβαθρο, ώστε να γίνεται αποδεκτό και να μπορεί να επιβάλλεται. Η ψυχολογία, η εγκληματολογία, η ιατρική, λειτουργούν στην πειθαρχική κοινωνία ως διάλογοι επιβολής του κανονικού και αποκλεισμού του ανεπίτρεπτου και του νοσηρού.¹⁷⁸

Από τη γενεαλογική μελέτη των σχέσεων εξουσίας προκύπτει ότι η γέννηση των ανθρωπιστικών επιστημών είναι απότοκος της σύστασης της πειθαρχικής κοινωνίας. Δύο μορφές εξουσίας οδηγούν στην παραγωγή των ανθρωπιστικών επιστημών. Η πρώτη είναι η μεσαιωνική εξουσία γύρω από τον ανώτατο άρχοντα, που θεσπίζεται μέσα σε ένα πλαίσιο παραγωγής νομικού λόγου.¹⁷⁹ Η δεύτερη, που τη διαδέχεται, είναι μια πειθαρχική εξουσία που ακολουθεί την άνοδο της αστικής τάξης. Οι πειθαρχικές κανονικοποιήσεις είναι

¹⁷⁴ Φουκώ, «Δύο δοκίμια για το υποκείμενο και την εξουσία», 98.

¹⁷⁵ Στο ίδιο, 88.

¹⁷⁶ Στο ίδιο, 98.

¹⁷⁷ Στο ίδιο, 384.

¹⁷⁸ Κατελής Βίγκλας, «Μισέλ Φουκώ: Προς μία δομική ιστορία», *Ελληνική Φιλοσοφική Επιθεώρηση* 33, (Σεπτέμβριος 1994): 203.

¹⁷⁹ Στο ίδιο, 204.

ασύμβατες με τα δικαιικά συστήματα της μεσαιωνικής Ανώτατης Εξουσίας. Η επιστήμη λοιπόν καλείται να διαδραματίσει έναν ρόλο διαιτησίας, στη σύγκρουση των μηχανισμών πειθαρχίας με την αρχή του δικαίου. Το νέο πεδίο γνώσης δεν δημιουργείται από την πρόοδο της ορθολογικότητας, αλλά από την εξέλιξη αυτών των δύο τύπων εξουσίας.¹⁸⁰

Ο Φουκώ αντιλαμβάνεται τη σχέση της γνώσης με την εξουσία ως θετική. Αν και η εξουσία υπήρξε σταθερός στόχος της κριτικής του, έχει επικρατήσει η άποψη ότι ο ίδιος διάκειται θετικά προς αυτήν. Αυτό όμως που πραγματικά θεωρεί θετικό είναι η σχέση της εξουσίας με τη γνώση. Η εξουσία είναι παραγωγική στο βαθμό που συνδέεται με επιστήμες, τεχνολογίες, θεραπευτικές τεχνικές και παιδαγωγικές μεθόδους, με γνωστικούς δηλαδή λόγους και πρακτικές. Όλα αυτά παράγουν αποτελέσματα αλήθειας, πολλαπλές ταυτότητες, κοινωνικές ταξινομήσεις και ιεραρχίες.¹⁸¹ Ο λόγος είναι φορέας γνώσης, η οποία δημιουργεί φαινόμενα εξουσίας αλλά ισχύει και το αντίστροφο, δηλαδή η εξουσία παράγει γνώση. Υπάρχουν διάφοροι θεσμοί που συνδέονται με τον επιστημονικό λόγο: τα άσυλα και η ποινική καταστολή σχετίζονται με την ψυχιατρική επιστήμη, το δίκαιο, την κοινωνιολογία, την ψυχολογία και την ιατρική.¹⁸²

Ως θετικότητα της εξουσίας δεν νοείται το αντίθετο της κατασταλτικής εξουσίας. Η εξουσία μπορεί να είναι θετική ακόμα και με τη μορφή της καταστολής, εφόσον έχει θετική σχέση με τη γνώση. Η απαγόρευση, λόγου χάριν, του καπνίσματος σε δημόσιους χώρους, μπορεί να θεωρείται αρνητικό κατασταλτικό μέτρο από τους καπνιστές, όμως η κατασταλτική αυτή η εξουσία σχετίζεται θετικά με την ιατρική γνώση. Αυτό δεν καθιστά απαραίτητα το μέτρο θετικό, αλλά σημαίνει ότι η εξουσία του μέτρου έχει θετική σχέση με τη γνώση. Επιπλέον, η φουκωική μέθοδος μάς θυμίζει ότι δεν μπορεί κανείς να εναντιώνεται γενικά στην εξουσία - όπως άλλωστε δεν μπορεί να εναντιώνεται γενικά στην γνώση, ανεξάρτητα από το επίπεδο διαπλοκής της με την εξουσία. Αφού το πλέγμα γνώσης-εξουσίας είναι διάχυτο σε ολόκληρο το κοινωνικό σώμα, η επιδίωξη της ολοκληρωτικής απαλλαγής από την εξουσία θα ισοδυναμούσε με ολοκληρωτική εναντίωση στις κοινωνικές σχέσεις.¹⁸³

Από όλα όσα διδασκόμαστε, κάποια, με το πέρασμα του χρόνου, τα αναστοχαζόμαστε, αλλά πολλές από τις πεποιθήσεις μας είναι αποτελέσματα κοινωνικής μάθησης. Τα πρώτα αποτελούν συνειδητή γνώση (*connaissance*). Ο Φουκώ ενδιαφέρεται κυρίως για τα δεύτερα, τις αρχαιολογικές δομές που εξαρτώνται από τη γνώση (*savoir*). Και

¹⁸⁰ Φουκώ, «Πειθαρχική εξουσία και υποτέλεια», 116-117.

¹⁸¹ Κύρκος Δοξιάδης, «Η μέθοδος του Φουκώ», *Νέα Εστία* 1843 (Απρίλιος 2011): 633-634.

¹⁸² Βίγκλας, «Μισέλ Φουκώ: Προς μία Δομική Ιστορία»: 201.

¹⁸³ Κύρκος Δοξιάδης, «Η μέθοδος του Φουκώ»: 635-636.

στις δύο περιπτώσεις ισχύει το ίδιο: το ότι μια γνωστική κατάσταση είναι αποτέλεσμα της εξουσίας, δεν σημαίνει πως δεν ανήκει στον κόσμο της γνώσης. Η εξουσία και η γνώση είναι συμβατές έννοιες.¹⁸⁴ Ο Φουκώ κάνει δηλαδή διάκριση ανάμεσα στη «μάθηση» (*savoir*) και τη «γνώση» (*connaissance*). Η γνώση δεν αλλάζει το υποκείμενο το οποίο ερευνά, αλλά επιτρέπει τον πολλαπλασιασμό των γνωστικών αντικειμένων και την κατανόηση της ορθολογικότητάς τους. Η μάθηση, αντίθετα, είναι μια διαδικασία μέσω της οποίας το γνωστικό αντικείμενο και, κυρίως, η εργασία που επιτελείται ώστε αυτό να γίνει γνωστό, τροποποιεί το υποκείμενο. Έτσι, έχουμε από τη μια τροποποίηση του υποκειμένου και από την άλλη συγκρότηση του αντικειμένου.¹⁸⁵

Το ενδιαφέρον μας πρέπει να προσανατολιστεί, σύμφωνα με τον Φουκώ, στη συγκρότηση μιας *connaissance*, δηλαδή μιας σχέσης ανάμεσα σε ένα αμετάβλητο υποκείμενο και μια σειρά αντικειμένων, ως προς τις ιστορικές καταβολές και ως προς την γνώση (*savoir*) που την καθιστά δυνατή. Η ενασχόλησή του Φουκώ αναφέρεται ουσιαστικά στον τρόπο με τον οποίο ο δυτικός άνθρωπος ενεπλάκη σε μια διαδικασία γνώσης διαφόρων αντικειμένων, ενώ ταυτόχρονα συγκροτούσε τον εαυτό του ως σταθερό και καθορισμένο υποκείμενο. Οι άνθρωποι γνωρίζουν την τρέλα γινόμενοι έλλογα υποκείμενα, την αρρώστια γινόμενοι έμβια υποκείμενα και την οικονομία γινόμενοι εργαζόμενα υποκείμενα.¹⁸⁶

5.5 Κράτος και εξουσία

Αν και ο Φουκώ δεν συνέγραψε ποτέ μια συστηματική φιλοσοφική πραγματεία για την πολιτική, το έργο του υπήρξε βαθύτατα πολιτικό ως προς τις προϋποθέσεις, τη στόχευση και την πρακτική του.¹⁸⁷ Από τη στιγμή που η πολιτική προσδιορίζεται μέσω της εξουσίας, η σύζευξη πολιτική-εξουσία καθίσταται αυτονόητη. Σύμφωνα με τη βεμπεριανή οπτική, η εξουσία γίνεται αντιληπτή ως ένα αντικείμενο προς κτήση, το οποίο διεκδικούν ποικίλα υποκείμενα της πολιτικής και αγωνίζονται να το αποκτήσουν και να μετάσχουν σε αυτό. Το κράτος είναι ο φορέας ενσάρκωσης της εξουσίας, ο μόνος που νόμιμα δικαιούται να κάνει χρήση της φυσικής βίας, ενώ η πολιτική αποσκοπεί στον έλεγχο των μηχανισμών αυτού του κράτους. Για τον Φουκώ, αντίθετα, η εξουσία δεν είναι κάποιος συγκεκριμένος θεσμός ή μια

¹⁸⁴ Gutting, *Φουκώ*, 65.

¹⁸⁵ Μισέλ Φουκώ, «Συζήτηση με τον Μισέλ Φουκώ», στο ίδιο, *Το μάτι της εξουσίας*, μτφρ. Τάσος Μπέτζελος (Θεσσαλονίκη: Βάνιας/Περάσματα, 2008), 251-252.

¹⁸⁶ Στο ίδιο, 252.

¹⁸⁷ Κώστας Τσάμπουρας, «Το πολιτικό και η αλήθεια. Για την πολιτική φιλοσοφία του Φουκώ», *Νέα Εστία* 1843 (Απρίλιος 2011): 681.

ορισμένη δύναμη που είναι κτήμα μερικών, αλλά μια πολύπλοκη στρατηγική κατάσταση σε μια δεδομένη κοινωνία. Από τη στιγμή που παύουμε να αποδίδουμε στην εξουσία συγκεκριμένη προέλευση, συγκεκριμένη φύση και πάγιες εκδηλώσεις γεννιέται μέσα μας η υποψία πως η εξουσία δεν υπάρχει. Δεν έχουμε να κάνουμε με την εξουσία αλλά με σχέσεις εξουσίας: η εξουσία ενεργοποιεί σχέσεις μεταξύ ατόμων ή ομάδων· πρόκειται για έναν τρόπο δράσης κάποιων πάνω σε κάποιους άλλους.¹⁸⁸

Η εντύπωση ότι όλες οι εκφάνσεις της εξουσίας, όπως ο στρατός η αστυνομία και η δικαιοσύνη, εξαρτώνται από την κρατική μηχανή σημαίνει ότι θεωρούνται καταπιεστικές. Όμως οι σχέσεις εξουσίας υπερβαίνουν τα όρια του κράτους. Αυτό επειδή δεν είναι δυνατό να υπαχθούν στο κράτος όλες οι πραγματικές σχέσεις εξουσίας και, επιπλέον, επειδή το κράτος μπορεί να λειτουργήσει μόνο στηριζόμενο σε άλλες, ήδη υπάρχουσες σχέσεις εξουσίας. Τα πλέγματα εξουσίας που αναφέρονται σε επιμέρους τομείς όπως το σώμα, η σεξουαλικότητα, η οικογένεια ή η γνώση σχετίζονται με μια μορφή μεταεξουσίας, η οποία είναι οργανωμένη γύρω από ένα σύνολο απαγορεύσεων.¹⁸⁹ Εφόσον η εξουσία δεν εκπορεύεται από κάποιο κέντρο και συνεπώς δεν υπάρχει κάποια καθολική αντίθεση ανάμεσα σε εξουσιαστές και εξουσιαζόμενους, ο πολιτικός αγώνας μετατίθεται στο επίπεδο των σχέσεων εξουσίας, όπου και είναι ενεργός. Επιπλέον, αναφερόμαστε σε πολιτικοποίηση της εξουσίας με την έννοια ότι η πολιτική συνιστά την απόπειρα πραγμάτωσης μιας έλλογης οργάνωσης. Κάθε σχέση και μορφή εξουσίας έχει τον ιδιαίτερο ορθολογισμό της, τους στόχους και τα εργαλεία της, που δεν αποτελούν απόρροια αποφάσεων συγκεκριμένων υποκειμένων.¹⁹⁰ Από την άλλη, οι σχέσεις εξουσίας επιστρατεύονται από τον Φουκώ προκειμένου να αποδοθεί στην πολιτική η ιστορική της βάση, αφού η πολιτική υφίσταται μόνο κάτω συγκεκριμένες συνθήκες και μάλιστα κάτω από τις συνθήκες των σχέσεων εξουσίας.¹⁹¹

Το κράτος και η εξουσία είναι έννοιες ετερογενείς: το κράτος συνιστά μορφή, ενώ η εξουσία έχει τελεστικό χαρακτήρα, αφού απαντά σε όλο το εύρος του κοινωνικού δικτύου και είναι συνεκτακτή με κάθε κοινωνική σχέση, πράγμα που δεν ισχύει για το κράτος. Αν η εξουσία φαίνεται να πηγάζει από το κράτος, αυτό οφείλεται στην κρατικοποίηση πολλών σχέσεων εξουσίας, δηλαδή στο ότι οι σχέσεις εξουσίας υπάγονται οργανωτικά στο κράτος.¹⁹²

¹⁸⁸ Τσάμπουρας, «Το πολιτικό και η αλήθεια»: 684-685.

¹⁸⁹ Φουκώ, Μισέλ Φουκώ, «Αλήθεια και εξουσία», στο ίδιο, *Εξουσία γνώση και ηθική*, μτφρ. Ζήσης Σαρίκας, (Αθήνα: Ύψιλον, 1987), 24-25.

¹⁹⁰ Τσάμπουρας, «Το πολιτικό και η αλήθεια»: 686.

¹⁹¹ Στο ίδιο, 678.

¹⁹² Στο ίδιο, 692.

Το θεωρούμενο ως αληθές συνεπάγεται υπακοή. Οι ατομικές ή κυβερνητικές δραστηριότητες αξιολογούνται ως καλές ή κακές σύμφωνα με έναν ορισμένο διαχωρισμό του αληθούς από το ψευδές. Βέβαια, οι άνθρωποι συχνά αποδέχονται κανόνες αν και δεν τους επιβάλλονται αυτοί με τη βία, τηρώντας για παράδειγμα έθιμα που θεωρούν δεδομένα. Αν αποδεσμεύσουμε την έννοια της εξουσίας από το κράτος και την κεντρική εξουσία, θα μπορέσουμε να ανιχνεύσουμε την ύπαρξή της παντού. Η εξουσία, που ο Φουκώ δεν δαιμονοποιούσε, είναι μια ικανότητα που επιτρέπει την καθοδήγηση των ενεργειών του άλλου. Αναρίθμητες μικρές εξουσίες διαπερνούν όλο το πλέγμα των κοινωνικών σχέσεων. Από τη στιγμή, βέβαια, που υπάρχει παντού εξουσία, υπάρχει και ελευθερία: κάποιοι αντιδρούν, τη στιγμή που άλλοι συμμορφώνονται. Η πολιτική φιλοσοφία εντοπίζει συνήθως την εξουσία μόνο στο επίπεδο της κεντρικής πολιτικής εξουσίας. Ο μηχανικός όμως του σιδηροδρόμου του Άουσβιτς υπάκουε τις εντολές επειδή η οικογένειά του είχε την εξουσία να του απαιτεί να φέρνει χρήματα. Αν το να ξεφύγουμε από τις σχέσεις εξουσίας είναι αδύνατο, είναι δυνατό να τις τροποποιούμε· η εξουσία συμβαδίζει με την υπακοή και εμείς είμαστε ελεύθεροι να υπακούσουμε ή να αντισταθούμε. Βέβαια, η ελευθερία δεν μπορεί να διεκδικεί οτιδήποτε οποτεδήποτε: δεν μπορούμε να αξιώνουμε από τον πρώιμο χριστιανισμό να απορρίπτει για παράδειγμα τη δουλεία, σε μια εποχή κατά την οποία η δουλεία ήταν ένας παγιωμένος θεσμός στη συνείδηση των ανθρώπων.¹⁹³ Η εξουσία, λοιπόν, δεν είναι απλώς καταπιεστική ή κατασταλτική, αλλά είναι δημιουργική. Εμφανίζεται στις καθημερινές πρακτικές καθοδηγώντας τις συμπεριφορές και τις γνώσεις μας σε συγκεκριμένους, ενδεχομενικούς τρόπους, στους οποίους συχνά επιχειρούμε να αντισταθούμε. Όμως, με τη συμμετοχή μας σε αυτές τις πρακτικές γινόμαστε και οι ίδιοι μέρος των σχέσεων εξουσίας, τις οποίες υφιστάμεθα έστω και αντιστεκόμενοι. Η εξουσία, επομένως, συμβάλλει στη δημιουργία αυτού που είμαστε στη δεδομένη στιγμή.¹⁹⁴

¹⁹³ Βεν, *Φουκώ. Η σκέψη του, η προσωπικότητά του*, 178-180.

¹⁹⁴ May, *Εισαγωγή στον Μισέλ Φουκώ*, 159.

6. Η ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ

όπου υπάρχει εξουσία, υπάρχει αντίσταση

Είδαμε ότι η εξουσία, για τον Φουκώ, διασκορπίζεται σε διάφορα δίκτυα σε όλη την κοινωνία. Ο ορθολογισμός της, οι στόχοι και τα μέσα που χρησιμοποιεί, δεν αποτελούν απαραίτητα συνειδητή επιλογή κάποιου συγκεκριμένου εξουσιαστή. Η εξουσία συχνά λειτουργεί ανεξάρτητα από τις προθέσεις και τα κίνητρα αυτού που την έχει. Η ισχύς δεν σχηματίζει ένα ντετερμινιστικό σύστημα υπερβολικών περιορισμών, αλλά θα πρέπει μάλλον να γίνει αντιληπτή ως ένα ασταθές δίκτυο πρακτικών, στις οποίες υπάρχει πάντα και αντίσταση. Όπως δεν υπάρχει για τον Φουκώ κέντρο εξουσίας, δεν υπάρχει ούτε κάποιο κέντρο αντίστασης έξω από την εξουσία. Η αντίσταση είναι, αντιθέτως, εγγενής στις σχέσεις εξουσίας.¹⁹⁵

Η αντίσταση είναι συνυφασμένη με την εξουσία, αφού για τον Φουκώ «όπου υπάρχει εξουσία υπάρχει αντίσταση».¹⁹⁶ Η αντίσταση κάνει την εμφάνισή της όπου υπάρχει εξουσία και, εφόσον εξουσιαστικές σχέσεις υπάρχουν παντού στο κοινωνικό σώμα, η αντίσταση είναι η δυνατότητα δημιουργίας πεδίων αγώνα και δυνατοτήτων μεταμόρφωσης παντού.¹⁹⁷

Οι αντιστάσεις- στον πληθυντικό όπως το προτιμά ο Φουκώ- απορρέουν από κάθε πεδίο όπου μπορεί να υπάρχει εξουσία: από τα σώματα, από την οικογένεια, το σχολείο, τον χώρο εργασίας, τον στρατώνη ή τη φυλακή. Δεν υπάρχει συνεπώς μια κεντρική αντίσταση σε σχέση με την εξουσία, αλλά πλήθος αντιστάσεων.¹⁹⁸ Οι αντιστάσεις αυτές γίνονται νοητές μέσα από ένα μηχανιστικό μοντέλο του τύπου δράση-αντίδραση. Όμως προκύπτουν ερωτήματα σχετικά με τον οντολογικό χαρακτήρα της αντίστασης και το είδος της σχέσης της με την εξουσία. Για να προσδώσει στην έννοια της αντίστασης το απαραίτητο οντολογικό της βάθος, ο Φουκώ συνέλαβε την εξουσία με όρους διακυβερνησιμότητας. Η εξουσία, νοούμενη ως διακυβέρνηση, αποτελεί δράση ασκούμενη πάνω σε πραγματικές ή δυνητικές δράσεις και διαφέρει από την ωμότητα της βίας, η οποία θα αποσκοπούσε στην καταστολή κάθε δράσης, περιστελλώντας έτσι κάθε δυνατότητα και παθητικοποιώντας το υποκείμενο.¹⁹⁹

Η σύνδεση της εξουσίας με τη δράση προϋποθέτει δύο στοιχεία: ένα υποκείμενο της δράσης και ένα πεδίο δυνατών δράσεων. Και τα δύο αυτά, σύμφωνα με τον Φουκώ,

¹⁹⁵ *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, "Michel Foucault".

¹⁹⁶ Foucault, *Ιστορία της σεξουαλικότητας Ι. Η βούληση για γνώση*, 113.

¹⁹⁷ Judith Revel, *Le vocabulaire de Foucault* (Paris : Ellipses, 2002), 53.

¹⁹⁸ Foucault, *Ιστορία της σεξουαλικότητας Ι. Η βούληση για γνώση*, 113.

¹⁹⁹ Τσάμπουρας, «Το πολιτικό και η αλήθεια»: 689.

συνδέονται με την έννοια της ελευθερίας. Χωρίς την ελευθερία η εξουσία περιπίπτει στη βία, ενώ από την ελευθερία γεννιούνται οι αντιστάσεις. Στο ζεύγος εξουσία-ελευθερία το ένα μέλος δεν αποκλείει το άλλο. Η άσκηση της εξουσίας προϋποθέτει την ελευθερία. Η ελευθερία, με τη σειρά της, δεν αποσκοπεί στην αποδέσμευση από την εξουσία, αλλά αντιστέκεται διαρκώς στην πρόκληση που της απευθύνει η εξουσία.²⁰⁰

Δεν υπάρχει σχέση εξουσίας της οποίας η ισχύς να μην μπορεί να αμφισβητηθεί. Κάθε εξουσία συνεπάγεται τουλάχιστον τη δυνατότητα μιας στρατηγικής αγώνα που στρέφεται εναντίον της. Όταν οι αντιστάσεις οξύνονται, οι σχέσεις εξουσίας είτε μετατρέπονται σε βίαιες κυριαρχικές σχέσεις, που επιβάλλονται ολοκληρωτικά στους αντιστεκόμενους, είτε τροποποιούνται, αφού ο συσχετισμός δυνάμεων αλλάζει. Αν όμως οι σχέσεις εξουσίας γίνουν βίαιες σχέσεις κυριαρχίας, τότε παύουν να είναι εξουσιαστικές με τη φουκωική έννοια, διότι δεν αφήνουν περιθώριο δράσης στα ελεύθερα υποκείμενα.²⁰¹

Η συνάφεια ανάμεσα σε σχέσεις εξουσίας και κέντρα αντίστασης αναλύεται από τον Φουκώ σε επίπεδο στρατηγικής και τακτικής. Κάθε κίνηση της εξουσίας προκαλεί αντεπίθεση από τα κέντρα αντίστασης. Ο Φουκώ επιμένει σε τρία σημεία: η αντίσταση δεν προηγείται της εξουσίας στην οποία αντεπιτίθεται, είναι συνεκτεταμένη και απολύτως σύγχρονη με αυτή· η αντίσταση πρέπει να παρουσιάζει τα ίδια χαρακτηριστικά με την εξουσία, μοιάζει με αυτήν, επομένως δεν προέρχεται από εξωτερική δύναμη, αφού προσλαμβάνει τα χαρακτηριστικά της. Η αντίσταση, τέλος, μπορεί με τη σειρά της να δημιουργεί νέες σχέσεις εξουσίας και οι νέες σχέσεις εξουσίας μπορούν, με τη σειρά τους, να προκαλέσουν νέες μορφές αντίστασης.²⁰²

Αυτή η αμοιβαιότητα που περιγράφεται από τον Φουκώ δεν μπορεί να αναχθεί σε ένα απλοϊκό μοντέλο, σύμφωνα με το οποίο η εξουσία θα μπορούσε να θεωρηθεί εντελώς αρνητική, αφού οι σχέσεις εξουσίας υπάρχουν παντού μόνο και μόνο επειδή παντού τα άτομα είναι ελεύθερα. Οι αντιστασιακοί αγώνες δεν γίνονται ενάντια στην εξουσία καθαυτή, αλλά ενάντια σε ορισμένα αποτελέσματά της και ενάντια σε ορισμένες καταστάσεις κυριαρχίας, σε έναν χώρο ο οποίος, παραδόξως, έχει δημιουργηθεί από σχέσεις εξουσίας. Και αντίστροφα,

²⁰⁰ Στο ίδιο, 690.

²⁰¹ Δέσποινα Ζδούκου, «Γνώση, εξουσία, έμφυλα υποκείμενα και η δυνατότητα αντίστασης. Φεμινιστικές προσεγγίσεις στο έργο του Μισέλ Φουκώ» (Μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 2006), 33.

²⁰² Revel, *Le vocabulaire de Foucault*, 54.

αν δεν υπήρχε αντίσταση, δεν θα υπήρχαν αποτελέσματα ισχύος, αλλά προβλήματα υπακοής.²⁰³

Η εξουσία και οι στρατηγικές αντίστασης έχουν σχέση αμοιβαιότητας, και αλληλεπίδρασης, που επιτρέπει την ανατροπή των συσχετισμών δυνάμεων. Στο δοκίμιό του «Γιατί μελετάμε την εξουσία: το ζήτημα του υποκειμένου» ο Φουκώ διακρίνει τρεις μορφές αγώνων: πρώτον, τους αγώνες ενάντια σε εθνικές, κοινωνικές και θρησκευτικές μορφές κυριαρχίας, κυρίως στις αποικιοκρατούμενες κοινωνίες· δεύτερον, μετά τη βιομηχανική επανάσταση, τους αγώνες εναντίον μορφών εκμετάλλευσης του εργαζομένου· τέλος, τους αγώνες ενάντια σε καταστάσεις που ευνοούν την υποτέλεια του υποκειμένου.²⁰⁴ Αυτού του είδους οι αγώνες, κατά τον Φουκώ, έχουν τη μεγαλύτερη σημασία στις σύγχρονες δυτικές κοινωνίες. Οι αγώνες αυτού του τύπου στρέφονται εναντίον των πειθαρχικών τεχνικών που παράγουν εξασκημένα και υποταγμένα σώματα. Αμφισβητούν τις μορφές γνώσης που βασίζονται στην κατηγοριοποίηση της ανθρώπινης συμπεριφοράς κατασκευάζοντας σταθερές ταυτότητες υποκειμένων και αξιολογώντας τα ως φυσιολογικά ή μη. Βέβαια, αυτή η εικόνα των σύγχρονων αγώνων κατά της εξουσίας, αντικατοπτρίζει κυρίως την ελπίδα του Φουκώ για αποτελεσματικές μορφές αντίστασης και όχι την πραγματικότητα των κινήματων, όπως και ο ίδιος διαπιστώνει. Θα προτιμούσε για παράδειγμα οι αγώνες των ομοφυλόφιλων να μην εξαντλούνται στη διεκδίκηση νομικών δικαιωμάτων, αλλά στην επίτευξη ενός εναλλακτικού τρόπου ζωής.²⁰⁵

Λόγω του τρόπου που αντιλαμβάνεται την εξουσία και τους αγώνες ενάντια σε αυτή, προσάπτουν στον Φουκώ ότι αναγνωρίζει στην εξουσία παντοδυναμία, η οποία ελέγχει τελικά τις αντιστάσεις καθιστώντας τες μάταιες και αδιέξοδες.²⁰⁶ Η έννοια της αντίστασης θεωρήθηκε ότι του χρησίμευσε ως διέξοδος από τον ασφυκτικό κλοιό της εξουσίας στον οποίο είχε περιέλθει η ανθρώπινη κατάσταση ή ως απόπειρα μετριασμού της ασυμμετρίας από την οποία διακατέχεται μια σύλληψη της εξουσίας ως ρυθμιστικής της διαγωγής, που κατευθύνεται από τους κυβερνώντες προς τους κυβερνωμένους.²⁰⁷ Ο Φουκώ μπορεί να αναφέρεται στην παραγωγικότητα της σύγχρονης εξουσίας, παραλείπει όμως να αναφερθεί στη θετική παραγωγική πλευρά των αντιστάσεων. Τέλος, η φανερή δυσπιστία του Φουκώ για

²⁰³ Στο ίδιο, 55.

²⁰⁴ Φουκώ, «Δύο δοκίμια για το υποκείμενο και την εξουσία», 81.

²⁰⁵ Ζδούκου, «Γνώση, εξουσία, έμφυλα υποκείμενα και η δυνατότητα αντίστασης», 34-35.

²⁰⁶ Στο ίδιο, 36.

²⁰⁷ Τσάμπουρας, «Το πολιτικό και η αλήθεια»: 688.

τις μορφές αντίστασης που αποσκοπούν στην κατάληψη της εξουσίας, τον εμποδίζει να υποστηρίξει τέτοιου είδους κινήματα.²⁰⁸

7. ΑΛΗΘΕΙΑ ΚΑΙ ΚΑΘΕΣΤΩΤΑ ΑΛΗΘΕΙΑΣ

Η αλήθεια είναι ένα στοιχείο αυτού του κόσμου

7.1 Αρχές εκδήλωσης της αλήθειας και άσκησης της εξουσίας

Το πρόβλημα της αλήθειας διατρέχει το σύνολο του έργου του Φουκώ.²⁰⁹ Στο κείμενό του «Πειθαρχική εξουσία και υποτέλεια» θεωρεί ότι η λειτουργία και εδραίωση των πολύμορφων σχέσεων εξουσίας, που είναι διάχυτες στο κοινωνικό σώμα, προϋποθέτουν την παραγωγή και λειτουργία ενός λόγου που εκφράζει την αλήθεια της εξουσίας. Η σχέση ουσιαστικά είναι αμφίδρομη: από τη μια, είμαστε υποταγμένοι στη αλήθεια που παράγεται μέσω της εξουσίας· από την άλλη, η άσκηση εξουσίας επιτυγχάνεται μόνο μέσω της παραγωγής αλήθειας. Η εξουσία πάντοτε αναζητά και καταγράφει την αλήθεια. Όπως υποχρεούμαστε να παράγουμε πλούτο, υποχρεούμαστε να παράγουμε και αλήθεια. Αξιολογούμαστε, ταξινομούμαστε, καταδικαζόμαστε, προοριζόμαστε για έναν συγκεκριμένο τρόπο ζωής ή θανάτου σε σχέση με αληθείς λόγους, οι οποίοι συναρτώνται με την εξουσία.²¹⁰

Για τον Φουκώ η επιστημονική απόδειξη είναι ένα τελετουργικό ανάδειξης της αλήθειας. Το υποκείμενο της γνώσης είναι ένα άτομο ιστορικά τοποθετημένο, ενώ, σχετικά με την αλήθεια, πρέπει πάντα να τίθεται το ζήτημα της παραγωγής της. Η ιστορία της αλήθειας του Φουκώ είναι μια αρχαιολογία της γνώσης, αφού τίθεται το ζήτημα της παραγωγής της αλήθειας, αλλά και ταυτόχρονα μια γενεαλογία της γνώσης, αφού δεν στοχεύει να υποδηλώσει ότι η αλήθεια είναι ουσιαστικά δύναμη, αλλά μάλλον στοχεύει στο να κάνει κατανοητό πώς η αλήθεια-γνώση έλαβε τις διαστάσεις της και στο να θέσει το ζήτημα της σημερινής μας δυνατότητας να συλλάβουμε και να χρησιμοποιήσουμε την

²⁰⁸ Ζδούκου, «Γνώση, εξουσία, έμφυλα υποκείμενα και η δυνατότητα αντίστασης», 36.

²⁰⁹ Παρούσης, «Μισέλ Φουκώ: αλήθεια και νομικές πρακτικές», 700-701.

²¹⁰ Φουκώ, «Πειθαρχική εξουσία και υποτέλεια», 101-102.

αλήθεια με διαφορετικό τρόπο. Η αλήθεια δεν είναι κυρίως ένα επιστημονικό ή γνωσιολογικό ζήτημα, αλλά ένα πολιτικό ή μάλλον ηθικοπολιτικό.²¹¹

Ο Φουκώ εισάγει την έννοια του «καθεστώτος αλήθειας», των κανόνων δηλαδή σύμφωνα με τους οποίους διακρίνεται η αλήθεια σε κάθε ιστορικοκοινωνικό πλαίσιο, για πρώτη φορά το 1975 και την αναπτύσσει στη συνέντευξή του το 1976 «The Political Function of the Intellectual», όπου υποστηρίζει ότι η αλήθεια δεν διέπεται από σχέση εξωτερικότητας με την εξουσία, αλλά, αντίθετα, παράγεται λόγω πολλαπλών περιορισμών και προκαλεί ρυθμιζόμενα αποτελέσματα ισχύος.²¹² Στην πρώτη διάλεξη του που συμπεριλαμβάνεται στην *Κυβέρνηση των ζωντανών* ανακοινώνει την αλλαγή που θέλει να κάνει ως προς την έννοια της εξουσίας-γνώσης: θα ήθελε να απαλλαγεί από αυτήν την έννοια και να προσπαθήσει να αναπτύξει την έννοια της «κυβέρνησης μέσω της αλήθειας». Ο Φουκώ μετατοπίζεται έτσι από την εξουσία-γνώση στην έννοια της κυβέρνησης μέσω της αλήθειας.²¹³ Αναπόσπαστο κομμάτι της άσκησης εξουσίας είναι η εμπλοκή της με κάποιον τρόπο στο παιχνίδι της αλήθειας. Στη διάλεξή του της 9ης Ιανουαρίου του 1980 στο Κολέγιο της Γαλλίας, παρουσιάζει πέντε κύριες αρχές στη νεότερη πολιτική σκέψη, που περιγράφουν τις σχέσεις ανάμεσα στην εκδήλωση της αλήθειας και την άσκηση της εξουσίας.²¹⁴

Σύμφωνα με την «αρχή της κρατικής σκοπιμότητας», ή αλλιώς την «αρχή της ορθολογικότητας» του Μποτέρο, οι κυβερνώντες συνδέουν τις αποφάσεις και τις ενέργειές τους με ορθολογικά θεμελιωμένες γνώσεις, που εξαρτώνται από την ορθολογική δύναμη του ίδιου του κράτους, από την κρατική σκοπιμότητα, και όχι από τη σοφία του εκάστοτε ηγεμόνα. Η μόνη αλήθεια που χρειάζεται να φανερωθεί είναι η κρατική, ως αντικείμενο της κυβερνητικής δράσης. Η ορθολογικότητα αυτής της δράσης δίνει λόγο ύπαρξης στο κράτος.²¹⁵

Επόμενη είναι η «φυσιοκρατική αρχή της οικονομικής ορθολογικότητας και του προφανούς», διατυπωμένη από τον Κεναί. Η διακυβέρνηση ασκείται όχι χάρη στη σοφία, αλλά χάρη στην αλήθεια, δηλαδή με την ακριβή γνώση της πραγματικότητας. Η κυβέρνηση, αν κυβερνά με γνώμονα την αλήθεια, «χρειάζεται να κυβερνά λιγότερο», λέει ο Φουκώ. Η άσκηση της εξουσίας γίνεται τότε απλώς δείκτης αλήθειας και, αν αυτή η αλήθεια

²¹¹ Daniele Lorenzini, «Foucault, Regimes of Truth and the Making of the Subject», στο *Foucault and the Making of Subjects*, επιμ. Laura Cremonesi κ.ά. (Λονδίνο: Rowman & Littlefield, 2016), 65- 66.

²¹² Lorenzini, «Foucault», 67.

²¹³ Μισέλ Φουκώ, *Για την κυβέρνηση των ζωντανών. Μαθήματα στο Κολέγιο της Γαλλίας, 1979-1980*, μτφρ. Γιώργος Καράμπελας - Πάρης Μπουρλάκης (Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 2020), 44.

²¹⁴ Στο ίδιο, 46.

²¹⁵ Στο ίδιο, 47.

αποδεικνύεται επαρκώς, όλοι θα συμφωνούν με τις κυβερνητικές αποφάσεις, και, ουσιαστικά, ακόμα και η κυβέρνηση θα καθίσταται περιττή. Αν η διακυβέρνηση ασκούταν σύμφωνα με τους κανόνες του προφανούς, «τότε θα κυβερνούσαν τα ίδια τα πράγματα».²¹⁶

Ο «επιστημονικός προσδιορισμός του προφανούς» και η «αρχή της ειδημοσύνης» εκφράζεται από τον Σαιν-Σιμόν. Αν η τέχνη της διακυβέρνησης συνδέεται με την αντικειμενική γνώση μιας αλήθειας, αυτό οδηγεί στη συγκρότηση μιας εξειδικευμένης γνώσης και στην κατάρτιση μιας ομάδας ειδικών σε αυτήν την αλήθεια.²¹⁷

Υπάρχει όμως και η αντίθετη άποψη: αν κάποιος παρουσιάζεται ως ειδικός της αλήθειας που επιβάλλεται στην πολιτική, είναι γιατί πραγματικά έχουν κάτι να κρύψουν. Αν όλοι γνώριζαν την αλήθεια και αν ήξεραν ότι η φαινομενική ειδημοσύνη των κυβερνώντων αποσκοπεί πραγματικά στο να κρύβει πράγματα, δηλαδή αν όλοι ήξεραν τα πάντα για την κοινωνία, η γνώση αυτή θα οδηγούσε αυτομάτως σε επανάσταση. Η άσκηση της εξουσίας από λίγους είναι ασύμβατη με το προφανές, που το κατέχουν όλοι. Αυτή η «αρχή της καθολικής συνειδητοποίησης» ως ανατρεπτικής αρχής των κυβερνήσεων, συνοψίστηκε από τη Ρόζα Λούξεμπουργκ στην περίφημη φράση της: «αν όλος ο κόσμος ήξερε, το καπιταλιστικό καθεστώς δεν θα άντεχε ούτε είκοσι τέσσερις ώρες».²¹⁸

Τελευταίος τρόπος για να αντιληφθούμε τη σχέση που διέπει την εκδήλωση της αλήθειας απ' τη μια και την άσκηση της εξουσίας από την άλλη είναι «αρχή της τρομοκρατίας», η αρχή του Σολζενίτσιν. Σε αντίθεση με την «αρχή της γενικής συνείδησης», το ότι οι άνθρωποι ξέρουν και το ότι το προφανές είναι συνειδητό στους πάντες, είναι ο λόγος που οι άνθρωποι τελικά δεν αντιδρούν. Η τρομοκρατία είναι η κυνική και αναίσχυνη κατάσταση της κυβερνητικότητας. Η αλήθεια, μέσω του αναπόφευκτου χαρακτήρα της, αδρανοποιεί και γίνεται απαραβίαστη. Αυτό που τρομοκρατεί και τελικά ακινητοποιεί είναι η αλήθεια και όχι το ψεύδος.²¹⁹

7.2 Καθεστώς αλήθειας

Με την προσφυγή στην αλήθεια ο Φουκώ ανανεώνει μια μακρά παράδοση. Ήδη ο Πλάτωνας κάνει διάκριση ανάμεσα στον τύραννο, που ασκεί εξουσία δια της βίας, και τον πολιτικό, ο

²¹⁶ Στο ίδιο, 47-49.

²¹⁷ Στο ίδιο, 49.

²¹⁸ Στο ίδιο, 49-50.

²¹⁹ Στο ίδιο, 50-51.

οποίος κυβερνά άτομα με ελεύθερη βούληση. Μια τέτοια εθελούσια μορφή διακυβέρνησης είναι απαραίτητο να συσταθεί στηριζόμενη σε ένα καθεστώς αλήθειας.²²⁰

Η άποψη ότι η γνώση δεν είναι άμοιρη ιδεολογικών προσμείξεων είναι παλιά στην επιστημολογική κριτική. Ο Φουκώ όμως την επανατοποθετεί με όρους αλήθειας-εξουσίας. Κάθε ιστορική περίοδος χαρακτηρίζεται από το δικό της καθεστώς αλήθειας, που διαμορφώνεται από την ιστορική πραγματικότητα.²²¹ Σε ένα χωροχρονικό σημείο δεν υπάρχει μόνο μια επιστήμη που καθορίζει τις συνθήκες με τις οποίες γίνεται εφικτή η γνώση.²²² Η αλήθεια δεν είναι μία και μοναδική πραγματικότητα, κοινή για όλους. Αυτό που υπάρχει είναι πολλά και διαφορετικά «καθεστώτα αλήθειας» και μια βούληση για αλήθεια (*volonté de vérité*), που ποτέ όμως δεν πετυχαίνει την απόλυτη κατάκτηση της αλήθειας. Αυτό που συλλαμβάνουμε μέσω των επιστημών είναι οι διάφορες όψεις της αλήθειας, και όχι το πραγματικό σύνολό της. Δεν είναι το σύνολο των επιστημονικών γνώσεων που συνιστά την αλήθεια, αλλά οι κανόνες διάκρισης του αληθούς από το ψευδές.²²³ Κάθε κοινωνία σε κάθε εποχή έχει το δικό της καθεστώς αλήθειας, μια ευρύτερη πολιτική αλήθειας και τα κριτήρια που επιτρέπουν σε κάποιον να ξεχωρίσει τις αληθείς από τις ψευδείς αποφάνσεις, τις τεχνικές που αποδίδουν αξία στην απόκτηση της αλήθειας και εκείνους που έχουν το καθήκον να αποφανθούν τι πρέπει να θεωρείται αληθές. Η αλήθεια, δηλαδή, παράγεται χάρη σε πολλαπλές μορφές καταναγκασμού και, με τη σειρά της, παράγει κανονικά αποτελέσματα εξουσίας.²²⁴

Ο Φουκώ διαπιστώνει την κοινωνική και θεσμική κατασκευή των δεδομένων αληθειών. Αυτό που τον απασχολεί κυρίως είναι πώς ένας συγκεκριμένος ορισμός της τρέλας, για παράδειγμα, εντάχθηκε σε έναν μηχανισμό, ο οποίος τον έκανε πραγματικότητα, με πραγματικές συνέπειες τους τρόπους μεταχείρισης των τρελών. Ο Φουκώ, δεν θεωρεί τη μη αλήθεια συνθήκη της ανθρώπινης ύπαρξης. Ένα καθεστώς αλήθειας, σε συνδυασμό με ορισμένες πρακτικές, συγκροτεί έναν μηχανισμό γνώσης-εξουσίας, που καθιστά διακριτό το αληθές από το ψευδές. Ο συγκροτημένος λόγος, από τη στιγμή που είναι αποτέλεσμα του ιστορικού γίνεσθαι (*concatenatio causaurum*), επιβάλλεται ως ιστορικό απριόρι και θεωρείται πλέον ότι λένε την αλήθεια μόνο εκείνοι που μιλούν σύμφωνα με αυτόν. Αυτό που

²²⁰ Εριμπόν, «Το τοπικό και το παγκόσμιο»: 704.

²²¹ Βίγκλας, «Μισέλ Φουκώ: Προς μία Δομική Ιστορία»: 204

²²² Εριμπόν, «Το τοπικό και το παγκόσμιο»: 688.

²²³ Βίγκλας, «Μισέλ Φουκώ: Προς μία Δομική Ιστορία»: 204.

²²⁴ Μισέλ Φουκώ, «Αλήθεια και εξουσία», 34.

διατύπωσε ο Φουκώ δεν είναι μια φιλοσοφική θεωρία της αλήθειας αλλά μια εμπειρική κριτική του αληθούς λέγειν, δηλαδή των κανόνων της αληθολογίας.²²⁵

7.3 Αλήθεια και ειδικός διανοούμενος

Υπάρχει μια κυκλική σύνδεση της αλήθειας από τη μια με τα συστήματα εξουσίας από τα οποία αυτή παράγεται και υποστηρίζεται και από την άλλη με τα αποτελέσματα εξουσίας τα οποία η ίδια παράγει. Το βασικό πολιτικό πρόβλημα για τον διανοούμενο δεν είναι να βεβαιώσει ότι η δική του επιστημονική πρακτική ακολουθεί τη σωστή ιδεολογία ή να ασκήσει κριτική στην ιδεολογία που συνδέεται με την επιστήμη, αλλά να εξακριβώσει κατά πόσο υπάρχει δυνατότητα να συγκροτηθεί μια νέα πολιτική της αλήθειας. Το ζητούμενο είναι να μετασχηματιστεί το οικονομικοπολιτικό και θεσμικό καθεστώς παραγωγής της αλήθειας και όχι οι ανθρώπινες συνειδήσεις.²²⁶

Ο διανοούμενος δεν είναι φορέας καθολικών αξιών, αλλά κάποιος με ειδική θέση, η οποία συνδέεται με τη λειτουργία ενός μηχανισμού αλήθειας. Πρόκειται για κάποιον με συγκεκριμένη ταξική θέση -είτε είναι μικροαστός στην υπηρεσία του καπιταλισμού, είτε διανοούμενος του προλεταριάτου- και με ιδιαίτερες συνθήκες ζωής και εργασίας σχετικές με το πεδίο της έρευνάς του. Τέλος, είναι κάποιος που συνδέεται με την ιδιαιτερότητα της πολιτικής της αλήθειας στην κοινωνία. Ο διανοούμενος μπορεί να δράσει και να αγωνιστεί στο πλαίσιο ενός συγκεκριμένου καθεστώτος αλήθειας που είναι απαραίτητο για τη συγκρότηση και τη λειτουργία της κοινωνίας μας. Άρα, τα πολιτικά προβλήματα των διανοουμένων πρέπει να γίνουν αντιληπτά με όρους αλήθειας και εξουσίας και όχι με όρους επιστήμης και ιδεολογίας. Ο Φουκώ θεωρεί λάθος να αγνοήσουμε πολιτικά την ειδική σχέση που έχει ο ειδήμονας με την τοπική μορφή εξουσίας, είτε θεωρώντας ότι αυτό δεν είναι ζήτημα γενικού ενδιαφέροντος, είτε με το επιχείρημα ότι ο ειδικός διανοούμενος υπηρετεί τα συμφέροντα του κράτους ή του κεφαλαίου, είτε τέλος θεωρώντας ότι διαδίδει μια επιστημονική ιδεολογία.²²⁷

Η οικονομία και η πολιτική επηρεάζουν την παραγωγή της αλήθειας, η οποία κυκλοφορεί και διαδίδεται μέσω του εκπαιδευτικού μηχανισμού και της πληροφόρησης, θεσμών με μεγάλη διεισδυτικότητα στην κοινωνία. Η αλήθεια παράγεται υπό τον κυρίαρχο-αν και όχι αποκλειστικό- έλεγχο σημαντικών δομών, όπως είναι το πανεπιστήμιο, ο στρατός,

²²⁵ Βεν, Φουκώ *Η σκέψη του, η προσωπικότητά του*, 175-176.

²²⁶ Μισέλ Φουκώ, «Αλήθεια και εξουσία», 36.

²²⁷ Στο ίδιο, 34-36.

τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, που αποτελούν και διαύλους της μεταβίβασής της. Τέλος, βρίσκεται στο επίκεντρο της πολιτικής διαμάχης και των κοινωνικών αντιπαραθέσεων, με τη μορφή ιδεολογικών αγώνων.²²⁸

Η πρωτοτυπία του Φουκώ είναι ότι, ως προς το ζήτημα της αλήθειας, αίρει την εμπιστοσύνη του προς τον φιλόσοφο, καθώς θεωρεί ότι μπορεί πιο εύκολα αυτός να γελαστεί σχετικά με τη φύση της γνώσης. Ο κατάλληλος να απευθυνθούμε για να γνωρίσουμε τη γνώση και για να κατανοήσουμε τις σχέσεις πολιτικής και εξουσίας είναι ο πολιτικός.²²⁹

7.4 Υποκείμενο και αλήθεια

Σε πέντε διαλέξεις που έδωσε ο Μισέλ Φουκώ το 1973 στο καθολικό πανεπιστήμιο του Ρίο ντε Τζανέιρο αντιμετωπίζει την αλήθεια ως σχέση υποκειμένου - αντικειμένου και την ερευνά από καθαρά κοινωνικοϊστορική σκοπιά.²³⁰ Η σχέση μεταξύ υποκειμένου και αλήθειας απασχολεί τον Φουκώ και στον τρίτο τόμο της *Ιστορίας της σεξουαλικότητας, Η επιμέλεια εαυτού*. Η σχέση αυτή είναι το πρίσμα μέσα από τον οποίο μπορούμε να διαβάσουμε το σύνολο των γραπτών του. Στο αρχαιολογικό έργο, το υποκείμενο τοποθετείται εντός ενός αρχείου, απορρίπτοντας τη φαινομενολογική παράδοση. Σε αυτήν, η σχέση υποκειμένου - αλήθειας είναι αμεσότερη. Παράγοντες όπως η ιστορία, η πολιτική, η γλώσσα, δεν έχουν σημασία. Ωστόσο αυτή η άμεση σχέση χάνεται, αν η γνώση βρίσκεται αναπόφευκτα τοποθετημένη εντός των κανόνων ενός αρχείου. Η γενεαλογία απορρίπτει τη φαινομενολογία προσθέτοντας στην ιστορική διάσταση και μια πολιτική. Αυτό που γνωρίζει κανείς αφορά μια σειρά πολιτικών σχέσεων, στις οποίες ενσωματώνεται η αλήθεια ή τουλάχιστον οι ισχυρισμοί σχετικά με αυτή.²³¹

Υπάρχει συμπληρωματικότητα ανάμεσα στα εννοιολογικά ζεύγη εξουσία-γνώση και υποκείμενο-αλήθεια; Ο Φουκώ προβληματιζόταν πάντα για τις σχέσεις του υποκειμένου και της αλήθειας. Συγκεκριμένα, τον απασχολεί με ποιον τρόπο το υποκείμενο εισέρχεται σε κάποιο παιχνίδι αλήθειας. Η τρέλα, για παράδειγμα, από κάποιο σημείο και έπειτα προβληματοποιείται και, ύστερα από μια σειρά διεργασιών, αντιμετωπίζεται ως αρρώστια που άπτεται της ιατρικής. Ο Φουκώ κατάλαβε ότι, σε αντίθεση με ότι συνηθιζόταν εκείνη την εποχή, στις αρχές της δεκαετίας του '60, δεν αρκούσε να μιλήσει κανείς για ιδεολογία ώστε

²²⁸ Στο ίδιο, 35.

²²⁹ Εριμπόν, «Το τοπικό και το παγκόσμιο»: 704.

²³⁰ Παρούσης, «Μισέλ Φουκώ: αλήθεια και νομικές πρακτικές», 639.

²³¹ May, *Εισαγωγή στον Μισέλ Φουκώ*, 186-187.

να εξηγήσει το φαινόμενο της τοποθέτησης του τρελού υποκειμένου στο παιχνίδι αλήθειας που ορίζεται από μια γνώση ή ένα ιατρικό μοντέλο. Πράγματι υπάρχουν πρακτικές (ουσιαστικά η μεγάλη πρακτική εγκλεισμού που αποτέλεσε προϋπόθεση για την ένταξη του τρελού υποκειμένου σε αυτό τον τύπο παιχνιδιού αλήθειας), που τον ωθούσαν να αναζητήσει απαντήσεις περισσότερο στους θεσμούς της εξουσίας παρά στην πλευρά της ιδεολογίας. Έτσι, οδηγήθηκε να θέσει το πρόβλημα γνώση-εξουσία, που για αυτόν είναι ένα εργαλείο επίλυσης του προβλήματος των σχέσεων ανάμεσα στο υποκείμενο και στα παιχνίδια αλήθειας.²³²

Στον προβληματισμό του Φουκώ για την γνώση και εξουσία προστίθεται και αυτός για τη συγκρότηση του ανθρώπινου υποκειμένου ως υποχρεωμένου να συμπεριφέρεται με έναν συγκεκριμένο τρόπο, ως πιστός ή υποτελής για παράδειγμα.²³³ Αυτή η διαμόρφωση του υποκειμένου επιτελείται από έναν μηχανισμό υποκειμενοποίησης, όπως ήδη αναφέρθηκε (βλ. 2.4), στον οποίο επενεργούν τόσο οι λόγοι της εποχής (ο όρος «λόγος» [discours] δηλώνει ένα ιστορικά διαμορφωμένο σύνολο αποφάνσεων), όσο και οι αντιδράσεις του ελεύθερου ατόμου.²³⁴

Ο ίδιος μηχανισμός που συγκροτεί τα αντικείμενα (τρέλα, σεξ, φυσικές επιστήμες, κυβερνητικότητα), συγκροτεί και τα υποκείμενα. Το υποκείμενο δεν είναι κυρίαρχο αλλά αποτέλεσμα της εποχής του, αφού δημιουργείται από τον μηχανισμό που επικρατεί στην εποχή του. Δεν μπορεί κανείς να γίνει οποιοδήποτε υποκείμενο σε οποιαδήποτε στιγμή. Μπορεί όμως να αντιδρά και, χάρη στη σκέψη, να αποστασιοποιείται από τα αντικείμενα.²³⁵ Η σκέψη, λέει ο Φουκώ, δεν συνδέεται νομοτελειακά με το έξω, παρά μόνο με τον δεσμό της ερωταπόκρισης. Προκαλείται από την πραγματικότητα, όταν αυτή καταστεί αβέβαιη και τεθεί υπό μορφή ερωτήματος. Τότε η σκέψη δεν παρέχει κάποια προκαθορισμένη απάντηση, αλλά περισσότερο απηχεί το ίδιο το ερώτημα, το οποίο τίθεται αρχικά μέσα στα ίδια τα πράγματα. Προκειμένου η σκέψη να αναλάβει ένα ερώτημα, πρέπει αυτό να είναι έχει ήδη τεθεί από την πραγματικότητα, έστω και αν οι απαντήσεις που θα προκύψουν ποικίλλουν. Ο Φουκώ τοποθετεί την ανάδυση της αλήθειας σε τρία μη αναγώγιμα επίπεδα: στη γνώση, στην εξουσία και στον εαυτό. Έπεται, ότι αν η πολιτική διαδικασία έχει τις ρίζες της στη δυνατότητα παραγωγής της αλήθειας και στη δυνατότητα σύγκρουσης μεταξύ καθεστώτων αλήθειας ή στη δυνατότητα αντίστασης, οφείλει να διατηρήσει την αναφορά της και στα τρία

²³² Φουκώ, «Η ηθική της επιμέλειας εαυτού ως πρακτική της ελευθερίας», 368.

²³³ Βεν, Φουκώ. *Η σκέψη του, η προσωπικότητά του*, 195.

²³⁴ Παρούσης, «Μισέλ Φουκώ: αλήθεια και νομικές πρακτικές»: 641.

²³⁵ Βεν, Φουκώ. *Η σκέψη του, η προσωπικότητά του*, 196.

αυτά επίπεδα. Προϋπόθεσή της είναι όχι μόνο η ελευθερία ως προς τις πιθανές απαντήσεις, αλλά και αυτή η ίδια η δυνατότητα θέσης του ερωτήματος.²³⁶

Ο μηχανισμός συγκρότησης των υποκειμένων δεν είναι τόσο η αιτιοκρατία που μας παράγει, όσο το εμπόδιο απέναντι στο οποίο είμαστε ελεύθεροι να αντιδράσουμε. Η σκέψη και η ελευθερία μας ενεργοποιούνται εναντίον του, επειδή ο ίδιος μηχανισμός επιδρά και στα άτομα και στην κοινωνία. Η δράση όμως προκαλεί αντίδραση. Αυτό δεν σημαίνει ότι τα παιχνίδια αλήθειας είναι στην πραγματικότητα παιχνίδια εξουσίας, αλλά ότι συγκεκριμένες μορφές γνώσης, σε συγκεκριμένες περιόδους μπορούν να σχετίζονται με ορισμένες εξουσίες. Η εξουσία χρησιμοποιεί την επιστήμη στην προσπάθειά της να είναι ορθολογική και ενημερωμένη.²³⁷

Εξουσία, σκέψη και ελευθερία υπάρχουν παντού. Το υποκείμενο μπορεί να συγκροτείται όπως και το αντικείμενό του, αλλά είναι ελεύθερο να αντιδρά και να αποφασίζει. Ο μηχανισμός δεν λειτουργεί τόσο ως περιορισμός στην πρωτοβουλία των υποκειμένων, όσο ως το εμπόδιο απέναντι στο οποίο η πρωτοβουλία εκδηλώνεται. Ο άνθρωπος πάντα μπορεί να επινοεί και να δημιουργεί. Ανεξάρτητα από τα ατομικά ή κοινωνικά κίνητρα που τον παρακινούν, πρέπει να είναι ελεύθερος να καινοτομήσει και όχι να μένει δέσμιος του λόγου του. Επιπλέον, το άτομο και η ελευθερία του θα επιβιώνουν πάντα. «Ακόμα και στην υπακοή υπάρχει αντίσταση», έγραφε ο Νίτσε.²³⁸

Το πρόβλημα του αληθούς υπήρξε ανέκαθεν στο επίκεντρο του φιλοσοφικού στοχασμού. Κατά τη διάρκεια του 20ου αιώνα καλλιεργήθηκε η υπόνοια ότι η αλήθεια είναι απλώς μια αυταπάτη. Από την ανανέωση του ερωτήματος της αλήθειας από τη φαινομενολογία, που τη συνδέει με το σώμα -ο Maurice Merleau-Ponty στο έργο του *Φαινομενολογία της αντίληψης* έλεγε ότι το σώμα δεν είναι ποτέ αποκομμένο από τον σκεπτόμενο εγώ- έως το ρεύμα σκέψης που προέκυψε από τον Νίτσε, αξιοποιώντας τον προβληματισμό του σε σχέση με την «βούληση για αλήθεια», επιβεβαιώνεται αυτή η πεποίθηση. Ο Φουκώ προσπάθησε να καταδείξει ότι τα κριτήρια που καθορίζουν τι πρέπει να θεωρηθεί αληθές και τι ψευδές παραπέμπουν πάντοτε σε παράγοντες πέραν του λόγου, ενορμητικούς, κοινωνικούς ή πολιτικούς. Οι κανόνες που καθορίζουν την εξάλειψη των εσφαλμένων αποφάσεων είναι όμοιοι με αυτούς που καθόρισαν τον κοινωνικό αποκλεισμό της τρέλας στις αρχές του 17ου αιώνα. Και στις δύο περιπτώσεις το διαφορετικό

²³⁶ Παρούσης, «Μισέλ Φουκώ: αλήθεια και νομικές πρακτικές», 702.

²³⁷ Βεν, *Φουκώ Η σκέψη του, η προσωπικότητά του*, 181.

²³⁸ Στο ίδιο, 182-183.

απορρίπτεται, ενώ γίνεται αποδεκτό στον κύκλο του αληθούς μόνο το ταυτόσημο και το ομοιογενές. Η αλήθεια για την αλήθεια είναι επομένως αυτό που βασίζεται σε μια βούληση για αλήθεια, σε μια βούληση για γνώση, όπως θα έλεγε ο Φουκώ, ή μια βούληση για εξουσία και δύναμη, σύμφωνα με τον Νίτσε. Ο προβληματισμός λοιπόν θα πρέπει να βασίζεται στην κοινωνικοπολιτική λειτουργία της αλήθειας και όχι η έννοια της αλήθειας και τα κριτήρια εφαρμογής της.²³⁹ Ασφαλώς, ο Φουκώ δεν ασχολήθηκε με όλες τις εκφάνσεις της αλήθειας. Δεν τον απασχόλησε η αλήθεια των φυσικών επιστημών, αλλά αυτή που σχετίζεται με ό,τι ο ίδιος ονομάζει «επιστήμες του ανθρώπου»: ψυχολογία, γλωσσολογία, ιατρική, οικονομική επιστήμη βρίσκονται στο επίκεντρο του ενδιαφέροντός του. Αυτό που τον απασχολεί δεν είναι τόσο η σχέση των υποκειμένων γενικά με την αλήθεια αλλά η σχέση τους με την προσωπική τους αλήθεια ή, αλλιώς, η σχέση των υποκειμένων με αυτό που είναι τη συγκεκριμένη στιγμή και με αυτό που πιστεύουν πως είναι.²⁴⁰

8. Η ΦΟΥΚΩΙΚΗ ΑΝΑΓΝΩΣΗ ΤΟΥ ΟΙΔΙΠΟΔΑ ΤΥΡΑΝΝΟΥ

ΕΝΑ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΗΣ ΣΧΕΣΗΣ ΓΝΩΣΗΣ - ΑΛΗΘΕΙΑΣ - ΕΞΟΥΣΙΑΣ

Το πρόσωπο το Οιδίποδα απασχόλησε τον Φουκώ στη διάρκεια όλης της φιλοσοφικής του πορείας και το αξιοποίησε όχι μόνο για μια γενεαλογία της σεξουαλικότητας, αλλά και της κυβερνητικότητας. Στις τέσσερις διαλέξεις του στο College de France τον Ιανουάριο του 1980, ο Φουκώ επιχειρεί τη σύνδεση της εξουσίας με την αλήθεια και συγκεκριμένα με τις διαδικασίες εύρεσης και διατύπωσης αυτής της αλήθειας. Ο μύθος του Οιδίποδα εξυπηρετεί απόλυτα μια τέτοια σύνδεση, καθώς οι έννοιες της εξουσίας, της γνώσης και της αλήθειας διαπερνούν ολόκληρη την σοφόκλεια τραγωδία.²⁴¹

8.1 Αλήθεια και αληθουργία

Όπως είδαμε και νωρίτερα, για τον Φουκώ η άσκηση της εξουσίας συνδέεται πάντα με ένα τελετουργικό εκδήλωσης της αλήθειας. Οι σχέσεις του τελετουργικού αυτού με την εξουσία δεν έχουν απαραίτητα ωφελμιστικό χαρακτήρα. Ανεξάρτητα από την ύπαρξη ή μη κάποιας

²³⁹ Renaut, *Η φιλοσοφία*, 560-562.

²⁴⁰ Todd May, *Εισαγωγή στον Μισέλ Φουκώ*, 187.

²⁴¹ Μισέλ Φουκώ, *Για την κυβέρνηση των ζωντανών*, 29.

σκοπιμότητας, ο Φουκώ ενδιαφέρεται να συλλάβει τη φύση των σχέσεων μεταξύ αυτού του τελετουργικού και της άσκησης της εξουσίας.²⁴²

Για να αποδώσει ο Φουκώ την εκδήλωση αλήθειας που συνδέεται με την άσκηση της εξουσίας, πλάθει από τη λέξη «αληθουργής» -που δηλώνει τον αληθοεπή- τη λέξη «αληθουργία», ονομάζοντας έτσι «το σύνολο των λεκτικών ή μη μεθοδεύσεων με τις οποίες αποκαλύπτει κανείς αυτό που έχει τεθεί ως αληθές, σε αντίθεση με το ψευδές, το κρυμμένο, το άρρητο». Για τον Φουκώ, «δεν υπάρχει άσκηση εξουσίας χωρίς κάτι σαν αληθουργία».²⁴³

Σε κάθε ελληνική τραγωδία έχουμε μια τελετουργική εκδήλωση αλήθειας, μια μορφή αληθουργίας. Η θεατρική σκηνή γίνεται τόπος εκδήλωσης της αλήθειας, όπως ακριβώς το μαντείο, η αγορά, το δικαστήριο. Η τραγωδία βέβαια, όχι μόνο λέει την αλήθεια, αλλά αναπαριστά το αληθώς λέγειν. Για τον Αριστοτέλη η περιπέτεια και η αναγνώριση, τα δύο βασικά στοιχεία της τραγωδίας, όχι μόνο ανατρέπουν την τύχη των ηρώων, αλλά οδηγούν στην αποκάλυψη αυτού που αρχικά ήταν άγνωστο. Το αδαές πρόσωπο καταλήγει να ξέρει και η κρυμμένη αλήθεια να αποκαλύπτεται. Ο *Οιδίπους Τύραννος* είναι, όπως κάθε τραγωδία, μια δραματουργία αναγνώρισης και αλήθειας, όμως εδώ το ίδιο πρόσωπο που προσπαθεί να βρει την αλήθεια είναι και το αντικείμενο της αναζήτησης.²⁴⁴

8.2 Οι πολλαπλές αλήθειες του «Οιδίποδα»

Ο *Οιδίποδας Τύραννος* είναι τραγωδία των πολλαπλών αληθειών. Η προοδευτική αποκάλυψη της αλήθειας υπόκειται στο νόμο των ημίσεων. Τα πράγματα αποκαλύπτονται διαδοχικά κατά το ήμισυ.²⁴⁵ Στον Κρέοντα το μαντείο αποκαλύπτει τη μισή αλήθεια, την αιτία του λοιμού, όχι όμως και το ήμισυ του φονιά. Έτσι, καλείται ο τυφλός Τειρεσίας, που διαθέτει το θεϊκό δικαίωμα να λέει την αλήθεια. Προκαλούμενος, ονοματίζει τον φονιά συμπληρώνοντας το άλλο μισό του χρησμού και κάνει γνωστά όσα έπρεπε να γνωστοποιηθούν.²⁴⁶

Το χρησιμοδοτικό θεϊκό ήμισυ, συμπληρώνεται με το ανθρώπινο. Και αυτό όμως διαιρείται στα δύο: Από τη μια η πλευρά της Ιοκάστης, που καθησυχάζει τον Οιδίποδα επικαλούμενη τις αναμνήσεις της, από την άλλη του Οιδίποδα, που στις αναμνήσεις της συζύγου του προσαρμόζει τις δικές του. Βέβαια, η Ιοκάστη ξέρει ότι τον Λάιο τον σκότωσαν πολλοί, ενώ ο Οιδίποδας ήταν μόνος. Θα αναζητηθεί λοιπόν ο μοναδικός κρυμμένος επιζών

²⁴² Στο ίδιο, 33.

²⁴³ Στο ίδιο.35.

²⁴⁴ Στο ίδιο, 63-65.

²⁴⁵ Στο ίδιο, 66-67.

²⁴⁶ Στο ίδιο, 67-69.

μάρτυρας, ο θηβαίος δούλος. Αυτόν τον προλαβαίνει ο κορίνθιος αγγελιαφόρος, ο οποίος και κάνει γνωστό το ήμισυ της γέννησης. Με την άφιξη του θηβαίου, τα δύο ημίσεια αυτοπτών μαρτύρων συμπληρώνουν τον θεϊκό χρησμό.²⁴⁷

Τα ημίσεια συναρμόζονται μεταξύ τους: ένα θεϊκό (αληθουργία θρησκευτική και τελετουργική) με ένα ανθρώπινο (αληθουργία της ανάμνησης και της έρευνας)· αυτά του φόνου, το ένα της Ιοκάστης και το άλλο του Οιδίποδα· τέλος αυτά της γέννησης, ένα του κορίνθιου και ένα του θηβαίου. Έξι κάτοχοι της αλήθειας συντασσόμενοι ανά δύο. Χρειάζονται και οι έξι για να επιτευχθεί το αποκορύφωμα της αληθουργίας, να διατυπωθεί το «ορθόν έπος». Τα μέλη κάθε ζεύγους συνδέονται με ισχυρούς δεσμούς. Ο μάντης έχει εξουσία δοσμένη από τον θεό, ο Οιδίποδας και η Ιοκάστη έχουν συζυγικό δεσμό - και άλλους δεσμούς, άγνωστους σε αυτούς ακόμα. Οι δύο βοσκοί, τέλος, συνδέονται με σχέση φιλίας. Η αλήθεια θα επιτευχθεί τελικά με την ένωση συμβόλων, με τη συναρμογή ημίσειων.²⁴⁸

8.3 Από την αλήθεια των θεών στην αλήθεια των δούλων

Αυτό που ενδιαφέρει συγκεκριμένα τον Φουκώ στην τραγωδία είναι η αυτοανακλαστικότητα της γνώσης του Οιδίποδα, ο οποίος είναι τόσο το υποκείμενο όσο και το αντικείμενό της. Επίσης, τον απασχολούν οι διαφορετικοί τύποι γνώσης που εντοπίζονται στο έργο (γνώση των θεών, των ηγετών και των δούλων, γνώση φανερή και κρυμμένη) Σύμφωνα με την ανάγνωση του Φουκώ, η τραγωδία συνίσταται σε μεγάλο βαθμό σε μεταβάσεις μεταξύ αυτών των διαφόρων τύπων γνώσης και των επιπτώσεών τους στον Οιδίποδα.²⁴⁹

Η αποκάλυψη της αλήθειας συντελείται σε κατιούσα κλίμακα: από το ανώτερο επίπεδο του θεού και του μάντη, στο μεσαίο των βασιλέων, όπου αποκαλύπτεται ο φόνος, και τέλος στο κατώτερο επίπεδο των βοσκών και δούλων, που θα συνενώσουν τον φόνο με τη γέννηση.²⁵⁰

Ο Οιδίποδας και η Ιοκάστη λένε την αλήθεια χωρίς να το ξέρουν. Σύμφωνα με την φουκωική οπτική δεν είναι πραγματικοί φορείς αληθουργίας, αλλά μεσάζοντες. Η πραγματική αληθουργία συντελείται στην πραγματικότητα στα επίπεδα των θεών και των δούλων. Οι θεοί και οι δούλοι είναι υποκείμενα αλήθειας που δεν μιλούν αν προηγουμένως δεν ερωτηθούν.

²⁴⁷ Στο ίδιο, 73-75.

²⁴⁸ Στο ίδιο, 76-79.

²⁴⁹ Corey McCall, «Rethinking *Oedipus*: Foucault and Deleuze on knowledge, forgetting, and fractured selves», στο *The Politics of Desire: Foucault, Deleuze, and Psychoanalysis*, επιμ. Geoff Pfeifer (Λονδίνο: Rowman & Littlefield Publishers, 2022), 2.

²⁵⁰ Μισέλ Φουκώ, *Για την κυβέρνηση των ζωντανών*, 80.

Βέβαια, η ερώτηση και ο τρόπος που αυτή τίθεται διαφέρει σε κάθε περίπτωση. Ο θεός ερωτάται και για την απάντηση του, όταν αυτή δοθεί, δεν μπορούμε να κάνουμε τίποτα. Ο Τειρεσίας ερωτάται και αυτός, όμως ο τρόπος με το οποίο του αποσπώνται απαντήσεις διαφέρει. Είναι υποχρεωμένος να λέει την αλήθεια προς όφελος της πόλης, αλλά δεν ήρθε αυτοβούλως να την πει· έπρεπε να τον πιάσουν. Όταν προκαλούμενος συγκρούεται με τον Οιδίποδα, θα αποκαλύψει τελικά την αλήθεια.²⁵¹

Η επόμενη εξαγωγή αλήθειας γίνεται από τους δούλους και υπηρέτες. Και αυτοί ερωτώνται, όμως διαφορετικά από τον μάντη. Ο κορίνθιος ερωτάται ως αγγελιαφόρος και του ζητούνται ορισμένες πληροφορίες. Ο δε θηβαίος κατέχει όλη την αλήθεια, ξέρει ενδεχομένως όσα και ο θεός. Αρχικά του ζητούν να δηλώσει την ταυτότητά του, στη συνέχεια τον ρωτούν για τα γεγονότα και τέλος, για να βεβαιωθούν ότι του απέσπασαν όλη την αλήθεια, τον απειλούν με βασανιστήρια και με θάνατο.²⁵²

Ο τρόπος γνώσης των θεών διαφέρει από τον αντίστοιχο των υπηρετών. Ο θεός βλέπει τα πάντα γιατί είναι ο ίδιος το φως που φωτίζει και ταυτόχρονα κάνει ορατά τα πάντα. Ο θεός είναι πάντα αληθοεπής επειδή λέει τα πράγματα και τα κάνει να συμβαίνουν. Οι υπηρέτες αντίθετα παρακολουθούν παθητικά ένα θέαμα ως απλοί θεατές. Η δική τους αλήθεια προκύπτει ακριβώς από τη φυσική παρουσία τους στα γεγονότα, από το ότι είδαν με τα ίδια τους τα μάτια και έπραξαν με τα ίδια τους τα χέρια. Η αλήθεια κατοικεί μέσα στον θεό και στον μάντη και γι' αυτό δεν απαιτείται η φυσική τους παρουσία. Οι δούλοι όμως βρέθηκαν στον τόπο της αλήθειας και λόγω αυτής τους της παρουσίας μπορούν να εκφέρουν αληθή λόγο.²⁵³

Άλλη μια διαφορά αφορά τον άξονα του χρόνου. Το αληθώς λέγειν του θεού και του μάντη αναφέρεται στο παρόν και στο μέλλον και έχει μορφή εντολής. Ποτέ ο μάντης και ο θεός δεν λένε στον Οιδίποδα τι συνέβη παλιά. Αντίθετα, η αληθοέπεια των δούλων τοποθετείται στο παρελθόν. Λένε την αλήθεια ως ανάμνηση. Για το μέλλον δεν μπορούν να πουν τίποτα, ενώ το παρόν είναι γι' αυτούς ο επιβεβλημένος νόμος και η εντολή των ισχυρών.²⁵⁴

Βλέπουμε λοιπόν δύο τρόπους εκδήλωσης της αλήθειας: Η αληθουργία του χρησμού έχει θρησκευτικό και τελετουργικό χαρακτήρα. Η άλλη είναι αληθουργία δικονομική που σχετίζεται με τους νόμους που θεσπίστηκαν στις ελληνικές πόλεις κράτη κατά την αρχαϊκή

²⁵¹ Στο ίδιο, 81-83.

²⁵² Στο ίδιο, 84-85.

²⁵³ Στο ίδιο, 86-89.

²⁵⁴ Στο ίδιο, 89-90.

εποχή. Η δικονομική αληθουργία προϋποθέτει έρευνα (όλοι όσοι γνωρίζουν καλούνται να μιλήσουν), κατ' αντιπαράσταση εξέταση μαρτύρων, δυνατότητα βασανισμού του δούλου προκειμένου να ομολογήσει την αλήθεια. Ο Σοφοκλής αντιδιαστέλλει τις δύο διαδικασίες με τις οποίες στην κλασική Ελλάδα εκδηλώνεται το αληθές.²⁵⁵

Όταν ο Οιδίποδας κατηγορεί τον Κρέοντα ότι έφερε τον Τειρεσία επειδή θέλει να του πάρει την εξουσία, ο Κρέων το αρνείται με όρκο. Πρόκειται για μια δικονομική διαδικασία, παλιότερη από αυτή της έρευνας και της ανάκρισης, με την οποία έλυναν οι αριστοκράτες τις διαφορές τους. Αυτός που ορκιζόταν έμενε εκτεθειμένος στην εκδίκηση των θεών, αν έλεγε ψέμα, και ο άλλος ήταν υποχρεωμένος να δεχτεί τον όρκο αναστέλλοντας την κατηγορία. Ο χρησμός είναι η αληθοέπεια των θεών, ο όρκος των βασιλέων και η μαρτυρία των υπηρετών.²⁵⁶

8.4 Οιδιπόδεια γνώση

Η γνώση του Οιδίποδα δεν αφορά τα διάφορα χαρακτηριστικά του κόσμου γύρω του, αλλά τον εαυτό του. Είναι αυτός που έχει άγνοια και αυτός για τον οποίο πρέπει να γνωρίζουμε. Αλλά αυτή η αντανακλαστική γνώση, στην οποία κανείς είναι και υποκείμενο και αντικείμενο καταδεικνύει έναν αγώνα που ο Φουκώ χαρακτηρίζει ως «μάχη για τη γνώση», μια μάχη που θα απασχολήσει τον Φουκώ στο έργο του για τη επιμέλεια του εαυτού.²⁵⁷

Όταν ο Τειρεσίας αποκαλύπτει ότι ο φονιάς του Λάιου είναι ο Οιδίποδας και έχει κάνει και άλλα πολλά, ο Οιδίποδας θυμωμένος, αντί να υπερασπιστεί την αθωότητά του, κάνει μια περίεργη δήλωση: «ᾧ πλοῦτε καὶ τυραννὶ καὶ τέχνῃ τέχνης ὑπερφέρουσα» (Οιδίπους Τύραννος, στ.380-381).²⁵⁸ Ο Οιδίποδας τοποθετεί στο επίκεντρο της αντιδικίας του με τον Τειρεσία την εξουσία (τυραννίς) που περιστοιχίζεται από τον πλούτο και την υπέρτατη τέχνη, αυτή του κυβερνάν. Ως έκφραση η «τέχνη τέχνης» διατηρείται στερεοτυπικά για πολλούς αιώνες αργότερα και δηλώνει την πολιτική τέχνη, είτε ως πολιτική κυβέρνηση, είτε ως πνευματική καθοδήγηση. Ο Φουκώ ενδιαφέρεται για τη σχέση ανάμεσα στην τέχνη του κυβερνάν τους ανθρώπους και την αληθουργία.²⁵⁹

Στην κατηγορία που προσάπτει ο Οιδίποδας στον Κρέοντα, ότι του έφερε τόσο δυσμενή χρησμό επειδή τον φθονεί και εποφθαλμιά την εξουσία του, ο Κρέων απαντά ότι

²⁵⁵ Στο ίδιο, 91-92.

²⁵⁶ Στο ίδιο, 93.

²⁵⁷ McCall, «Rethinking *Oedipus*», 6.

²⁵⁸ Μισέλ Φουκώ, *Για την κυβέρνηση των ζωντανών*, 109.

²⁵⁹ Στο ίδιο, 110-111.

αυτό δεν ισχύει, καθώς ο ίδιος έχει ήδη ζωή βασιλική, χωρίς να είναι βασιλιάς. Ο Κρέων έχει την αρχήν, είναι μεταξύ των πρώτων, αλλά και την *δυναστείαν*, την ισχύ (στ.583-600). Η τυραννίδα είναι εξουσία ενός ανδρός. Η δυναστεία, αντίθετα, είναι μια μορφή δύναμης που κατέχεται από κοινού και μοιράζεται. Ο Κρέων βρίσκεται σε προνομιακή και ενδιάμεση θέση: ανάμεσα σε αυτόν που διατάσσει και σε αυτούς που δέχονται τις διαταγές, απολαμβάνοντας όλα τα πλεονεκτήματα χωρίς έγνοιες.²⁶⁰

Ο Κρέοντας είναι ο άνθρωπος του όρκου. Δεν έχει ανάγκη την τέχνη, πρέπει απλώς να σέβεται τους νόμους και τους συνεκτικούς δεσμούς με τον βασιλιά και με τον λαό. Ο Τειρεσίας, αντίθετα, διαθέτει την τέχνη να ερμηνεύει τους χρησμούς, η οποία όμως αμφισβητείται τόσο από τον Οιδίποδα όσο και από την Ιοκάστη, που αρνείται όχι μόνο τη δυνατότητα κάποιου θνητού να την ασκεί, αλλά και την ίδια της την ύπαρξη.²⁶¹ Αυτό που χαρακτηρίζει την πρακτική του Τειρεσία και που ο Οιδίποδας και η Ιοκάστη αμφισβητούν, συνίσταται σε δύο στοιχεία. Ο Τειρεσίας έχει φυσικό δεσμό με την αλήθεια, η αλήθεια είναι σύμφυτη με αυτόν. Αφετέρου διαθέτει το φρονεῖν, τη μέθοδο με την οποία ο Τειρεσίας μπορεί να διατυπώσει την αλήθεια και να την ανακαλύψει μέσα του.²⁶²

Επομένως, ο Κρέοντας είναι ο άνθρωπος του σωφρονεῖν, του μέτρου και ο Τειρεσίας του φρονεῖν. Ο Οιδίποδας αντίθετα αυτοπροσδιορίζεται ως άνθρωπος της τέχνης. Η λέξη με την οποία περιγράφεται αυτή η τέχνη είναι το «εὐρίσκειν». Άρα, ο Οιδίποδας, είναι αυτός που επιχειρεί να ανακαλύψει την αλήθεια στηριζόμενος σε στοιχεία. Βέβαια το αίνιγμα το έλυσε με έναν διαφορετικό τύπο δραστηριότητας με τη *γνώμη*. Η γνώμη είναι έννοια ουδέτερη, που δηλώνει την άποψη, την κρίση.²⁶³

Μέσω του «εὐρίσκειν» ο Οιδίποδας από άνθρωπος της άγνοιας γίνεται άνθρωπος της γνώσης. Αυτή η μεταμόρφωση είναι το πρόβλημα που απασχολεί τους σοφιστές, τον Σωκράτη, τον Πλάτωνα. Είναι πρόβλημα παιδαγωγικό αλλά και φιλοσοφικοπολιτικό. Χρειάζεται να μεταμορφωθούν σε ανθρώπους της γνώσης όλοι οι κυβερνώμενοι, ή αρκεί να κατέχουν τη γνώση μόνο κάποιοι, οι οποίοι και θα κυβερνούν;²⁶⁴

Η γνώση έδωσε στον Οιδίποδα σημάδια, ενδείξεις, που θα του επιτρέψουν να κυβερνήσει σωστά την πόλη και θα τον οδηγήσουν στην αλήθεια. Δικό του καθήκον είναι να τα ερμηνεύσει σωστά. Το ρήμα που χρησιμοποιείται για να δηλώσει αυτή την ερμηνεία των

²⁶⁰ Στο ίδιο, 112-113.

²⁶¹ Στο ίδιο, 115.

²⁶² Στο ίδιο, 116.

²⁶³ Στο ίδιο, 117-118.

²⁶⁴ Στο ίδιο, 119.

σημαδιών είναι το «τεκμαίρεται» και τα σημεία, τα σημάδια δηλώνονται με τη λέξη «τεκμήριον». Πρόκειται για λέξη που σηματοδοτεί μια γνώση διαφορετική από αυτή που μπορεί κανείς να έχει από τους θεούς, μια λέξη με επιστημονική χροιά, αφού τον 5ο αιώνα δηλώνει κάθε τύπο απόδειξης, όπως της μαθηματικής.²⁶⁵

Τα τεκμήρια που συγκεντρώνει ο Οιδίποδας λειτουργούν προς τέσσερις διαφορετικές κατευθύνσεις: Από το παρόν προς το παρελθόν (τα αίτια των τωρινών γεγονότων πρέπει να αναζητηθούν σε παρελθοντικά γεγονότα)· από το παρελθόν στο παρόν (οι παλιοί χρησμοί να συνδεθούν με τους νέους)· από την παρουσία στην απουσία (το τεκμήριο είναι κάτι που του έχει ήδη ειπωθεί και τώρα χρειάζεται να εντοπιστούν οι άνθρωποι που γνωρίζουν γιατί αυτό ειπώθηκε)· τέλος, από την απουσία στην παρουσία (από τους απόντες να περάσει σε όσους ήταν παρόντες στη σκηνή του φόνου, στους αυτόπτες μάρτυρες). Αυτή η ανακάλυψη θα μεταμορφώσει τον Οιδίποδα σε αυτόν που γνωρίζει και, αφού ο ίδιος δεν εμπιστεύεται κανέναν άλλον, θα πρέπει την κάνει μόνος του.²⁶⁶

Η γνώση του Τειρεσία αφορούσε τις αποφάσεις των θεών, ενώ το εύρισκεν του Οιδίποδα αφορά τις ανθρώπινες πράξεις. Σκοπός είναι, ανακαλύπτοντας τα συμβάντα, να αποφύγει ο ίδιος τα διατάγματα των θεών και να περιορίσει τα αποτελέσματά τους. Με το εύρισκεν ανακαλύπτει λοιπόν τον τρόπο αποφυγής της υποταγής του στα θεϊκά διατάγματα.²⁶⁷

Αν μάλιστα ο Φουκώ ετυμολογεί το όνομα του Οιδίποδα όχι από τη λέξη «οΐδημα», που παραπέμπει στο πρησμένο του πόδι, αλλά από το ρήμα «οΐδα», που το συνδέει με την όραση και τη γνώση, γίνεται ακόμα πιο φανερή η σχέση του τραγικού ήρωα με τη γνώση. Ο Οιδίποδας στη διαδικασία επικοινωνίας των ημίσεων και ένωσης των συμβόλων δεν είναι αυτός που δεν ήξερε αλλά, μάλλον, αυτός που ήξερε πάρα πολλά. Είναι, για τον Φουκώ, το πρόσωπο που ένωσε τη γνώση και τη δύναμή του με έναν συγκεκριμένο τρόπο. Ο Οιδίποδας ήταν ταυτόχρονα και πολύ γνώστης και πολύ ισχυρός.²⁶⁸

8.5 Η εξουσία του Οιδίποδα

Το μόνο πρόβλημα που αντιλαμβάνεται ο Οιδίποδας σε όλη τη διάρκεια του έργου είναι αυτό της εξουσίας. Θέλει πράγματι να αποκαλυφθεί η αλήθεια αλλά κυρίως επειδή διακυβεύεται η

²⁶⁵ Στο ίδιο, 120-121.

²⁶⁶ Στο ίδιο, 122-123.

²⁶⁷ Στο ίδιο, 125.

²⁶⁸ McCall, «Rethinking *Oedipus*», 8.

αρχή του. Ακόμα και τον πανικό της Ιοκάστης τον αποδίδει στην ανησυχία της μήπως δεν είναι άξιος για εξουσία. Και όταν όλα θα έχουν αποκαλυφθεί θα πει «τώρα δεν μπορώ παρά να υπακούσω», ενώ ο Κρέοντας του απαντά «μη θέλεις να υπερισχύεις στα πάντα» (πάντα μη βούλου κρατεῖν). (*Οιδίπους Τύραννος*, στ.1522).²⁶⁹

Ο Οιδίποδας ήταν Τύραννος. Πρόκειται για συγκεκριμένη μορφή εξουσίας, γνωστή στον ελληνικό κόσμο. Η έννοια του τύραννου δεν είναι απαραίτητα αρνητική. Ο τύραννος εμφανίζεται στην τραγωδία ως κάποιος που εκδιώχθηκε ή αυτοεξορίστηκε από τη γενέτειρά του και επιστρέφει αποδεικνύοντας, με κάποιον άθλο, ότι είναι ικανός να κυβερνήσει. Η επανένταξή του στην πόλη επιτυγχάνεται με ένα νέο σύστημα δεσμών, όπως με ένα γάμο.²⁷⁰

Στον Οιδίποδα εντοπίζουμε αυτά τα τυραννικά χαρακτηριστικά: Δεν ήταν ανέκαθεν στην πλευρά της αρχής· αποκτά το δικαίωμα άσκησης εξουσίας επειδή έσωσε την πόλη από τον λοιμό και η νέα του θέση επικυρώνεται με το γάμο του με την Ιοκάστη. Επιπλέον, η σωτηρία της πόλης δημιουργεί ανάμεσα σε αυτόν και την πόλη μια σχέση αναγνώρισης, χρέους και αμοιβαίας αγάπης, διαφορετικής από τον υποχρεωτικό σεβασμό προς τον κληρονομικό άρχοντα. Η εξουσία του όμως είναι μοναχική. Αφού μόνος έσωσε την πόλη, σε αυτόν μόνο ανήκει η αναγνώριση της πόλης. Δημιουργείται μια σχέση μεταξύ μόνου αυτού και της πόλης ολόκληρης, που του επιτρέπει να τη θεωρεί κτήμα του.²⁷¹

Η εξουσία του Οιδίποδα υφίσταται σε συνάρτηση με το εύρισκιν. Πρέπει να κυβερνά αποκαλύπτοντας, εντοπίζοντας τα εμπόδια, την *τύχην* που κρύβουν τα θεϊκά προστάγματα. Σε αυτό αντιστοιχεί η τυραννική μορφή άσκησης της εξουσίας, που δεν υπακούει δηλαδή στην αρχή του νόμου, αλλά που, με τα μέσα και με τη γνώση του τυράννου, προσπαθεί να ακολουθήσει τη μοίρα και όχι τον νόμο.²⁷²

Με τον τρόπο άσκησης της εξουσίας του και με τη δραστηριότητα της ανακάλυψης ο Οιδίποδας καταδικάστηκε τελικά και κατάλαβε ότι η τύχη είναι αυτό που οι θεοί είχαν προμηνύσει. Η ανακάλυψη του Οιδίποδα σημαίνει την καταδίκη του. Αυτό όμως δεν ακυρώνει την αξία της αληθουργίας αυτής της μορφής, της ανακάλυψης της αλήθειας μέσω ενδείξεων, γιατί με τον τρόπο αυτό σώθηκε τελικά πόλη και έπαψε η οργή των θεών. Αντίθετα, αυτό που καταδικάζεται στο έργο είναι ο ισχυρισμός ότι κάποιος μπορεί να ελέγχει

²⁶⁹ Μισέλ Φουκώ, *Για την κυβέρνηση των ζωντανών*, 126-128.

²⁷⁰ Στο ίδιο, 130-132.

²⁷¹ Στο ίδιο, 133-134.

²⁷² Στο ίδιο, 135.

αυτήν την αληθουργία και η προσπάθεια να αξιοποιηθεί αυτός ο τρόπος ανακάλυψης της αλήθειας προς ίδιον όφελος.²⁷³

Η αλήθεια λοιπόν της τραγωδίας, σύμφωνα με τον Φουκώ, είναι ότι η μέθοδος που οδήγησε τον Οιδίποδα σε αυτήν είναι η μόνη που μπορούσε να δώσει ξεκάθαρο νόημα στις αρχικά μετέωρες θεϊκές προφητείες. Είναι μια αποτελεσματική διαδικασία αποκάλυψης της αλήθειας και σωτηρίας της πόλης, που τελικά όμως έβλαψε τον Οιδίποδα λόγω της τυραννικής χρήσης που της έκανε. Είχε όμως ήδη λύσει το αίνιγμα της Σφίγγας με την γνώμη του. Η γνώμη είναι η άποψη που διατυπώνει ο πολίτης, αφού ακούσει την επιχειρηματολογία των ρητόρων στην εκκλησία του δήμου ή αφού εξεταστούν τα στοιχεία στο δικαστήριο. Ο Οιδίπους έσωσε πράγματι την πόλη, όχι με τη γνώση που προέκυψε από την ανακάλυψη ή την τέχνη της τέχνης, αλλά με τη δικανική δραστηριότητα της γνώμης. Όταν όμως χρησιμοποίησε τις μεθόδους εκδήλωσης της αλήθειας στο πλαίσιο της τυραννικής του εξουσίας, τότε το παιχνίδι της αλήθειας στράφηκε εναντίον του.²⁷⁴

8.6 Εκδήλωση της αλήθειας υπό τη μορφή της υποκειμενικότητας και άσκηση εξουσίας

Υπάρχει βέβαια ένα κενό στην ιστορία: γιατί ο Οιδίποδας τελικά δεν τιμωρείται, σε αντίθεση με τις επιταγές του μαντείου, που ζητούσε είτε την εκδίωξη είτε τη θανάτωση της πηγής του μιάσματος. Βέβαια, ο Οιδίποδας αυτοτυφλώθηκε, όμως όχι όμως ως τιμωρία, αλλά επειδή δεν άντεχε τη θέα των εγκλημάτων του. Στην τελευταία σκηνή ο Οιδίποδας μένει στη Θήβα, αυτή όμως απαλλάσσεται από το λοιμό. Άρα, δεν ήταν αναγκαία η εξορία ή η εξάλειψη του ενόχου για να ελευθερωθεί η Θήβα: αρκούσε η αποκάλυψη της αλήθειας. Η αληθουργική διαδικασία έχει τελικά ουσιωδέστερα αποτελέσματα από την απλή γνωστοποίηση του αγνώστου. Η αλήθεια έχει θεραπευτικές ιδιότητες. Ο Οιδίπους εργάστηκε ως ερευνητής και ως γιατρός.

Αν ο Οιδίποδας δεν γνώριζε, θα ήταν πιο ήσυχος, όμως η Θήβα δεν θα σωζόταν. Συνεπώς, ήταν αναγκαία η εκδήλωση της αλήθειας με αληθουργικές πρακτικές για την άσκηση της εξουσίας.²⁷⁵ Επιπλέον, οι θεοί και όσοι μιλούν εξ ονόματός τους ήταν ικανοί να πουν την αλήθεια, αλλά ανίκανοι να οδηγήσουν ως το τέλος την αναγκαία αληθουργία μέσω της οποίας η εξουσία θα ασκηθεί σωστά. Ο κύκλος της αληθουργίας δεν κλείνει παρά μόνο

²⁷³ Στο ίδιο, 136.

²⁷⁴ Στο ίδιο, 137-139.

²⁷⁵ Στο ίδιο, 148.

όταν θα έχει περάσει από άτομα που μπορούν να δηλώσουν «εγώ». Αυτή η υποκειμενοποίηση είναι απαραίτητη για την ολοκληρωμένη εκδήλωση της αλήθειας.²⁷⁶

Αυτό που απασχολεί τον Φουκώ είναι γιατί η εξουσία μπορεί να ασκηθεί μόνο υπό την προϋπόθεση της εκδήλωσης της αλήθειας και μάλιστα με τη μορφή της υποκειμενικότητας, ενώ ταυτόχρονα περιμένουμε από αυτήν την εκδήλωση αποτελέσματα που ξεπερνούν τις άμεσα χρησιμοθηρικές σχέσεις της εξουσίας με τη γνώση. Αναρωτιέται, επίσης, για το πώς εγκαθιδρύθηκαν αυτές οι σχέσεις που συνδέουν την κυβέρνηση των ανθρώπων και την εκδήλωση της αλήθειας υπό μορφή υποκειμενικότητας από τη μια, με τη συλλογική και ατομική σωτηρία από την άλλη.²⁷⁷

Το ζητούμενο για το Φουκώ δεν είναι τι μπορούμε να πούμε για την εξουσία σε σχέση με την αλήθεια, αλλά, με δεδομένη τη θέληση να σπάσουμε τους δεσμούς με την εξουσία, ποια είναι τα αποτελέσματα αυτής της απόπειρας στο υποκείμενο της γνώσης και της αλήθειας. Η προσπάθειά του να αποτινάξει τα δεσμά της εξουσίας φανερώνει τους σχηματισμούς του υποκειμένου και τις σχέσεις του με την αλήθεια. Αυτή όμως η στάση προϋποθέτει την παραδοχή ότι η εξουσία δεν είναι αυτονόητη και αναπόφευκτη, επομένως, καμιά εξουσία δεν πρέπει να θεωρείται δεδομένη.²⁷⁸ Η θέση αυτή δεν συνεπάγεται την αναρχία, χωρίς όμως και να την αποκλείει. Πρόκειται για μία θεωρητικοπρακτική στάση ως προς την αναγκαιότητα κάθε εξουσίας, για την οποία ο Φουκώ κάνει ένα λογοπαίγνιο, προτείνοντας τον όρο «αναρχαιολογία».²⁷⁹

Ο Φουκώ, συνεπώς, ισχυρίζεται ότι ο Οιδίποδας αντιπροσωπεύει έναν τύπο γνώσης, πέρα από αυτόν των θεών και των δούλων, αυτόν του τυράννου, που αντικαθιστά την αλήθεια με τη δύναμη και την επιθυμία να κυβερνήσει. Ο Οιδίποδας δεν στερείται εντελώς γνώσης: διαθέτει αυτή που του επέτρεψε να λύσει τον γρίφο της Σφίγγας. Αυτή η γνώση όμως δεν τον βοηθά να λύσει τον γρίφο της καταγωγής του. Ο Φουκώ διαβάζει το έργο ως μια σύγκρουση μεταξύ δύο ειδών γνώσης: της θεϊκής γνώσης των σημείων και της ανθρώπινης γνώσης των τυράννων. Ο Οιδίποδας περιφρονεί τους θεούς σφραγίζοντας τη μοίρα του όχι από άγνοια, αλλά ακριβώς επειδή αποφεύγει τη θεία γνώση υπέρ της ανθρώπινης. Ο τύπος εξουσίας του Οιδίποδα είναι αυτός του σοφού βασιλιά (*roi savant*), που με τη γνώση του και την ικανότητά του κυβερνά και προστατεύει. Το καθεστώς γνώσης που εκπροσωπεί ο Οιδίποδας δεν

²⁷⁶ Στο ίδιο, 148-149.

²⁷⁷ Στο ίδιο, 152.

²⁷⁸ Στο ίδιο, 156.

²⁷⁹ Στο ίδιο, 158.

εξαρτάται από τις αριστοτελικές έννοιες της τάξης και μέτρου. Για τον Φουκώ, η τραγική σοφία δείχνει ότι η αλήθεια μπορεί να συνδέεται με την παράβαση και της υπερβολή. Η ανάγνωση του Οιδίποδα, ισχυρίζεται ο Φουκώ, μας υπενθυμίζει τους διάφορους συσχετισμούς μεταξύ εξουσίας και γνώσης, τους οποίους συχνά ξεχνάμε αν αντιμετωπίζουμε τη γνώση ως καθαρή, επιστημονική και αδιάφορη για τα αποτελέσματά της.²⁸⁰

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ο Φουκώ αγαπάει την ιστορία, όμως το έργο του δεν είναι ιστορικό. Εκκινεί από το ιστορικό συμβάν, όχι για να κάνει μια αναδρομή στο παρελθόν, αλλά για να εξηγήσει ποιοι ακριβώς είμαστε και πώς γίναμε αυτό που είμαστε και, για να το πετύχει αυτό, χρησιμοποιεί τις έννοιες της τρέλας, της εγκληματικότητας και της σεξουαλικότητας, έννοιες που έχουμε την τάση να θεωρούμε σταθερές και αμετάβλητες. Οι άνθρωποι όμως τις σκέφτονταν κάποτε με πολύ διαφορετικό τρόπο από ότι εμείς σήμερα.

Δεν άλλαξε μόνο ο τρόπος θεώρησης αυτών των εννοιών στην πορεία του χρόνου, αλλά και το ενδιαφέρον μας για αυτές και η συνεπακόλουθη αξιοποίησή τους. Στη συζήτηση με τους Fontana και Pasquino ο Φουκώ διατυπώνει την άποψη ότι ο ψυχιατρικός εγκλεισμός, η διανοητική φυσιολογικοποίηση και οι ποινικοί θεσμοί μπορεί ως διαδικασίες να μην έχουν ιδιαίτερη επίδραση στην οικονομική ζωή, αλλά έχουν μεγάλη αξία για τη γενικότερη λειτουργία της εξουσίας.²⁸¹ Η αστική τάξη του 18ου αιώνα ενδιαφέρεται πραγματικά «για την εξουσία και όχι για την τρέλα, για το σύστημα ελέγχου της παιδικής σεξουαλικότητας και όχι για το ίδιο το φαινόμενο». Το ενδιαφέρον της δεν εντοπίζεται στους εγκληματίες ως άτομα, στην τιμωρία τους και στον σωφρονισμό τους, καθώς αυτοί δεν παρουσιάζουν κάποιο οικονομικό ενδιαφέρον, αλλά στους μηχανισμούς ελέγχου, τιμωρίας και αναμόρφωσης του φαινομένου της εγκληματικότητας.²⁸² Η πειθάρχηση και η κανονικοποίηση, που βρήκαν εφαρμογή στον χώρο του σωφρονισμού και στη διαχείριση της προσωπικής ζωής, υπερέβησαν τελικά αυτά τα πεδία και αξιοποιήθηκαν σε άλλες πτυχές της κοινωνίας, όπως είναι η εκπαίδευση και η εργασία.

²⁸⁰ McCall, «Rethinking *Oedipus*», 6-7.

²⁸¹ Φουκώ, «Αλήθεια και εξουσία», 18

²⁸² Φουκώ, «Πειθαρχική εξουσία και υποτέλεια», 111

Το τι είμαστε δεν είναι μια διαχρονική σταθερά, αλλά διαφέρει από τη μια ιστορική περίοδο στην άλλη. Αυτό που είμαστε σε μια δεδομένη στιγμή είναι αποτέλεσμα όχι ιστορικής αναγκαιότητας, αλλά ιστορικής ενδεχομενικότητας. Διάφορες πρακτικές, οι οποίες δεν είναι απαραίτητα αποτελέσματα της αποβλεπτικότητας και της συνειδητής επιλογής της εξουσίας, συνενώνονται τυχαία και διαμορφώνουν τους κανόνες ορισμού της κανονικότητας. Η εναρμόνιση με αυτήν την κανονικότητα δεν επαφίεται στα κατασταλτικά και εποπτικά όργανα της εξουσίας, αλλά προκύπτει από την εσωτερίκευση των κανόνων από τα ίδια τα υποκείμενα της γνώσης, τα οποία συγκροτούνται διαμορφώνοντας τη συμπεριφορά τους με τέτοιο τρόπο ώστε να συμμορφωθούν με τους κανόνες αυτούς.

Το να φανταστούμε μια κοινωνία χωρίς σχέσεις εξουσίας θα ήταν για τον Φουκώ ουτοπικό. Η εξουσία υπάρχει παντού, αφού έρχεται από παντού, από αναρίθμητες μικρές εστίες που ρυθμίζουν τις διαπροσωπικές σχέσεις σε όλα τα επίπεδα. Με το να αποδίδει ο Φουκώ την εξουσία σε αναρίθμητες πηγές ίσως της προσδίδει μια μεταφυσική διάσταση, που την καθιστά παντοδύναμη. Πράγματι, για τον Φουκώ, ο άνθρωπος δεν μπορεί να αποφύγει την εξουσία, μπορεί όμως να αντισταθεί σε αυτή. Ο Γάλλος φιλόσοφος αναγνωρίζει στον άνθρωπο ελευθερία. Εξάλλου, αυτή είναι που νοηματοδοτεί την εξουσία. Από τη στιγμή που ο άνθρωπος είναι ελεύθερος, μπορεί να επιλέξει αν θα υπακούσει την εξουσία ή αν θα αγωνιστεί για την ανατροπή της. Πέρα από γενεαλόγος ιστορικός ο Φουκώ είναι ένας ένθερμος κοινωνικός αγωνιστής.²⁸³ Γοητεύεται από τις επαναστάσεις, που διακόπτουν τον ιστορικό ρου, και βλέπει σε αυτές την απόδειξη της ανθρώπινης ελευθερίας. Ο πολιτικός και ο κοινωνικός του προβληματισμός είναι έντονος: τον ενδιαφέρουν οι σχέσεις εξουσίας αλλά και η αντίσταση σε οποιαδήποτε μορφή εξουσίας.

Ο Φουκώ, στο *Dits et écrits* (III, 135) προέτρεπε να μην χρησιμοποιούμε τη σκέψη για να δώσουμε αξία αλήθειας σε μια πολιτική πρακτική.²⁸⁴ Οι έννοιες της αλήθειας, της γνώσης και της εξουσίας διαπερνούν το σύνολο του έργου του. Δεν είναι έννοιες ασύνδετες, αλλά βρίσκονται σε διαρκή αλληλεπίδραση. Η εξουσία συνδέεται με τη γνώση και έχει ανάγκη την αλήθεια. Χωρίς την αλήθεια δεν μπορεί να λειτουργήσει. Η έννοια της αλήθειας όμως δεν έχει οντολογικό χαρακτήρα. Δεν είναι μια αμετάβλητη ουσία που πρέπει να κατακτηθεί από τα υποκείμενα. Το πιο σωστό είναι να μιλάμε για «καθεστώτα αλήθειας», τα οποία είναι αποτελέσματα της ιδιαίτερης συγκυρίας σε έναν συγκεκριμένο τόπο και στον δεδομένο χρόνο. Προκειμένου να συγκροτηθούν αυτά τα καθεστώτα, η εξουσία χρησιμοποιεί την

²⁸³ Βεν, *Φουκώ Η σκέψη του, η προσωπικότητά του*, 220.

²⁸⁴ Στο ίδιο, 221.

επιστημονική γνώση, η οποία δίνει στους κανόνες το επίχρισμα εκείνο που τους καθιστά αποδεκτούς και αδιαμφισβήτητους. Υπάρχουν συγκεκριμένες συμπεριφορές που κάθε φορά θεωρούνται κανονικές και είναι αποδεκτές και η επιστημονική γνώση είναι αυτή που σε κάθε εποχή δημιουργεί τον κανόνα, σύμφωνα με τον οποίο αυτές οι συμπεριφορές αξιολογούνται. Η αλήθεια είναι τελικά μια κοινωνική κατασκευή.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Πρωτογενής Βιβλιογραφία

1. Foucault, Michel. *Επιτήρηση και Τιμωρία. Η γέννηση της φυλακής*, μτφρ. Τάσος Μπέτζελος. Αθήνα: Πλέθρον, 2011.
2. Foucault, Michel. *Ιστορία της Σεξουαλικότητας, I. Η βούληση για γνώση*, μτφρ. Τάσος Μπέτζελος. Αθήνα: Πλέθρον, 2011.
3. Φουκό, Μισέλ. «Αλήθεια και εξουσία». Στου ίδιου, *Εξουσία γνώση και ηθική*, μτφρ. Ζήσης Σαρίκας, 11-37. Αθήνα: Ύψιλον, 1987.
4. Φουκό, Μισέλ. «Δύο δοκίμια για το υποκείμενο και την εξουσία». Στου ίδιου, *Η μικροφυσική της εξουσίας*, μτφρ.-σχόλια Λίνα Τρουλινού, 75-100. Αθήνα: Ύψιλον, 1991.
5. Φουκό, Μισέλ. «Πειθαρχική εξουσία και υποτέλεια». Στου ίδιου, *Η μικροφυσική της εξουσίας*, μτφρ.-σχόλια Λίνα Τρουλινού, 101-118. Αθήνα: Ύψιλον, 1991.
6. Φουκό, Μισέλ. «Η ηθική της επιμέλειας εαυτού ως πρακτική της ελευθερίας». Στου ίδιου, *Το μάτι της εξουσίας*, μτφρ. Τάσος Μπέτζελος, 351-388. Θεσσαλονίκη: Βάνιας/Περάσματα, 2008.
7. Φουκό, Μισέλ. «Συζήτηση με τον Μισέλ Φουκό». Στου ίδιου, *Το μάτι της εξουσίας*, μτφρ. Τάσος Μπέτζελος, 223-319. Θεσσαλονίκη: Βάνιας/Περάσματα, 2008.
8. Φουκό, Μισέλ. *Για την κυβέρνηση των ζωντανών. Μαθήματα στο Κολέγιο της Γαλλίας, 1979-1980*, μτφρ. Γιώργος Καραμπέλας - Πάρης Μπουρλάκης. Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 2020.
9. Φουκό, Μισέλ. *Οι λέξεις και τα πράγματα. Μια αρχαιολογία των επιστημών του ανθρώπου*, μτφρ. Κωστής Παπαγιώργης. Αθήνα: Γνώση, 1986.

Δευτερογενής Βιβλιογραφία

10. Gutting, Gary & Johanna Oksala, "Michel Foucault", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2021 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <https://plato.stanford.edu/archives/sum2021/entries/foucault/>, πρόσβαση 25/4/22.
11. Gutting, Gary. *Φουκώ. Όλα όσα πρέπει να γνωρίζετε*. μτφρ. Νίκος Ταγκούλης Αθήνα: Ελληνικά γράμματα, 2006.
12. Lorenzini, Daniele. «Foucault, Regimes of Truth and the Making of the Subject», στο *Foucault and the Making of Subjects*. επιμ. Laura Cremonesi κ.ά, Λονδίνο: Rowman & Littlefield, 2016.
13. May, Todd. *Εισαγωγή στον Μισέλ Φουκώ*, μτφρ. Αλέξανδρος Ματσάγγος. Αθήνα: Oposito, 2019.
14. McCall, Corey. «Rethinking *Oedipus*: Foucault and Deleuze on knowledge, forgetting, and fractured selves», στο *The Politics of Desire: Foucault, Deleuze, and Psychoanalysis*. επιμ. Geoff Pfeifer, Λονδίνο: Rowman & Littlefield Publishers, 2022.
15. Renaut, Alain. *Η φιλοσοφία*, μτφρ. Τάσος Μπέτζελος, επιμέλεια Άρης Στυλιανού. Αθήνα: Πόλις, 2005.
16. Revel, Judith. *Le vocabulaire de Foucault*. Παρίσι: Ellipses, 2002.
17. Βεν, Πωλ. *Φουκώ. Η σκέψη του, η προσωπικότητά του*, μτφρ. Γιώργος Καράμπελας. Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 2011.
18. Βίγκλας, Κατελής. «Μισέλ Φουκώ: Προς μια Δομική Ιστορία», *Ελληνική Φιλοσοφική Επιθεώρηση* 33, (Σεπτέμβριος 1994): 199-211.
19. Δοξιάδης, Κύρκος. «Η μέθοδος του Φουκώ», *Νέα Εστία* 1843 (Απρίλιος 2011): 630-637.
20. Ερμπόν, Ντιντιέ. «Το τοπικό και το παγκόσμιο: μορφές εξουσίας και αντίστασης», μτφρ. Κώστας Σπαθαράκης. *Νέα Εστία* 1843 (Απρίλιος 2011): 615-629.
21. Ζαραλή, Κυράννα. «Εξουσία και υποκείμενο στις θεωρίες λόγου του Michel Foucault και του Ernesto Laclau». Μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 2009.
22. Ζδούκου, Δέσποινα. «Γνώση, εξουσία, έμφυλα υποκείμενα και η δυνατότητα αντίστασης. Φεμινιστικές προσεγγίσεις στο έργο του Μισέλ Φουκώ». Μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 2006.

23. Κακολύρης, Γεράσιμος. «Michel Foucault: Υποκείμενο, γνώση, εξουσία», στο *Φιλοσοφία στην Ευρώπη. Κείμενα νεώτερης και σύγχρονης φιλοσοφίας*, επιμ. Βύρων Καλδής, Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, 2008: 213-224.
24. Κιοσόγλου, Θάνος. «Μισέλ Φουκώ: Η συγκρότηση του σύγχρονου πειθαρχικού υποκειμένου». *Conatus 1*, Φεβρουάριος 2016: 41-48.
25. Παρούσης, Μιχαήλ. «Μισέλ Φουκώ: αλήθεια και νομικές πρακτικές», *Νέα Εστία 1843* (Απρίλιος 2011): 638-644.
26. Τσάμπουρας, Κώστας. «Το πολιτικό και η αλήθεια. Για την πολιτική φιλοσοφία του Φουκώ», *Νέα Εστία 1843* (Απρίλιος 2011): 681-705.